

अथ

नवम स्कंधः

(९)

Shreemad

Bhagvatam

Navam Skandhak

भा० न०
९

श्रीगणेशाय नमः ॥ गुणयंगुणतावाप्यैव ते कुरुण्यनिधिं तमहंशरंयामि परमानंदमाधवं १ त्रिगु
गुणाष्टभिरध्यायैर्वैवस्वतसुतान्वयः नवमेकस्मसत्कीर्तिप्रसंगाय वितन्य २ एवमुक्तोऽष्टमस्कंधे स

एजोवाच ॥ मन्वंतराणि सर्वाणि त्वयोक्तानि श्रुतानि मे वीर्योऽयं नंतवीर्यस्य हरेस्तत्र कृता
निच १ योसौ सत्यव्रतो नाम राजर्षिर्देवि उेश्वरः ज्ञानं योतीत कल्याणं ते ते भूयः पुरुषस्यैव या
सर्वैर्विवस्वतः पुत्रो मनुरासीदिति श्रुतं तत्र तस्य सुताश्चोक्ता इत्वा कुप्रमुखानृणाः तेषां वंशं पृ
थग्ब्रह्मन्वंश्या नुचरितानि च कीर्तयस्व महाभाग नित्यं शुश्रूषतां हि नः २ ये भूता ये भवि
विष्णाश्च भवंत्यद्यतनाश्च ये तेषां नः पुण्यकीर्तीनां सर्वेषां वद विक्रमान् ३ सत उवाच ॥ एवं
परीक्षिताराज्ञा सदसि ब्रह्मवादिनां पृष्टः प्रोवाच भगवान् शुकः परमधर्मवित् ४

मैसात्वशोधकः कर्तृपालककादिमन्वादीनां निरूपणेः ३ सद्धर्मपुद्गलसत्त्वानामंतरंगेशसत्कथा स
र्योसोमान्वयाख्याने रधुना संग उच्यते ४

९

भा० न०

२

सूर्यपुत्रस्यसुद्युम्नस्यस्त्रीत्वेसति बुधात्पुरुषः प्रभृतिसोमवंशसंचारं वक्तुं स प्रस्तावमितोपाख्यानमाह अ
प्रजस्यमनोः पूर्वमित्यादिनायावदध्यायसमाप्तिः पूर्वमित्वाकुप्रभृतीनामुत्पत्तेः प्राक् १० दुहित्वर्थे स
मकन्यायथाभवेत्तथायजेति होतारं सम्यगयाचते पयएवव्रतमाहारो नियतोयस्याः ११ अध्वर्युणा

अप्रजस्यमनोः पूर्ववसिष्टो भगवान् किल मित्रावरुणयोरिष्टं प्रजार्थमकरोद्विभुः १०
तत्रश्रद्धामनोः पत्नी होतारं समयाचते दुहित्वर्थमुपागम्य प्रणिपत्य पयोव्रता ११ प्रेषितो
ध्वर्युणा होता ध्यायस्तत्सु समाहितः गृहीते हविषि चरद्वषट्कारं गृणन् द्विजः १२ होतुस्त
द्यभिचारेण कन्ये लानामसाभवत् तां विलोक्य मनुः प्राह नातिदृष्टमना गुरुम् १३ भग
वन्किमिदं जातं कर्म वो ब्रह्मवादिनां विपर्ययमहो कष्टं मैवं स्याद्ब्रह्मविक्रिया १४ ॥

होतार्यजेति प्रेषितो होता तेन गृहीते हविषि सति तत्र तया प्रार्थितं ध्यायन् चरत् पाठं त
रेतदध्यापयत् वाचा वषट्कारं गृणन् वौषडित्युच्चारयन् १२ १३ ब्रह्मविक्रियामंत्रान्यथात्वं १४

त्रयोदशभिरध्यायैः सूर्यवंशो नुवर्ण्यते । एकादशभिरध्यायैः सोमवंशस्ततः परैः । तत्रतुप्रथमेऽध्याये वै
वस्वतसुतान्वये । सोमवंशप्रवेशोक्तैः सुद्युम्नः स्त्रीत्वमुच्यते । उक्तानुवादपूर्वकं वैवस्वतमनोर्वंशं पृच्छति ॥

श्रीशुक उवाच श्रूयतां मानवोवंशः प्राचुर्येण परंतप । न शक्यते विस्तरतो वक्तुं वर्षशतैरपि
५ परावरेषां भूतानां मात्मायः पुरुषः परः । स एवासीद्विदं विश्वं कल्याणैः न्यन्न किंचन हि तस्य ना
भेः समभवत्पद्मकोशो हिरण्यमयः । तस्मिन् जज्ञे महाराज स्वयं भूश्चतुराननः ७ मरीचिर्मन
सस्तस्य जज्ञे तस्यापि कश्यपः । दाक्षायण्यं ततोऽदित्यां विवस्वानभवत्सुतः ८ ततो मनुश्चाह
देवः संजायामास भारत श्रद्धायां जनयामास दशपुत्रान्स आत्मवान् । इक्ष्वाकुर्नृगसूर्यातिहृष्ट
धृष्टकरुषकान् नरिण्यंतं पृथग्ध्वं च नभगं च कविं विभुः ९

मन्वंतराणीति पंचभिः ५ अचुक्तं वंशवक्तुं पूर्वीकमेव तावद्वंशप्रवर्तकं श्रीनारायणमारभ्यानुस्मारयति
परावरेषामिति पंचभिः ६ ७ ८ नाभांश्चेति पाठे नभग एव नाभागः ९ . एमराम एमराम एमराम

विगतंतिमिरमाभासः प्रकाशश्चान्यस्ययासुतथाभूतादीशः कुर्वतः २५ २६ प्रसंगरत्यभिनिवेशं स्त्रीप्रसंगकलुप्तमनसः संतस्त

वि१

श्री ३३ क ३ वाच ॥ एकदागिरिशंद्रधुमृषयस्तत्रमुवताः दिशोवितिमिरमाभासाकुर्वतः समुपागमन् २५
 तान्विलोक्यविकादेवीविवस्त्राव्रीडिताभृशं भर्तुरंकात्समुत्थायनीवीमाश्रयपर्यधात् २६ ऋषयोपि
 तयोवीर्यप्रसंगं रममाणयोः निवृत्ताः प्रययुस्तस्मान्नरनारायणाश्रमं २७ तदिदं भगवान्नाहप्रिययाः
 प्रियकामया स्थानं यः प्रविशेदेतत्स वै योषिद्विविष्यति २८ तत ऊर्ध्वं वने तद्वै पुरुषा वेर्जयंति हि २९ साचा
 रुचरसंयुक्ता विचचारवनाद्वनं ३० अथतामाश्रमाभ्यासे चरंती प्रसदोत्तमां स्त्रीभिः परिवृतां वीर्यचकमे
 भगवान्नुधः ३१ सापितं चकमे सुभ्रूः सोमराजसुतं पतिं सतस्यां जनयामास पुरुरवसमात्मजं ३२
 एवं स्त्रीत्वमनुप्राप्तः स दुर्मोमानवो नृप ॥ सस्मारसकुलाचार्यं वसिष्ठमिति शुश्रूषः ३३ सत
 स्यतां दशोदृष्ट्वा कृपया भृशपीडितः स दुर्मनसा शपनुं स्वमुपाधावतशंकरं ३४ तदृष्टत्समे स भगवान्
 षये प्रियमाहरन् स्वाचवाचमृतां कुर्वन्मिदमाहविशंपते ३५ त्रसंगशून्यं नरनारायणाश्रमं ययुः २९
 २८ २९ प्रासंगिकमुक्ताप्रस्तुतमनुवर्णयति साचेति अनुचरीसंयुक्तेति च वक्तव्ये भूतपूर्वगत्यापुंस्त्वनिर्देशः ३०

३१ ३२ ३३ आसयन्निष्ठन् ३४ ३५

१५ प्रपितामहो वसिष्ठः १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ रामरामरामरामरामराम २४

सूयं संत्रविदो युक्तास्तपसा दग्धकिल्बिषाः कुतः संकल्पवैषम्यमनृतं विबुधेष्विव १५
तन्निशम्य वचस्तस्य भगवान्प्रपितामहः होतुर्वीतिकर्मज्ञात्वा वभाषेर विनन्दनं १६ एत
त्संकल्पवैषम्यं होतुस्तेष्वभिचारतः तथापि साधयिष्येते सुप्रजत्वं स्वतेजसा १७ एवं व्यव
सितो राजन् भगवान्समहायत्राः अस्तौषीदादिपुरुषमिलायाः पुंस्त्वकाम्ययाः १८ तस्मै का
मवरं तुष्टो भगवान्हरिरीश्वरः ददा विलाभं वत्तेन सुद्युम्नः पुरुषर्षभः १९ स एकदा महारा
ज विचरन्सगयां वने वृतः कतिपया मातैरम्बुमारुह्य सैधवं प्रगृह्य रुचिरं चापं शरं च परमा
द्भुतान् दंशितो नुसगं वीरो जगाम दिशमुत्तरां २० सकुमारो वनं मे गेहं धस्तात्प्रविवेश ह यत्रा
स्तं भगवान्सर्वैरमसारो सहो मया २१ तस्मिन्प्रविष्ट एवासौ द्युम्नः परवीरहा अपश्यत्स्त्रिय
मात्मा तमम्बुवद्वानप २२ तथा तदनुगाः सर्वे आत्मलिङ्गा विपर्ययं दृष्ट्वा मनसो भवन्तीत्यमाराणाः
परस्परं २३ **राजोवाच** कथमेव गुरो देशः केन वा भगवन्कृतः प्रश्नमेतन्समाचक्ष्व परं को तु ह लेहि
नः २४

गोविन्दगोपालहरे २४ दामोदरमाधवगोवर्द्धनधारिन् २४ ॥ ५५ ॥ राम ॥ ५५ ॥

सु ४
वि २

भा० २० शार्दूलोद्याघ्रः ४ ५ प्रलीनाउदुगणायस्मिन्समये चभ्रोःकपिलायागोः ६ गं कामतो न जघानेति प्रख्या
 ४ एकदा प्राविशद्गोष्ठं शार्दूलो निशिवर्धति श्रया नागावउत्थाय भीता सावभ्रमुर्वजे ४ एकां जग्रा
 हवलवान्सावुकोशभयातुरा तस्यास्तक्रंदितं श्रुत्वा पृथो भिससारह ५ खट्वमादाय तरसा प्र
 लीनो दुगणे निशि अजानन्नछिनदभ्रोः शिरः शार्दूलं शंकया ६ यो घोषि वृक्ल श्रवणो नि
 स्त्रिंशा ग्राहतस्ततः निश्चक्रामभ्रं भीतोर कं पथिसमुत्सृजन् ७ तं शशपकुलाचार्यः कृतांग
 समकामतः नक्षत्रबंधुः शूद्रस्त्वकर्मणा भविता मुना ८ एवं संप्रसृगुरुणा प्रत्यगुरूणां किंतां
 जलिः आधारयद्रतं वीर ऊर्ध्वं तामुनिप्रियं १० वासुदेवे भगवति सर्वात्मनि परे मले एकां
 तित्वां तो भक्त्या सर्वभूतसुहृत्समः विमुक्तसंगः शांतात्मा संयताक्षो परिग्रहः यदृच्छेयाप्य
 नेन कल्ययनवृत्तिमात्मनः आत्मन्यात्मानमाधाय ज्ञानतत्त्वसमाहितः विचचार मह
 मेतां जडांधवधिगकृतिः ११

पथितुं वृक्ल श्रवण इत्याद्युक्तं ७ १ युष्ठायां प्रभातायां ८ क्षत्रबंधुरपित्वं न भविता अपितु शूद्रो भवि
 मरुद् मन्यमानो हतं व्याघ्रं पृथः परवीरहा अद्राक्षीत् स्वहतां वभ्रुं युष्ठायां निशि दुःखितः ८

मति २० २१ ४

३६ नाम्यनेदन् स्त्रीलेलज्जयामासं मासं निलीयावस्थानात् ३७ ३८ ३९ इति नवमे प्रथमः ॥ १ ॥ द्वितीये मनुपुत्राणां ह्य
वपुत्रौ विरागतः करुषकादिपंचानां वंशानाहलघुकमात् १ इत्वाकुः सर्वजो येषां तान् २ तत्र पृषधस्य वंशो ना

मासं पुमान्सभविता मासं स्त्रीतव गोत्रजः इत्थं व्यवस्थया कामं सुद्युम्नोऽवतु मे दिनी ३६ आचा
यानुग्रहात् कामं लब्ध्वा पुंस्त्वव्यवस्थया पालयामास जगतीनाभ्यनन्दन् समं प्रजाः ॥ ३७ ॥ तस्योक्त
लोगयो राजन्विमलश्च सुतास्त्रयः दक्षिणापथराजानो बभूवुर्धर्मवत्सलाः ॥ ३८ ॥ ततः पति
राते काले प्रतिष्ठानपतिः प्रभुः पुरुर्वस उत्सृज्या गां पुत्राय गतो वनं ॥ ३९ ॥ इति श्रीमद्भागवते महा
पुराणे नवमस्कंधे लोपाख्यान प्रथमोऽध्यायः ॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं गतेऽथ सुद्युम्ने मनुर्वैवस्वतः
सुते पुत्रकामस्तपसेपेय सुनायां शतं समाः १ ततो यजन्मनुर्देवमपत्यार्थं हरिं प्रभुं इत्वा कु
र्वजानुत्रांस्त्रेभेस्स सदृशान् दश २ पृषधस्तु मनोः पुत्रो गोपालो गुरुणा कृतः पालयामास गायत्रीं
आवीरासनव्रतः ३

भवदितिसहेतुकमाह पृषध इत्यादिना कविः कनीयानित्यंतः प्राक्त्वेन ग्रंथेन खड्गपाणेस्ततस्त्विष्टतो जागरणं वी

रासनंतदेवप्रतयस्य यत्तः अवहितः सन् गः पालया
मास ३

भा० न
५

१८ अग्निवेश्यएव कानीन इति जातु कर्ण इति वाख्यातः १९ २० दिष्टस्य पुत्रो नाभा गोवक्ष्यमाणान्ना
भागादन्य इति भ्राति युदा सार्थमनुवादमात्रं २१ २२ २३ अंगिरसो पुत्रो महायोगी संवत्तो यं अयाज

वीति होत्रस्त्विन्द्रसेना तस्य सत्यश्रवा अभूत् उरुश्रवाः सुतस्तस्य देवदत्तस्ततो भवत् १८ ततोऽ
ग्निवेश्यो भगवानग्निः स्वयमभूत् सुतः कानीन इति विख्यातो जातु कर्णो महानृषिः १९ त
तो ब्रह्मकुलं जातमग्निवेश्याय न नृप न रिष्यता न्वयः प्रोक्तो दृष्टवश्मत्तः शृणु २० नाभा
गो दिष्टपुत्रोऽन्यः कर्मणा वैश्यतां गतः भले दनः सुतस्तस्य वत्सप्रीतिर्भले दनात् २१ वत्स
प्रीतेः सुतः प्राशुस्तस्युतं प्रमितिं विदुः खनित्रः प्रमितिस्तस्माच्च क्षुषोथ विविंशतिः २२ वि
विंशतिसुतो रंभः खनित्रोऽथ धार्मिकः करंधमो महा राजतस्यासीदात्मजो नृपः २३ तस्या वी
चित्सुतो यस्य मरुतश्चक्रवर्त्ताभूत् संवत्तो याजयद्येवै महायोग्यंगिरः सुतः २४ मरुतस्य य
थायजो न तथान्योऽस्ति कश्चन सर्वहिरण्यमयं त्वासीद्यत्किं चास्त्यस्य शोभनं २५ अमाद्यदि
द्रुः सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः मरुतः परिवेशारो विश्वदेवाः सभासदः २६

यत् समरुतः २७ अस्य यत्किंचित्पात्रादिकमस्ति तत्तु सर्वहिरण्यमयं शोभनमासीत् २८ अमाद्यत्तु

दृष्टव्यं ५

युपयुक्तकरणः दग्धदेहः १२ कवेरपिवशोनाभवेदित्याह कविरिति वंधुभिः सह राज्ञ्यं विसृज्य १३ १४ व
ह्मभूयं ब्राह्मणत्वं नृगस्य वंशः पुत्रः सुमतिः ततो भूतज्योतिः ततो वसुः १५ ओघवतः पिता तत्पुत्रो घाघवाने

एवं ब्रतो वतंगत्वादिद्विदावातिमुत्थितं तेनोपयुक्तकरणो ब्रह्मप्रापपरं मुनिः १२ कविः क
नीयान्तिषयेषु निःस्पृहो विसृज्य राज्ञ्यं सह वंधुभिर्वनं निवेश्य चित्ते पुरुषं स्वरोचिषं विवेश
केशोरव्याः परंगतः १३ करुणान्मानवादासन्कारुणाः क्षत्रजातयः उत्तरापथगोपारा ब्रह्म
ण्याधर्मवत्सलाः १४ धृष्टा द्वाष्टमभूतक्षत्रं ब्रह्मभूतंगतं दितौ नृगस्य वंशः सुमतिर्भूतज्यो
तिस्ततो वसुः १५ वसोः प्रतीकतत्पुत्रो घाघवानो घवपिता कन्या घोघवती नाम सुदर्शन उवा
हता १६ चित्रसेनो नरिण्यता दृक्षस्तस्य सुतोऽभवत् तस्य मीढं सतः सर्वरं द्रसेन सुतस्तुतः १७

वेत्यर्थः १६ तदेवं त्रिभिः श्लोकैः करुषधृष्ट नृगाणां वंशा उक्ताः नरिण्यतवंशमाह चित्रसेन इति सार्द्धैस्त्रिभिः
तत इत्यादेर्यत्राधिक्यं स्यात् तत्रानंतये तत इत्यादिपदं व्याख्येयं यत्र न्यूनत्वं तत्र पूर्वस्य परस्यानुषंगादि

भा० न०
६

इति नवमे द्वितीयः ॥ तृतीये मनुयुत्रस्य शर्यातेः कीर्त्यते नवयः ॥ तत्र सौकन्यमारयानं रैवतं च महाद्रुतं ॥ १ ॥
ह्रिष्टो वेदार्थतत्त्वज्ञः तदेवाह यो वा इति द्वितीयमहः ॥ द्वितीये हि क्रियमाणं कर्म ऊचिवान् उवाच

इति श्रीमद्भगवत्समाख्यानं नवमस्कंधे तीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ सूर्यातिर्मानवो
राजा ब्रह्मिष्ठः संवभरह योवा अंगिरसां सत्रे द्वितीयमह ऊचिवान् १ सुकन्यानामतस्यासी
त्कन्या कमललोचना तया सा इव नगतोद्युगमच्चावनाश्रमं २ सा सखीभिः परिवृता विचि
न्त्यं क्रिपान्वने वल्मीकरंध्रे दृष्टो खद्योते इव ज्योतिषि ३ ते देवचोदितावाला ज्योति
षी कंदकेन वै अविध्यन्मुग्धभावेन सुस्त्रावास्तकृततो वदुः ४ सह नूत्रनिरोधोऽ
भूत्सैनिकानां च तत्तत्क्षणत राजर्षिस्तमुपालक्ष्य पुरुषान्विस्मितो ब्रवीत् ५ अ
प्यभद्रं न युष्माभिर्भार्गवस्य विवेष्टितं व्यक्तं केनापि नस्तस्य कृतमाश्रमदूषणं ह

१ तस्य वंशं उन्नानवर्हिरानर्त इत्यादिनावह्यति आदौ तावत्कन्यावृत्तान्तमाह सुकन्यानामित्यादि

ता २ ३ ४ ५ भार्गवस्य च वनस्याभद्रमपराधं ह

२७ २८ यतः स्यात्तृणविंदोः पुत्रा अभवन् २९ ३० तानेवाह विशाल इति तस्य तृणविंदोः सुताः ३१ सहदेव

मरुतस्य दमः पुत्रस्तस्यासीद्वाज्यवर्द्धनः सुधृतिस्तत्सुतो जज्ञे सौधते योनरः सुतः २७ तत्सुतः
केवलस्तस्माद्बुधमानवेगवास्ततः बुधस्तस्याभवद्यस्य तृणविंदुर्महीपतिः २८ तं मे जे लं वृण
देवी भजनीय गुणलयं वरापरायतः पुत्राः कन्या चेदविदा भवत् २९ यस्यामुत्पादयामास वि
श्रवाधनदं सुतं प्रादाय विद्यां परमां मृषियोगेश्वरः पितुः ३० विशालः शून्यवधुश्च धुम्रकेतु
श्च तत्सुताः विशालो वंशकृद्वाजा वैशाली निर्ममे पुंरी ३१ हेमचंद्रः सुतस्तस्य धूम्राक्षस्तस्य
चात्मजः तत्पुत्रात्सयमादासीत्कुशाश्वः सहदेवजः ३२ कुशाश्वत्सो मदनो भूद्योः श्वमेधे
रिडस्पतिं इष्ट्वा पुरुषमायाग्या गतियोगेश्वराश्रितः ३३ सौमदत्तिस्तु सुमतिस्तत्सुतो ज
नमेजयः येन वैशालभृपात्वा स्तृविंदोर्यशोधराः ३४ २७९

जः देवजेन सहितः पातांतरेनाममात्रं अर्थस्तु स एव ३२ ३३ वैशालभृपात्वा विशालस्या न्वयाज्जा

भा० न० वाढमित्यभिनंद्य भवानस्मिन्निमज्जातामित्यचतुः १३ क्रदंप्रवेशितः तावपि नमति वृद्धं गृहीत्वा प्रसि
 वाढमित्यचतुर्विप्रमभिनंद्यभिषक्तमौ निमज्जातां भवानस्मिन्द्रे सिद्धविनिर्मिते १३ इत्यु
 त्तोजरयाग्रस्तदेहो धमनि संततः क्रदंप्रवेशितोऽश्विभ्यां वलीपलितविप्रियः १४ पुरुषा
 स्वयउत्तस्थुरपीच्यावनिताप्रियाः पयसुजः कुंडलिनतुल्यरूपाः सुवाससः १५ तान्निरीत्य
 वरा रोहासरूपा नूर्यवर्चसः अजानंतोपति साध्वी अश्विनौ शरणं ययौ १६ दर्शयित्वा पातिं
 तस्यै पातिव्रत्येन तोषितो ऋषिमा मंत्रययतुर्विमानेन त्रिविष्टपं १७ यत्नमागो यशस्योति
 श्रवतस्याश्रमगतः ददर्श दुहितुः पार्श्वे पुरुषं सूर्यवर्चसं १८ राजा दुहितरं प्राह कृतपा
 दामिवंदनां आशिषश्चाप्रयुजानो नातिप्रीतमना इव १९ चिकीर्षितं ते किमिदं पतिस्त्व
 या प्रलंभितो लोक नमस्कृतो भुनिः यत्नं जराग्रस्तमसत्यसंमते विहाय जारं भजसेऽमुमध्वगं
 शवित्यर्थः १४ १५ अश्विनौ शरणं ययौ युवां पृथक् स्थित्वा मत्यतिं दर्शयतमिति प्रार्थयामासेत्यर्थः १६ १७

२०
 २१ प्रलंभितो वंचितः २२ असति असंमतमनसा

७८ सुधेयं मम कन्या खं तव त्वयेत्युच्यमाने कति वर्षाण्यस्याः विवाहः कृतो न वेत्यादिवाक्ये सदभिप्रायं ज्ञा
त्वा तस्मै तां दुहितरं प्रादात् ९० हे ईश्वरो स देद्यौ युवां मद्यवयस्ता रुणंदतं संपादयतं ११ असोम

सुकन्या प्राह पितरं भीता किंचित्कृतं मया हे ज्योतिषी अजानं त्यानिभिर्नैकं दकेन वै ७ दुहि
तुस्तद्वचः श्रुत्वा शर्यातिर्जीतसाध्वसः मुनिं प्रसादयामास वल्मीकां तर्हितं शनैः ८ तदभिप्रा
यमाज्ञाय प्राह दुहितरं मुनेः कच्छुन्मुक्तस्तमामं श्रुत्वा प्रायात्समाहितः ९ सुकन्या च वनं
प्राप्य पतिं परमकापनं प्रीणयामास चित्रज्ञा अप्रमत्तानुवृत्तिभिः १० कस्यचित्त्वथ कालस्य ना
सत्यावाश्रमागतौ तौ पूजयित्वा प्रोवाच वयो मे दत्तमीश्वरो ११ ग्रहं हीष्ये सोमस्य यज्ञे वाम
पसोमयोः क्रियतां मे वयोरूपं प्रमदानां यदीप्सितम् १२

योः सोमपा नरहितयोरपि वां युवयोः सोमस्य ग्रहं सोमपूर्णपात्रम् ग्रहीष्ये दास्यामीति युवां सोमे
नयत्यदत्यर्थः रेन्द्रवायवंगृह्णातीत्यदिषु द्रव्यदेवतासंबंधानुपपत्त्या गृह्णाते रीगयर्व्यवसायित्वा

प्र २

२

१८

भा० न
८

देव ५

ककुद्नीज्येष्टोयस्मिंस्तत् २९ विभुं वृक्षाणं ३० तलव्यः क्षणोऽवसरोयेन आद्यं वृक्षाणं ३१ ३२ तेत्वा
या हृदये कृताः सर्वकाले निरुद्धाः सहताः ३३ त्रिनवसप्तविंशतिः चतुर्युगानितैर्विभक्तः ३४ यो देवदे

तस्य पुत्रशतं जज्ञे ककुद्नीज्येष्टमुत्तमं २९ ककुद्नीरेवती कन्या स्वामादाय विभुं गतः पुत्र्या
वरं परंप्रसूतं वृक्षलोकमपावृतं ३० आवर्तमाने गांधर्वे स्थितो लव्यक्षणाः क्षणां तदंत
आद्यमाने मयस्वामिप्रायं न्यवदयत् ३१ तच्छ्रुत्वा भगवान् वृक्षाप्रहस्य तमुवाच ह ३२
अहो राजन् निरुद्धास्तकालेन हृदये कृताः त्वत्पुत्रोऽत्र नष्टं पूर्णां गोत्राणि च नष्टा महे ३३
कालो भियात् तस्मिन् नवचतुर्युगविकल्पितः ३४ तद्गुणं देवांशो बलदेवो महाबलः क
न्या रत्नमिदं राजन् रत्नाय देहि भोः ३५ भुवो भारगवता राय भगवान् भरतभावनः अ
वतीर्णो निजांशेन पुण्यश्रवणं कीर्तनः ३६ इत्यादिष्टोऽभिवंधा जन्मपुः सुपुरमागतः त
त्तं पुण्यजनत्रा साद्गारमिदं स्ववस्थितैः ३७

वस्यांशोऽस्ति तस्मै न रत्नाय देहि ३५ तदेवाह भुव इति ३६ पुण्यजनत्रा सात् यक्षभयात् पूर्वमे

व पुरंत इत्युक्तं ३७

हेसतांकुलसूतेतेमतिरन्यथातद्विपर्ययेणकथमवगता अवसन्नाअध्यवसितेतिवा तदेवाह कुलदू

कथंमतिस्तेवगताऽन्यथासतांकुलप्रसूतेकुलदूषणंविदं विभर्षिजारंयदपत्रपाकुलंपितु
अभर्तुअनयस्यधस्तमः २१ एवंब्रुवाणपितरंस्मयमानाशुचिस्मिता उवाचतातजामातात
वैवभृगुनंदनः २२ शशंसपित्रेतत्सर्वंवयोरूपाभिलभनं विस्मितःपरमप्रीतस्तनयांपरिष
स्वजे २३ सोमेनयाजयन्वीरंग्रहसोमस्यचाग्रहीत् असोमयोरप्यश्विनोश्चावनःस्वनतेज
सा २४ हंतुंतमाददेवजंसद्योमन्युरमर्षितः सवज्रंसंभयामासभुजमिंद्रस्यभार्गवः २५
अन्वजानंस्ततःसर्वेग्रहंसोमस्यचाश्विनोः भिषजावितियत्पूर्वसोमाद्रुत्यावहिःकृतौ २६
उत्तानवर्हिणनत्तौभरिषेणरतित्रयः सूर्यातेरभवन्पुत्राश्चानर्त्तौदेवतोभवत् २७ सोऽतः
समुद्रेनगरींविनिर्मायकुशस्थलीं आस्थितोभुक्विषयानानर्त्तौदीनरीदम २८ ॥

षणंविदमित्यादि २१ २२ २३ २४ सद्यस्तत्तत्तणमेवमन्युर्यस्यसद्वृद्धः २५ २६ २७ विषयान्देशान्

श्रुमुंक्तुअपालयत् २८

भा० न०
२१

शयोभागस्त्वमित्यर्थः पावांतरे हेतातकिमिदंममाभांस्तुः भजामपितरंतवेत्युक्तवंतः आर्यास्त्वाम
ह्येकिमर्थददुरित्यर्थः पिताह देपुत्रक ततैरुक्तंमाश्रादृथाः प्रतारणमात्रंतेः कृतं तास्मन्ना
रदमाकाशीः नद्यहदायद्वभोगसाधनमित्यर्थः २ तथापितैर्भगवत्त्वेनदत्तोहंतवजीवनोपा
यमुपदेह्यामीत्याह इमदृतिसपादाभ्यां अभिप्लवः षडहोभवति षष्ट्यः षडहोभवतीति विहि
रमेअंगिरसःसुत्रमासतैद्यसुमेधसः षष्टंषष्टमुपेत्याहः कवेसुद्यंतिकर्मणि ३ तांस्व
शंसयसूक्तेह्वैश्वदेवेमहात्मनः तेस्वय्यंतो धनं सुत्रेपरिशेषितमात्मनः दास्यति
तेः यतान्गच्छतथासकृतेवानयथा तस्मैदत्वाय पुंसर्गंतेसत्रपरिशेषितं ४
तेषुषडहेषावत्योमानेषुषष्टमहः कर्मापेत्यप्राप्यकर्मणि तदनुष्ठानेसुमेधसोपितेसूक्त
विशेषाज्ञानेनमुख्यं कवेहंविद्वन् ३ तान्महात्मनोपि इदमित्यारौद्रमितिचये यत्तेनदक्षिणयेति
च त्वं वैश्वदेवेदेसूक्तेसंशयपावय ततः कर्मणिसमाप्तेसति तेस्वय्यंत स्वर्गं गच्छंतः स्वसत्रेपरिशेषि
तमवशिष्टमात्मनो धनं ते तुभ्यं दास्यति अथतस्मान्नान्गच्छेति तथेत्यादिषुकवाक्ये यथावत्कृतस

तत्रावशिष्टं तत्रावशिष्टं ४
२१

५
इति नवमे तीये ॥ ३ ॥ चतुर्थे मनुपुत्रस्य नभगस्य कथोच्यते तत्सूनोऽं वरीषस्य कृत्या प्रतिहतायतः
नभगस्य वंशमाह नभगस्यापत्यं नाभागः नाभागादं वरीषो महाभागवतोऽभूदिति वक्ष्यन् तदेतत्वेन वं
शप्रवर्तकस्य नाभागस्य निष्कपटं चरितं तेन श्रीरुद्रप्रसादमाह यंततमित्यादिना ब्रह्मचारिणं बहुकालं
गुरुकुले वसंतं तैष्टिकोऽसाविति मत्वा विभागसमये तस्मै भागमप्रकल्प्येव भ्रातरः सर्वदायं विभज्य गृही

तौ १
सुंदत्वा नवद्यां गीवलाय वलशालिने वदर्याखं ययौ राजा तप्तुं नारायणाश्रमं ॥ ३ ॥ इति
श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ नाभागो नभगाप
त्यं यंततं भ्रातरं कविं यविष्टं व्यभजन् दायं ब्रह्मचारिणमागतं १ भ्रातरोऽभोक्तं किं म
हं भजामपि तरंतव त्वाममायास्तताभां ह्युमापुत्रकतदा दृष्ट्वा २

त्वा पश्चाद्गुरुकुलादागतं यं भागार्थिनं कविं विष्टं स यविष्टं प्रतिततं तातं पितरं दायं व्यभजन्ति
त्यर्थः १ एतदेवं प्रश्नोत्तराभ्यां च दर्शयति तत्र नाभागः पृच्छति हे भ्रातरः मह्यं किं मभोक्तं व्यभजतः
कं भागं मदर्थं ययं प्रकल्पितवंतः भ्रातरः आहुः तदा विस्मृतमस्माभिरिदानीं तु तव पितरं भजाम
त्वं पितरं गृह्णेत्यर्थः स च पितरं गत्वा आह तत हे तात आर्याज्येष्टाः मम त्वामभां ह्युः भागं चक्रुः म

भा० न
१०

अस्याख्यानस्य स्मरणे फलमाह यएतदिति आत्मनो गतिच प्राप्नोतीति शेषः ११ कचिदपि न प्रतिहतो ब्रह्म
शापोऽपि ब्राह्मणेन निर्मितः कृत्या नलोपियेनास्पृशत् यतो सौमहाभागवतः अतएव कृती पुरायवान्
१२ श्रोतुमिच्छामि चरितमिति शेषः ब्रह्मदंडः कृत्या नलः न प्राभून्नसमर्थोऽवभव १३ श्रियं संपदं वि

यएतत्संस्मरेत्प्रातः सायं च सुसमाहितः कविर्भवति मंत्रज्ञो गतिं चैव तथात्मनः ११ ना
भागादं वरीसोऽभून्नमहाभागवतः कृती नास्पृशद्ब्रह्म शापोऽपि यं न प्रतिहतः कचित् १२
ए वा भगवन् श्रोतुमिच्छामि राजर्षेस्तस्य धीमतः न प्राभूद्यत्र निर्मुक्तो ब्रह्मदंडोऽदुः
खयः १३ श्री क वा अं वरीषो महाभागः स प्रदीपवती मंही अद्ययां च श्रियं लब्ध्वा
विभवं चातुलं भुवि मेनेति दुर्लभं पुंसां सर्वतस्वप्नसंस्तुतं विद्वान् विभवनिर्वाणं तमो
विशतियत्पुमान् १४

भवमैश्वर्यं अतुलं निरूपमं पुंसामतिदुर्लभमपि तत्सर्वं स्वप्नसंस्तुतम् स्वप्नवन्निरूपितम्
अनुपादेयं मेने तत्र हेतुः विभवस्य निर्वाणं नाशं विद्वान् यत्र येन विभवेन तच्छाश्वतेन वा पुमांस्तमो विशति

मोहनिमग्नति १४

१०

पुरुषः श्रीरुद्रः दृश्यत इति दर्शनं शरीरं कस्मिं दर्शनं यस्य सः वास्तुकं यज्ञभूमिगतं वस्तु धनं ममेत्युवाच ५
तर्हि स्मर्तुं देवममेदमिति मानवानां भाग उवाच पुनश्च रुद्र उवाच नो आ वयो रस्मि न विवादे ते पितरि
प्रश्नः स्यादिति पृष्टवानिति श्रुकोक्तिः ६ पृष्टस्य तातस्य वाक्यं यज्ञवास्तुगतमिति उच्यते सुर्वरितं क

तं कश्चित् स्वीकरीष्यंतं पुरुषः कस्मिं दर्शनः उवाचोत्तरतोभ्येत्यममेदं वास्तुकं वसु ५ ममेद
मृषिभिर्देतमिति तर्हि स्ममानवः स्यान्नो ते पितरि प्रश्नः पृष्टवान् पितरं तथा ६ यज्ञे वास्तु
गतं सर्वमुच्छिष्टमृषयः क्वचित् च कुर्हि भागं रुद्राय स देवः सर्वमर्हति ७ नाभागं संप्रणम्या
ह तव शकिल वास्तुकं इत्याह मे पिता ब्रह्मन् शिरसा त्वां प्रसादये च यत्र पिता वदस्मि त्वं
च सत्यं प्रभाषसे ददामि ते संत्रदशो ज्ञानं ब्रह्म सनातनं ८ गृह्णाण रुद्र विराटं तं मत्संत्रपरिशेषि
त इत्युक्तान् तर्हि तो रुद्रो भगवान् सत्यवत्सलः १०

चिदिति दत्ताध्वरे उच्छेपणं भागो वै रुद्र इति श्रुतेश्च किंच स देव ईश्वरः सर्वमप्यर्हति किंपुनर्यज्ञावपि
मृमित्यर्थः ७ च श्रीरुद्र उवाच यज्ञ इति इदं चारुणं श्रुतिप्रसिद्धं तथा च वदस्मि त्वं सनातना भागे
दिष्टं शसति नाभागं दिष्टं मानवं ब्रह्म चर्ये वसंतं आतरो निरभजन् सो ब्रवीदित्यादि ८ १० ॥

भा० न०
१९

सर्वात्मैतिभावोभावनायस्मात्तमात्मनः स्वस्य कर्मणां कलापं समूहं भगवति विदधत् समर्पयन् तच्चिष्टैः भोगवतै
विप्रैरभिहितः शिदितः स च महोशशास पालयामास अनादि कृतधर्मापियथावद्वर्शितः १७ किंच यज्ञाधिष्ठा
तारमीश्वरं मय्येधेरीजे आराधयामास महाविभूत्या उपचितां न्यगानि दक्षिणां प्रयेषुतैः वशिष्ठादिभिः
हेतुभूतैः ततैर्विस्तृतैः धन्वनि धन्वदेशे निरुद्धैः सरस्वतीमभिस्त्रोतस्याः प्रतिलोममित्यर्थः १८ किंच यस्य
एवं सदा कर्म कलापमात्मनः परेऽधियजे भगवत्यधोत्तजे सर्वात्मभावं विदधन्महो मिमांसा तन्नि
ष्टविप्रैरभिहितः शशांस १७ ईजे मय्येधेरधियजमीश्वरं महाविभूत्या उपचितां गदक्षिणैः त
तैर्वशिष्ठासितगौतमादिभिर्धन्यमिस्त्रोतमसौ सरस्वती १८ यस्य क्रतुषु गीर्वाणैः सदस्याः सुत्वि
जोजनाः । तुल्यरूपाश्चानिमघा व्यदृश्यन्त सुवाससः १९ स्वर्गो न प्रार्थितो यस्य मनुजै
रमरप्रियः शृण्वद्भिरुपगायद्भिरुत्तमैश्चाकचैश्चितम् २० ॥

क्रतुषु सदस्यादयोगीर्वाणैः सह भूषणादिभिस्तुल्यरूपा व्यदृश्यन्त सदस्यमिति चतुर्थेनान्वयः
न च देवानां निमेषाभावाद्देवक्षरणं यतः अनिमिषाश्च व्यदृश्यन्त न निमिषन्तीति तथा आश्चर्य्यदर्शनी
त्सु कथेन तेषां निमिषोपरमादिति भावः १९ यस्य यदीयैर्मजैरपि स्वर्गो न प्रार्थितः तस्य तु कावात्तो २०

नन्वेवं ज्ञानतोपि विभवेऽपि णोदृश्यं ते तत्राह वासुदेव इति भावं भक्तिं प्राप्तः येन भावेन इदं विश्वं लोष्टवत्येति
तुच्छं स्मृतं १५ भक्तिमेव सर्वेन्द्रियाणां भगवत्परत्वकथनेन प्रपंचयति स वा इति त्रिभिः श्रुतिं श्रोत्रं श्रुचु
तस्य सत्कथानामुदये श्रवणे चकारेत्यस्य सर्वत्रान्वयः मुकुंदस्य लिंगानामालयानि स्थानानि तेषां

वासुदेवे भगवति तद्भक्तेषु च साधुषु प्रायो भावं परं विश्वं येनेदं लोष्टवत् स्मृतं १५ सर्वे मनः क
स्य पदारविंदयोर्वचोसि वैकुण्ठगुणानुवर्णने करौ हरेर्मंदिरमाज्जनादिषु श्रुतिं चकार च
तसत्कथोदये मुकुंदलिंगालयदर्शने हृष्टो तद्भक्त्युत्पत्तिं संप्रार्थय संगमं घ्राणं च तत्पाद
सरोजसौ रभे श्रीमत्तुलस्या रसनां तदर्पितं पादौ हरेः क्षेत्रपदानुसर्पणे शिरो हृषीकेशप
दाभिवंदने कामचंद्रास्येन तु कामकाम्यया यथोत्तमश्लोकजनाप्रयारतिः १६

दर्शने हृष्टो नेत्रे श्रीमत्तुलस्यास्तत्पादसरोजेन यत्सौरभं तस्मिन् तदर्पिते तस्मिन्निवेदितान्नादौ का
मस्रकचंद्रनादिसेवां दास्ये निमित्ते तत्प्रसादस्वीकारय न तु कामकाम्यया विषये छया कथं च का
रउत्तमश्लोकजनाप्रयारतिर्यथा भवेत् तथा अनेनैव तद्भक्तेषु च परं भावं प्राप्तुं इत्येतत्स्फुटीकृतं

भा० न०
१२

अर्चयत् अडागमाभावार्घः २६ ब्राह्मणंश्च पूजयामास सिद्धार्थो न आप्तकामान् पूजानपेक्षानपि २७
रूपं द्रोणं रूपं खुरणं पयः शीलादिगुणसंपदो यसां तासां न्यवुदनिषट्षष्टिकोटीः २८ तर्हितदेवदुर्वी

व्रतांते कार्तिके मासि त्रिगुणं समुपोषितः स्नातः कदाचित्कालिंघा हरिं मधुवने च यत् २६
महाभिषेकविधिना सर्वोपस्करसंपदा अभिषिद्या वरकल्पैर्गंधमाल्याह्वणादिभिः तद्
तां तस्मात्तेन पूजयामास केशवं ब्राह्मणंश्च महाभागां सिद्धार्थो नपि भक्तितः २७ गवां रु
क्मविषाणीनां रूपं द्रोणं सुवाससा पयः शीलवयो रूपवत्सोपस्करसंपदा प्रादुरासाधुं प्रभ्यो
गृहेषु न्यवुदनिषट् भोजयित्वा द्विजान् गृहे स्वाह्नं गुणवत्तमं २८ तत्त्वैकामैरनुज्ञातः पारणा
योपचक्रमे तस्य ते ह्यतिथिः साक्षादुर्वी सा भगवानभूत् २९ तस्मान् चोतिथिं भूयः प्रत्युत्थाना
सनाह्वणैः यथाचेऽभ्यवहाराय पादमूलमुपागतः ३० प्रतिनद्यसतद्या द्वाकर्तुमावश्यकं ग
तः निर्मज्जरुहध्यायन्कालिंदीसलिलेषु चै ३१

म१

सा चोतिथिः साक्षात्प्रत्यक्षोऽभूत् २९ आनर्च्य अ
र्चितवान् अभ्यवहाराय भोजनाय ३० आवश्यकं नैयमिकं माध्याह्निकं कर्तुं गतः वृद्धस्य गायत्रीम्
३१

वि ४

१२

आस्तां स्वर्गप्रार्थनाशंकापि यद्यतः मुकुंदं हृदि पश्यतस्तान् कामाविषयानसमर्पयन्ति कथं भूताः स्वराज्येन स्फु
पसुखेन परिभाविताः अतिशयिताः अतएव सिद्धानामपि दुर्लभाः यानि निपाते यानमनुजान् स्वराज्येन
त्रापि द्वितीयोत्पाते मनुजानां विशेषणं यमिति पाते यंचावरीषं पश्यतामिति पाते सिद्धानां विशेषणं २१ एवं

म१

सर्पयन्ति यत्कामाः स्वराज्यपरिभाविताः दुर्लभानापि सिद्धानां मुकुंदं हृदि पश्यतः २१ स
त्यं भक्तियोगेन तपोयुक्तेन पार्थिवः स्वधर्मरादरिप्रीणसंगान्सर्वान्शनैर्जहौ २२ गृहेषु
दारेषु सुतेषु बंधुषु द्विपोत्तमस्य दनवाजिवस्तुषु अक्षय्यरत्नाभरणयुधादिष्वनंतकोश
त्य४ स्वकरोदसन्मतिं २३ तस्माच्च दारिद्र्यं प्रणीकभयापहं एकांतभक्तिभावेन प्रीतो भूत्या
भिरत्तणं २४ आरिराधयिषुः कसंमहिष्या तुल्यशीलया युक्तः संवत्सरं वीरो दधारद्वा दशीव्र

भगवदारधनपरस्य तस्य कामाद्युपेक्षानैव चित्रमित्युपसंहरति स इत्यमिति द्वाभ्यां २१ २२ नन्वेवं भ
तोऽसौ कथं प्रतिपत्तानजयत् तत्राह तस्मादिति २४ तदेव तस्य वैराग्यादिकं हरिभक्तिचोत्काव्रज
दंडो यत्र न प्राभदिति यदुक्तं तदेव द्वा दशीव्रतनिष्ठा कथयन्नाह आरिराधयिषुरित्यादियावदध्यायस
समाप्तिः २५

३६ ४० ४१ कुहमहिं पावकोदावाग्निरिव ४२ निष्कलमुदीच्य ४३ अनुषक्तं पृष्टतः संसक्तं
 यो मामतिथिमायातमातिथ्येन निमंत्र्य च अदत्त्वाभुक्तं वा सस्यसद्यस्तेदर्शये फलं ३६
 एवं ब्रुवाण उक्त्यजरां रोषविदीपितः तथा स निर्ममत्तस्मै कृत्यां कालानलोपमां ४० ता
 मापतती ज्वलति मसि हस्ता एता भुवम् वेपयंती समुदीच्य न च चालपदान्नृप ४१ प्राग्दि
 ष्ठं भृत्यरक्षायां पुरुषेण महात्मना ददाह कृत्यां तां च क्रंकुद्वा हिमिव पावकः ४२ तदभिद्रु
 वदुदीच्य स्वप्रयासं च निष्फलं दुर्वीसादुद्रुवे भीतो दिक्षु प्राणपरीष्यया ४३ तमन्वधावद्
 गवद्रथां गंदावाग्निरुद्धं तशिखायथा हिम् तथा नुषक्तं सतिरीक्षमाणो गुह्यं विविक्षुः प्र
 ससार मेरोः ४४ दिशेन भः क्षमा विवरा समुद्रां लोकान्सपालां स्विदिवंगतः सः यतो
 यतो धावति तत्र तत्र सुदर्शनं दृष्ट्वा सहं ददर्श ४५ अलब्धनाथः स यदा कुतश्चित्सं व्रस्त
 चित्तापरण मेघमाणः देवं विरिञ्चं समगादिधातस्वात्मात्मयो नेऽजिततेजसो मां ४६
 मेरोर्गुह्यं विविक्षुरधावत् ४४ ४५ अरणं मेघमाणः शरणमिच्छन् अजिततेजसः हरेश्चक्रात् ४६

धर्मसंकटमेवाह यद्यतः ब्राह्मणातिक्रमेदोषः अधर्मः द्वादश्यामपारणोऽपि दोषः ३२ व्रतवैगुण्यं यत्क
त्वा अस्मिन्नकृते ३३ एवं हि जैः सह विचार्य निश्चिनोति अंभसि व्रतस्य पारणो समाप्तिं तत् अशितमाहुः

सुदुर्ज्ञां विसिष्टायां द्वादश्यापारणं प्रति चितयामास धर्मजो हि जैस्तद्धर्मसंकटे ३२ ब्राह्मणा
तिक्रमेदोषो द्वादश्यापारणं यत्कत्वा साधु मे भूयादधर्मो वानमास्पृशेत् ३३ अंभसा केवले
नाथ करिष्ये व्रतपारणं प्रादुरभूत्त एव विप्राद्य शितं नाशितं च यत् ३४ इत्यपः प्राश्य राजर्षिश्चित
यन्मनसा च्युतं प्रत्याचष्ट कुरु श्रेष्ठ हि जागमनमेव सः ३५ दुर्वीसाय मुना कुलात्कत्वा वश्यक
मागतः राजाभिनन्दितस्तस्य बुबुधे चैष्टितं धिया ३६ मन्युना प्रचलद्वात्रो भ्रुकुटी कुटिलान
नः बुभुक्षितश्च सुतरां कृतां जलिमभां षतः ३७ अहो अस्य नृशंसस्य श्रियो न तस्य पश्यत

धर्मव्यतिक्रमं विस्मभक्तस्येशमानिनः ३८

अशितं नेति चाहुः श्रुतिश्च अपोः श्रुतिं तन्नैवाशितं मिति ३४ प्रत्याचष्ट प्रत्यैक्षत ३५ ३६ प्रच
लत्कंपमानं गात्रं यस्य भ्रुकुटी भ्यामा कुटीलाभ्याम् कुटिलमानतं यस्य ३७ ३८ राम राम राम ॥

भा० न०
१४

ननु सर्वज्ञस्य तव भ्रमः कुतस्तत्राह अहमिति पारदर्शिनः सर्वज्ञा अपि यस्य माया न विद्यः ३१ ५१ हे सतामी
स्थितमा मा अवहि पाहि पाहि ५२ अपराधं निवेदयन् प्रार्थयते अज्ञानतेति अर्थं दुःखं अपचिति
अहं सन कुमारश्च नारदो भगवानजः कपिलोपांतरतमो देवलो धर्म आसुरिः मरीचि
प्रमुखाश्चान्ये सिद्धेशः पारदर्शिनः विदामन वयं सर्वे यन्माया मायया वृताः ३ तस्य विश्वे
श्वरस्येदं शस्त्रं दुर्विषहं हि नः तमेव शरणं याहि हरिस्तेन विधास्यति ५० ततो निराज्ञो
दुर्वासाः पदं भगवतो ययौ वैकुण्ठाख्यं यदध्यासे श्रीनिवासः श्रिया सह ५१ संदह्यमानोऽजि
तशस्त्रवद्भिना तत्पादमूले पतितः स वेपथुः आह च्युतानं तस्य दीप्ति त प्रभो कृता
गसं माऽवहि विम्वभाव न ५२ अज्ञानता तं परमानुभावं कृतं मया घंभवतः प्रिया
रं विधे हितस्यापचितिं विधातुं चेतयन्नाम्युदिते नारकोपि ५३ ॥ ५५ ॥

निष्कृतिं सद्रक्तद्रोहे निष्कृतिं न पश्यामीति चेत्तत्राह यस्य तव नाम्नि कीर्तिते नरकस्थोपि
मुच्यते तस्य तव किमशक्यमिति भावः ५३ ॥ ५५ ॥ रामराम ॥ ५५ ॥ रामराम ॥ ५५

एतत्सर्वयस्य भुंगमात्रेण तिरोभविष्यति कदा क्रीडाया अवसाने तदपि कदा द्विपरे ईसंज्ञके काले ४७ अतो
वयं सर्वयस्य नियममाज्ञां प्रपन्नाः प्राप्ताः संतो लोकहितं यथा भवत्येवं तं नियमं मूर्ध्नि पितं वहामः अतस्त
इत्तद्वेदो हि एतत्कारितुं न समर्थो ह मिति शेषः यत्र दो नित्यसंबंधात् ४८ ४९ श्रीरुद्रोऽपि प्रत्याचष्टे वयमि

ब्रह्मोवाच ॥ स्थानं मदीयं सह विश्वमेतत् क्रीडावसाने द्विपरे ईसंज्ञे भुंगमात्रेण हि संदिध
दोः कालात्मनो यस्य तिरोभविष्यति ४७ अहं भवो दत्त भृगु प्रधानाः प्रजेश देव्येश सुरेश मु
ख्याः सर्वे वयं यन्नियमं प्रपन्ना मूर्ध्नि पितं लोकहितं वहामः ४८ श्रीसुक उवाच ॥ प्रत्याख्या
तो विरिंचो न विस्मृचकोपतापितः दुर्वासाः शरणं यातः शर्वकैलाशवासिनः ४९ श्रीशंकर उ
वाच ॥ वयं न तात प्रभवाम भूमि यस्मिन् परे न्येऽप्यज जीवकोशाः भवंति कालेन भवंति ही
रुणाः सहस्रशो यत्र वयं भ्रमामः ५०

तिचतुर्भिः भूमि महति महत्त्वमवाह यस्मिन् परे परमेश्व
रे अजाब्रह्माणस्त एव जीवास्तेषां कोशा उपाधिभक्ताः ब्रह्मांडविग्रहाः इदृशादृश्यमान ब्रह्मांड प्र
माणः अन्येऽपि भवंति जायंते नश्यंति च यत्र येऽप्यु ब्रह्मांडेषु लोकेशाभिमानि नो वयं भ्रमामः ५१ ॥

भा० न०
१५

इति नव मेव तुर्थः ४॥ पंचमेविस्मृचक्रंतुप्रसाद्यप्राणसंकटात् दुर्वीसारक्षितस्तेनयथातद्वृत्तमीर्यते १
संजयममिति धेदः सुलोपपादपूर्णार्थः २ ज्योतिषानक्षत्रादीनांपतिः सोमस्त्वमात्राणि इंद्रियाणि च त्व
च्छत्तेवाग्न्यादयः संसंकाय्यं कुर्वतीत्यर्थः ३ सहस्रं श्राणयस्य हेसहस्रार स्वस्तिशरणं भूयाः इड

ब्रह्मं स्रष्टुं भद्रं तेनाभागतं नयं नृपं क्षमापय महाभागं ततः शान्तिर्भविष्यति इति श्रीमद्भाग
वते महापुराणे नवमस्कंधे अथ वरी पचरिते चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं भगवतादि
ष्टे दुर्वीसाश्चक्रतापितः श्रवरीषमुपावृत्य तत्पादौ दुःखितोऽग्रहीत् १ तस्य सोममनं वीक्ष्य पाद
स्पर्शविलज्जितः अस्तावीत हरेरसं रूपया पीडितो भृशं २ अथ वरीष उवाच ॥ त्वमग्निर्भगवान्स
यं स्वं सोमो ज्योतिषां पतिः त्वमापस्त्वक्षितिर्वोमवायुर्मीत्रेन्द्रियाणि च ३ सुदर्शनं नमस्तु
भ्यं सहस्रारच्युतप्रियं सर्वास्त्रघातिनिप्रायस्वस्तिभूया इडस्पते ४ त्वंधर्मस्त्वमृतं सत्यं त्वं य
ज्ञोऽखिलयज्ञभूक् त्वं लोकपालस्सर्वात्मा त्वं तेजः पौरुषं परम् ५

स्पते पृथ्वीपते ४ ब्राह्मणरक्षणांतव युक्तमेवेत्याह त्वंधर्म इति न च तवेयमतिस्तुतिरित्याह पौरुषं पुरुष
संश्वरस्य परं तेजः सामर्थ्यं च अयं भावः स एव तेत्यादि श्रुतिप्रसिद्धं भगवतः शोभनं दर्शनं तत एव च स

अतस्त्वमेव सर्वोत्तम इति ३

१५

५४ न आशासेन स्पृहयामि ५५ इमं च परं च लोकं हित्वा ५६ ५७ प्रतीतं प्राप्तमपि ५८ ५९ आ

श्रीभगवानुवाच ॥ अहं भक्तपराधीनो ह्यस्वतंत्र इव द्विजः साधुभिर्गृहीत हृदयो भक्तैर्भक्तजनप्रि
यः ५४ नाहमात्मानमाशासेमद्रक्तैः साधुभिर्विना श्रियं चात्यंतिकीं वृत्तं न येषां गतिरहं
परा ५५ येदाशगापुत्रा प्राप्ता एणान्वितमिमं परं हित्वा मां शरणं याताः कथं तांस्तु कुरु
त्सहे ५६ मयि निर्वह हृदयाः साधवः समदर्शनाः वशीकुर्वन्ति मां भक्त्या सत्स्वियः सत्यं ति
यथा ५७ सत्सेवया प्रतीतं च सा लोक्यादिचतुष्टयं नेष्टं तिसैवया पूर्यः कुतो न्यत्काल
विद्रुतं ५८ साधवो हृदयं मद्यं साधुना हृदयं त्वहं मदन्त्यं तेन जानंति नाहं तेभ्यो मना
गपि ५९ उपायं कथयिष्यामि त्वविप्रश्नं सुखततः श्रयं ह्यात्माभिचारस्त्यजतस्तथा हि
वैभवान् साधुषु प्रहितं तेजः प्रहर्तुं कुरुतेऽशिवं ६० तेषां विद्या च विप्रालोचनः श्रयः स करे
उभे ते एव दुर्विनीतस्य कल्पते कर्तुरन्यथा ६१

त्मनस्तवैवाभिचारो हिंसा यतोऽभूत् तमेव हि अशिवमनर्थं ६० ६१ राम राम राम राम राम
१ या

94

हे सुनाभ अद्भुत कर्माणां त्वां कः स्तोतुं समर्थः अतस्तुभ्यं केवलं नमो गृण इत्यन्वयः अद्भुत कर्म त्वमेवाह अखिला
नां कर्माणां सेतवे मर्यादा रूपाया अतएवाधर्मशीलानां मसुराणां धूमकेतवे दाहकाय त्रैलोक्यगोपाय त्री
तितया विष्णुर्द्व्यत्र तु ज्वलन्वर्चस्तेजो यस्य तस्मै हे तदेव प्रपद्यति त्वत्तेजसेति द्वाभ्यां सूर्यादीनां तद्देहि

नमः सुनाभाः खिलधर्मसेतवे द्यधर्मशीलासुरधूमकेतवे त्रैलोक्यगोपाय विष्णुर्द्वर्चसे
मनोजवायाद्भुत कर्मगो गृणो हे त्वत्तेजसा धर्ममयेन सह तंतमः प्रकाशश्च धृतो महात्मनां
दूरत्ययस्ते महिमा गिरां पते त्वद्रूपमेतत्सदसत्परात्परं ७ यद्विसृष्टस्त्वमनंजनेन वैवलं
प्रविष्टोऽजितदैत्यदानवम् वाङ्मदरोर्वङ्किशोरो धराणि वृश्चन्नजस्रं प्रधने विराजसे

प्रकाशश्च त्वयैव रूपते प्रकाशते इति त्वद्रूपम् ७ हे अजित अनंजनेन श्रीहरिणा यदा विसृ
ष्टस्त्वं तदा दैत्यदानवानां वलं प्रविष्टः सन् तेषां वाक्कादीनि भिंदन् विराजसे पाठांतरेऽजिता
दैत्यदानवा यस्मिंस्तदलम् पूर्वपदेन संधिरार्थः ८ ॥ ५५ ॥ रामरामरामरामराम ॥ ५५

भा० न०
९७

एवंविधाऽनेके गुणयस्यसुः विरिंचिपदसहितान् भोगानिरयप्रायानपश्यदित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इति नवमे पंच
मः ॥ ५ ॥ षष्ठारंभेऽंबरीशस्य वंशमुक्ता ततः परं ॥ षष्ठाद्यष्टभिरध्यायेरित्वा कोर्वंश उच्यते ॥ तत्र षष्ठे शाशादादिमांथां
एवंविधानेकगुणः सराजापरात्मनिव्रक्षणिवासुदेवे क्रियाकलापैः समुवाहभक्तिर्यया विरि
चान्निरयांचकार २५ अथांबरीषस्तनये पुराज्यसमानशीलेषु विसृज्यधीरः वने विवेशात्म
निवासुदेवे मनोदधुस्तगुणप्रवाहः २६ इत्येतत्पुण्यमाख्यातमं वंशस्य भूपतेः संकीर्तयन्
नुध्याय नमो भगवताः भवतः ॥ २७ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधेऽंबरीषोपाख्यानं पंचमोऽध्या
यः ॥ ५ ॥ श्रीगुरु उवाच ॥ विरूपः केतुमान् शंभुरंबरीषसुतास्त्रयः विरुपाक्षपदम्यो भूतत्पुत्रस्तुर
धीतरः १ रथीतरस्याप्रजस्य भार्यायां तं तवेऽर्थितः अंगिरा जनयामास ब्रह्मवर्चस्विनः सुता
न् २ एते क्षत्रप्रसूता वै पुनस्त्वांगिरसाः स्मृताः रथीतराणां प्रवराः क्षत्रोपेता द्विजातयः ३
तानिरूप्यते प्रसंगात्सौभरेण ख्यामां धातुतनयापतेः १ तंतवे संतानार्थं २ ये अंगिरसा जनिता एते
रथीतरस्य क्षत्रे प्रसूतत्वेन रथीतरगोत्राः संतः अंगिरसो वीर्येण प्रसूतत्वादां गिरसाश्च पुनरपि
रथीतराणामन्येषां जातानां प्रवराः मुख्याः स्मृताः यतः क्षत्रोपेताः ब्राह्मणा इत्यर्थः ३ ॥ ५५ ॥

री ३

१६ १७ राजेत्यादिश्लोकद्वयं शुकोक्तिः १८ प्रीतोस्मीति श्लोकद्वयं पुनश्च विप्रोक्तिः आत्मनि मेधायेनातिथ्ये
 न २० भूरियं तत्र स्थोजनः कीर्तयिष्यति २१ २२ तस्य धैर्यातिशयमाह गतो मुनिर्यो वतानागतस्ताव
 यन्नामश्रुतिमात्रेण पुमान्भवति निर्मलः तस्य तीर्थपदः किंवादासानामवशिष्यते १६ राजन्
 नुगृहीतोऽहं त्वया तिकरुणात्मना मद्व्यंष्टुतः कृत्वा प्राणायन्मेभिरक्षिताः १७ राजा तमकृता
 हारः प्रत्यागमनकांक्षया चरणदुपसंगृह्य प्रसाद्य समभोजयत् १८ सोऽशित्वा हतमानीतमा
 तिथ्यं सार्वकामिकं तद्वात्मानं पतिं प्राह भुज्यतामिति सादरं १९ प्रीतोऽस्य नुगृहीतोऽस्मि तव
 भागवतस्य वै दर्शनस्य शर्शनालापे गतिथ्येनात्ममेधसा २० कर्मावदातमेतत्रैवायं तिस्रः स्त्रि
 यो मुदुः कीर्तिं परमपुण्यं च कीर्तयिष्यति भूरियं २१ श्रीमुक ३ वाच ॥ एवं संकीर्त्य राजानंद
 वोसाः परितोषितः ययौ विहाय सामं त्यब्रह्मलोकमहेतुकं २२ संवत्सरोत्पगात्रावद्यावतानाग
 तो गतः मुनिस्तद्दर्शनाकांक्षो राजाऽभक्षो वै भूवत् २३ गते च दुर्वीससि सोऽं वरीषो द्विजोपयोगाति
 पवित्रमाहरत् ऋषेर्विमोक्षाय स न च बुद्धा मेने स्ववीर्यं च परानुभावम् २६
 संवत्सरोऽतिक्रान्त इति २३ द्विजस्योपयोगेन अतिपवित्रं आहरत् बुभुजे स्ववीर्यं च धैर्यादिलक्षणं परानु

भावमभवत्तः प्रभावमने २६

भा० न०
१८

त्यक्तो विधिः सदा चारेयेन तं ४ सतु इत्वा कुः ज्ञापकेन वशिष्ठेन राज्यभोगे विरक्तो योगी सन् तेन योगेन कलेवरं
त्यक्त्वा सयत्परं तत्त्वं न दवाप १० शासनपालयन् हरिमीजे ११ दैत्यपुरस्य जयात् पुरं जयः रंद्रो वा होयस्य
तिंद्रवाहः ककुदि स्थितत्वात् ककुत्थः इति च शशादस्य त्रीणि नामानि तत्रैकमेति मित्रानि १२ तान्ये

ज्ञात्वा पुत्रस्य तत्कर्म गुरुणाभिहितं नृपः देशान्तिः सारयामास सुतं त्यक्तविधिं रुषा ४ सतु
विप्रेण संवादं ज्ञापकेन समाचरन् त्यक्त्वा कलेवरं योगी स तैनाः वापयत्परं १० पितर्युप
रतेभ्यो त्यक्तविकृतिः पृथिवीमिमं शासदं जेहरिं यज्ञैः शशाद इति विश्रुतः ११ पुरं जयस्त
सुत इंद्रवाह इतीरितः ककुत्थ इति चाणुक्तः शृणु नामानि कर्मभिः १२ कृतांत आ
सीत्समगो देवानां सह दानवैः पार्सिग्राहो वृत्तो वीरो देवैर्दैत्यपराजितैः १३ वचना
देवदेवस्य विष्णोर्विष्णोः प्रभोः वाहनत्वेन वृत्तस्तस्य वभवेन्द्रो महारुषः १४

ववाच क्षाण्ण आह कृतांत इति सप्रभिः कृतं विष्णुमंतयतीति तथा पार्सिग्राहः सहायः १३ रंद्रो यदि
समवाहनं स्यात्तर्हि दैत्यान् हनिष्यामीति तेन वाहनत्वेन वृत्तः सन् रंद्रो स्तज्जया तदनं गीकुर्वन् वि

सिचि चना तस्य वाहनत्वाय महावृषो वभवेत्यर्थः

॥ १४

१८

तदेवमनोर्दशपुत्रेषु पृथक् पृथक् विभक्त्या तन्वंशप्रवर्तकौ करुणादीनां च सप्तानां वंशस्तारतम्य
 क्रमेण कृताः इदानीमतिवित्तमिच्छाकोर्वेशमाह सुवत्स्वित्यादिनायावत्सोमवंशप्रस्तावं चतुर्त्वं कुर्वतो म
 नोर्दशपुत्रो जज्ञे प्रहाया जनयामास दशपुत्रानिति तु पूर्वोक्तं वा कुल्याभिप्रायेण द्रष्टव्यं पुत्राणां शतज्येष्ठाः
 ४ आर्योवर्तः पुण्यभूमिर्मध्यं विध्य हि मा गयोः तस्मिन् पुरस्तात् समुद्रपर्यन्तं मंडलविभागेन पंचविंशति
 सुवत्सु मनोजज्ञे रत्वा कुर्वाणतः सुतः तस्य पुत्रशतज्येष्ठा विकृतिनिमिदंडकाः ४ तेषां
 पुरस्तादभवन् आर्यवर्ते नृपानृप पंचविंशतिः पश्चाच्च त्रयो मध्ये परेऽन्यतः ५ स एकदा
 एकाप्राह रत्वा कुः सुतमादिशत् मां समानीयतां मेध्यं विकृते गच्छ मा चिरं दै तथैति सर्व
 नंगत्वा मृगान् हत्वा क्रियाहं गन् आतो वभुक्षितो वीरः शशं चादद पस्मृतिः ७ शेषं निवेदया
 मासपित्रे तेन च तद्गुरुः चोदितः प्रोक्षणाया हं दुष्टमेतदकर्मकं च

नृपा अभवन् हेनृप तथैव पश्चाच्च पंचविंशतिः मध्ये तु ज्येष्ठा स्वयः अपरे तु अन्यतः अन्यत्र दक्षि
 णोत्तरादिषु ५ विकृतिरेव शशाद इति श्रुतेरिति वक्ष्यति अत्र हेतुमाह स एकदेति चतुर्भिः ६ क्रिया
 हं गन् आहं हं आदत् अभक्षयत् ७ तद्गुरुर्वसिष्ठः प्रोक्षणाया प्राहो चित्तसंस्काराय च ॥ ५५

भा० न०
१६

धुंधुमारइतिचेतिचकारस्यान्वय २३ २४ अथतस्मान्निकुंभात्कृशाश्वः २५ भाष्याणांशतेनसहस्रस्य
पुत्रार्थमिंद्रदेवत्यामिष्टिप्रवर्तयामासुः स्मेत्याश्वर्ये २६ तदेवाह राजेतिषड्भिः तर्षितः तृषितः सन्जला
धुंधुमारइतिख्यातस्तत्सुतास्तेचज्ज्वलुः २७ धुंधोर्मुखाग्निनासर्वत्रयएवावशेषिताः द
ढाश्वः कपिलाश्वश्चभद्राश्वइतिभारत २८ दृढाश्वपुत्रोदर्यश्वोनिःकुंभस्तत्सुतः स्मृतः
वर्हणाश्वोनिःकुंभस्यकृशाश्वोथास्यसेनजित् २९ युवनाश्वोभवत्तस्यसेनपत्योवनंग
तः भाष्याणांशतेननिर्विस्मृषयोस्यकपालवः शिष्टेस्मवर्तयांचक्रुरेन्द्रीतेषुसमाहिताः
३० राजानद्यज्ञसदनंप्रविष्टोनिशितर्षितः दृष्टाशयानान्विप्रांस्तानपपौमंत्रजलंस्वयं
३१ उत्पितास्तेनिशाम्नाथच्युदकंकलशंप्रभो पप्रद्युः कस्यकर्मेदंपीतंपुंसवनंजलं ३२
राजापीतंविदित्वाथईश्वरप्रहितेनते ईश्वरायनमश्चक्रुरहोदेववलंवलम् ३३ ॥ ५५

यप्रविष्टः मंत्राभिमंत्रितंजलंपत्यैर्देयं स्वयंपपौ ३४ च्युदकंनिरुदकं पुंसवनं पुत्रोत्पत्तिकारणं ३५
श्रीदेववलमेवमुख्यंवलंपुरुषवलंतुनकिंचिदिति वदेत् ईश्वरायनमस्कारंचक्रुः ३६ ॥ ५५ ॥

१६

१५ १६ येऽभिमुखं ययुस्तान् यमंदर्शयितुं सदेहानेव भस्मैरनयदित्यर्थः १७ तच्च दृष्ट्वा अन्ये दुद्रुवुः स
 मालयं पातालं १८ इति एतैः कर्मभिः पुरंजयादिनामभिर्गहनः व्याहृतः पातांतरेण दूत इत्यर्थः
 सप्तन्नदोधनुर्दिव्यमादाय विशिखान् शिखान् स्तूयमानः समारूढययुत्सः ककुदिस्थितः १५
 तेजसाप्पायितो विष्णोः पुरुषस्य महात्मनः प्रतीच्यादिशि दैत्यानां न्यरुणत्रिदशैः पुरं १६ तैस्त
 सचाभ्रत्प्रधनं तु मूलं लोमहर्षणं यमाय भस्मैरनयदित्यान् येषां भिययुर्मध्ये १७ तस्येषु
 पाताभिमुखं युगांताग्निमिवोत्स्वरां विसृज्य दुद्रुवुर्दैत्या हन्यमानाः स्वमालयं १८ जित्वा
 पुरं धनं सर्वं मयच्छदं जपाण्ये प्रत्ययच्छत्सराजर्षे रिति नामभिर्गहनः १९ पुरंज
 यस्य पुत्रोऽभूदनेनातत्सुतः पृथुः विश्वगंधिस्ततश्चंद्रो युवनाश्वस्तुतत्सुतः २० ज्ञा
 वस्तस्तुतो येन ज्ञावस्ती निर्ममं पुरी वृहदश्वस्तुशो वस्तिस्ततः कुवलयाम्बकः २१ यः
 प्रियार्थमुत कस्य धुंधुनामा सुरवंली सुतानामेकविंशत्या सस्त्रैरहन हतः २२
 १९ २० ज्ञावस्तिः ज्ञावस्तस्य पुत्रः २१ कुवलयाम्बक एव धुंधुमार इति ख्यातः तत्र कारणमाह य इति

इतानामेकविंशत्या सस्त्रैर्वृतः सन्नहतवान् २२

भा० न०
२०

३५ ३६ ३७ प्रसंगात्सौभरेश्चरितमाह तेषामितियावत्समाप्तिः तेषां स्वसारः मान्यातुः कन्याः ३८ ननु महातापस
सुकतो विवाहादिप्रसंगः कथं वा जरो जर्जरितं राजकन्याविविरेतदाह यमुनांतर्ज्जले इति षड्विः नृपं मान्यातुः
३९ सोऽपि मान्याता स्वयंवरो गृह्यतामित्याह ४० सविप्रः स्त्रीणां विप्रियं मां विचिंत्यानेनाहं प्रत्युक्तैः श्रुतः आत्मानं
द्रव्यं मंत्रविधिर्यज्ञो यजमानस्य धात्विजः धर्मे दीदेशश्च कालश्च सर्वमेतद्यदात्मकं ३५ यावत्
सूर्योऽदंतिस्मयावच्चप्रतितिष्ठति सर्वतद्यौवनाश्चस्यमान्यातुः क्षेत्रं उच्यते ३६ शाश्विंदोर्दु
हितरिविन्दुसत्यामधान्तरपः पुरुकुत्समवरीषं मुचुकुंदं च योगिनं ३७ तेषां स्वसारः पंचाशत्
सौभरिविविरेपतिं ३८ यमुनांतर्ज्जले मग्नस्तपमानः परंतपः निर्वृत्तिं मीनराजस्य वीक्ष्य मे
थुनधर्मिणः जातस्मृहं नृपं विप्रः कन्यामेकामयाचत ३९ सोऽपि मान्याता स्वयं नृपं कामं क
न्या स्वयंवरो ४० सविचिंत्या प्रियं स्त्रीणां जरणे यमसंमतः वलीपलित एजत्कृत्य हं प्रत्युदा
हतः साधयिष्ये तथात्मानं सुरस्त्रीणां मपीप्सितं किंपुनर्मनुजैर्द्राणामिति व्यवसितः प्रभुः ४१
तथा साधयिष्यामीति व्यवसितो निश्चितवान् इति द्वयोरन्वयः अप्रियत्वे हेतुः जरणे वृद्धो वलीभिर्युक्तः
कंपमानशिराः तापसत्वादिना चासंमतो ह मिति कृत्वा तेनैतस्य प्रपंचः सुरस्त्रीणां मपीप्सितं किंपुनर्म
नुजैर्द्राणयाः स्त्रियस्तासामिति ४१

अयंकंधास्यति कंधास्यतीति दुःखितैर्विप्रेरुक्ते सति तस्यामिष्टामाराधितः इंद्रो मांधातापाता हेवत्स
मारेदीतिब्रुवन् देशिनीतर्जनीमदादित्यर्थः ३१ तस्यपितायुवनाम्भोभिन्नकुक्षिरपिनममार किंतुकाला
लातरेतपसासिद्धिमन्वगात् ३२ मान्धातुर्महिमानमाह त्रसद्दस्युरितिषड्भिः अंगहेराजन् यस्मान्मान्धातु

ततःकालउपावृत्तेकुक्षिनिर्भिद्यदक्षिणं युवनाम्भस्यतनयश्चक्रवर्तीजज्ञानह ३० कंधास्य
तिकुम्भमारेयंस्तन्यरोरुयतेभृशं मान्धातावत्समारेदीरितीन्द्रोदेशिनीमधात् ३१ नममा
रपितातस्यविदेवप्रदेवप्रदेवप्रसादतः युवनाम्भोपितत्रैवतपसासिद्धिमन्वगात् ३२ त्रस
दस्युरितीन्द्रो गविदधेनामयस्यैव यस्मात्रसंतिद्युहिग्नादस्यवोरावणदयः यौवनाम्भोय
मान्धाताचक्रवर्तीवनीप्रभुः सप्तहोपवतीमेकःशशासाच्युततेजसा ३३ इजेचयजंक्र
तुभिरात्मविद्भूरिदक्षिणेः सर्वदेवमयं देवं सर्वात्मकमतीन्द्रियं ३४

हेस्यवउहिग्नाः कंधास्यति संतस्त्रस्यंति अत्र इंद्रोयस्य त्रसद्दस्युरितिनामविदधे समान्धाता अवनीमे
कःशशासेत्युत्तरेणान्वयः अच्युतस्यतेजसा अच्युतेनतेजसेतिवा ३३ आत्मविदपिसर्वज्ञविष्णुमी

तत तमेवंविशिनष्टि सर्वदेवमयमिति सांख्ये
न ३४

आज्यस्तोत्रैः घृतविंदुभिः ४६ इदानीं तस्यानुतापपूर्वकं चानुप्रस्थाप्य ममाह सकदाचिदिति सप्रभिः आत्मनो
मनसो हेतोः आत्मनोपद्रवंतपोहानिंददर्श ४७ संगश्चासौ चरितव्रतश्च यो हंतस्य ब्रह्मतपः ४८ मिथुनवर्ति
नां दापत्य धर्मवतां चेत्यदिप्रसंगस्तद्विदतिषु ईश्वरार्थधर्मपरे चैव कार्यद्वितीयेः ४९ संगज्जातंदो

एवं गृहेष्वभिरतो विषयान्विविधैः सुखैः सेवमानो न चातुष्यदाज्यस्तोत्रैरिवानलः ४६ सकदाचि
दुपासीत आत्मापद्रवमात्मनः ददर्श वद्वचाचार्यो मीनसंगसमुत्थिते ४७ अहो द्रुमं पश्य तमे वि
नाशं तपस्विनः सचरितव्रतस्य अंतर्जले वारिचरप्रसंगात्प्रच्यावितं ब्रह्मचिरं धृतं यत ४८ सं
गत्य जेत मिथुनव्रतिनां मुमुक्षुः सर्वात्मनान विहजे हृदि हि रंद्रियाणि एकश्चरन् नृहरसि चित्त
मनंत ईशो यं जिततद्विषु साधुषु चेत्यसंगः ४९ एकस्य पस्वहसंथां भसिमस्य संगतं पचा
शता समुत्तपंचसहस्रवर्गः नांतं ब्रजाम्युभयकृत्य मनोरथानां मायागुणैर्हृतमतिविष
येत्यभावः ५०

षं प्रपंचयति एक इति पंचाशताभाष्यभिः संबंधात् पंचाशदासं अभवमित्यर्थः ततश्च सुतैः पंचसहस्रसर्गश्च
संप्रत्येकं तासु पुत्रशतरूपेणोत्पत्तेः उभयकृत्या निरेहिकपारविकालिकमालि तद्विषयाणां मनोरथानां अर्थे

ततः किंच तत्र ददाह मुनिरिति ह्यभ्यां सत्राप्रतीहारेण पंचाशतापिराजकन्याभिः स एक एव वरो वृतः ४२ ४३
तस्य गार्हस्थ्यं वर्णयति चतुर्भिः वद्वचरति सं त्रसामर्थ्यमुक्तं ताभिः सहरे मइत्युत्तरेण न्वयः करे मे अपार
णीयं दुरंतं यत्र यस्तस्य श्रिया समृद्धा अनर्घ्याः परिष्कृता येषु तेषु गृहेषु तथानानाविधेषु पवनेषु अमला

तत्र मुनिः प्रवेशितः सत्राकन्यां तपुरमृद्धिमत् वृतमपराजकन्याभिरेकः पंचाशतावरः ४२ तासां
कलिमभद्रयांस्तदर्थैः पो ह्यसौ हृदं ममातुरूपो नायं वरतिङ्गतचेतसां ४३ सर्वद्वचस्ताभि
रपारणीयः तपः श्रियानर्घ्यपरिष्कृतेषु गृहेषु नानोपवनामलांभः सरस्सु सौगंधिककान
नेषु महार्हशय्यासनवस्त्रभूषणस्नानानुलेपाभ्यवहारमात्यकैः स्वसंकृतः स्त्रीपुरु
षेषु नित्यदारेभेनुगायद्भिर्जभंगवदिषु ४४ यद्गार्हस्थ्यं तु संवीक्ष्य स पृथ्वीपवतीपतिः ॥
विस्मितस्तं वमजहात् सार्वभौमश्रियान्वितः ४५

न्यं भांसियेषु तेषु सरस्सु च कथं भूतेषु सौगंधिकानां कङ्काणानां काननानि स्तोमायेषु कथं भूतेषु गृह
दिषु स्वसंकृताः स्त्रियः पुरुषाश्च येषु अनुगायंतो पक्षिणो भंगश्च वंदिनश्च येषु कथं भूतः महार्हशय्या
दिभिरुपलक्षितः ४४ स्तंभगवं ४५

भा० न०

२२

पुरुकुत्सस्यवंशंकथयिष्यन्नादौतावन्नस्यविवाहंप्रभावंचाह उरगेभ्रीटभिर्योदना नर्मदातया २ वध्यान्व
धार्हीन् सचपुरुकुत्सोनागाल्पवरोभूत् वरमाह इदं नर्मदयारसातलनयनादिकं स्मरतां सर्पादभयमिति
३ देहकृत्पिता त्रसदस्योः सुतो नरण्य इत्यर्थः ४ त्रयः शंकव इव दुःखहेतवो दोषा यस्यासौ त्रिशंकुः तदु

नर्मदाभ्रातृभिर्दत्ता पुरुकुत्साय योरगैः तयारसातलनीतो भुजगेंद्रप्रयुक्तया २ गं
धर्वीन्वधीतत्र वध्यान्वे विस्मृशक्तिधृक् नागाल्पवरः सर्पादभयं स्मरतामिदं ३ त्रस
दस्युः पौरकुत्सो यो नरण्यस्य देहकृत् हर्यश्च स्तसुतस्तस्मादरुणाय त्रिवन्धनः ४ त
स्य सत्यव्रतः पुत्रस्त्रिशंकुरिति विश्रुतः प्राप्नोति शालतां शापाद्गुरोः कौशिके तेजसा स
शरीरे गतः स्वर्गमिच्छापि दिवि दृश्यते याति तौ वीरौ कश्चिदपि देवैस्ते नैव संभितौ वलात् ५
तैरिवंशे पितुश्चापि तौ षेणगुरोर्द्वौ ग्रीवधेनव अप्रक्षितौ प्रयोगाच्च त्रिविधसेवति क्रम इति प
रिणीयमानविप्रकन्याहरणत्र कुटुंबस्य गुरोः पितुः शापात् कौशिकस्य विश्वा मित्रस्य तेजसा प्र
भावेण ते नैव कौशिकेन ५ ॥

२२

न्यासोत्रसंगत्यागएववानप्रस्थधर्ममित्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ आध्यात्मिकी गतिं ब्रह्मलोकं ५३ इति श्रीनवमे
षष्ठः ॥ ६ ॥ मान्यातुरन्वयः प्रोक्तः स प्रमेयवर्गीयते पुरुषस्य चाख्यानं हरिश्चंद्रस्य चोत्तमं १ पुत्रप्रवरः पुत्रश्रे
ष्ठः स पितामहेन युवनाम्नेन प्रवृत्तः पुत्रत्वेन स्वीकृतः अतएव तस्य मान्यात् प्रवर्ग्यत्वं तत्सुतः श्रवरीषस्य सु

कर्षणमात्म

एवं वसनगृहे कालं विरक्तो न्यासमास्थितः वनं जगामातु ययुस्तत्पुत्रः पतिदेवताः ५१ तत्र तस्या
ते पत्नी तगमात्मैवान् सहेवाग्निभिर्गत्मानं युयोजपरमात्मानि ५२ ताः स पत्युर्महाराज निरीक्ष्याध्या
त्मिकी गतिं श्रुत्वा युस्तत्र भावेन अग्निं शांतमिवास्मिन् ५३ इति श्रीमद्रावते महापुराणे नवमस्कंधे
सौभयपाख्याने षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ श्रीसु क उवाच ॥ मान्यातुः पुत्रप्रवरो योऽवरीषः प्रकीर्तितः पि

तामहेन प्रवृत्तो यो वनाम्नेन सुतः हारीतस्तस्य पुत्रो भूमान्यात् प्रवरादमे १
तः इमे यौवनाम्नां वरीषहारीताः मान्यातुरगोत्रस्य प्रवराः श्रवांतरविशेषप्रवर्तकाः यद्वा यौवनाम्नविशे
षणं पितामहेन मान्यात्रा सह आर्षेयचरणे प्रवृत्तः मान्याता प्रवरा येषां ते इमे श्रवरीषयौवनाम्नहारीताः
यथाहास्यलायनः हरितकुत्सपिगदभै मगवानामांगिरसां वरीषयौवनाम्नेति मान्यातारं ह्येकेषु व
ते अतीत्यांगिरसं मान्यात्रवरीषयौवनाम्नेति १ ॥ ५५ ॥ राम ॥ ५५ ॥ राम ॥ ५५ ॥

भा० न०
२३

१० ११ राजन् देव रुण राजन्यः पशुर्यदा सांनाहिकः कवचवंधार्हः संग्रामसमर्थः अथ तदा शुचिः १२ इ
त्येवं तंतं कालं वचयता राजा उक्तः प्रार्थितो देवो वरुणस्तंतं कालं प्रत्यैक्षतेत्यर्थः १३ चिकीर्षितं आत्म

जाता दंताय जस्वेति सप्रत्याहाय सो व्रवीत् यदा पतंत्यस्य दंता अथ मेधो भवेदिति १० पशो
निपतिता दंताय जस्वेत्याह सो व्रवीत् यदा पशोः पुनर्दंता जायंते थ पशुः शुचिः ११ पुनर्जाता
यजस्वेति सप्रत्याहाय सो व्रवीत् सांनाहिको यदा राजन् राजन्याथ पशुः शुचिः १२ इति पु।
त्रानुरागेण स्नेहयंत्रितचेतसा कालं वचयता तंतं मुक्तो देवस्तदैक्षत १३ रोहितस्तदभिक्षा
यपितुं कर्म चिकीर्षितं प्राणप्रेषुर्धनुष्याणिररण्यप्रत्यपद्यत १४ पितरं वरुणग्रस्तं शु
त्वा जातं महोदरं रोहितग्राममेयायत सिंद्रप्रत्यधेधत १५ भूमेः पर्यटनं पुण्यतीर्थं दौ
त्रनिरूपणैः रोहितायादिशच्छक्रः सोऽप्यरण्ये वसत्समां १६

नापशुना वरुणाय जनम् १४ ततश्च कुपितेन वरुणेन ग्रस्तं अतएव जातं महोदरस्य तं पि
तरं श्रुत्वा १५ समां वर्षम् १६

पक्षिणोः आशीवकयोः सतोः विश्वामित्रराजसूयदक्षिणा छलेन हरिश्चंद्रं सर्वश्वमपहृत्य पातयामास ततश्च
त्वाकपितो वशिष्ठोऽपि विश्वामित्रत्वं माडी भवेति शशाप सोऽपित्वं वको भवेति वशिष्ठः शशाप तयोश्च युद्धं
भरदिति प्रसिद्धं ६ हरिश्चंद्रो हवेधस रे ह्वाको राजाऽपुत्र आसीदत्यादि श्रुतिप्रसिद्धं हश्चंद्रस्य चरितमा

स्य ३

त्रैशंकवो हरिश्चंद्रो विश्वामित्रवसिष्ठयोः यन्निमित्तमभ्युद्धं पक्षिणोर्वद्वार्षिकं ६ सोऽनपत्यो
विषणात्मानारदस्योपदेशतः वरुणं शरणं यातः पुत्रो मे जायतां प्रभो यदि वीरो महाराज तेने
वत्वायजेदति ७ तथेति वरुणेनापुत्रो जातस्तुरे हितः जातः सुतो ह्यनेनांगमां यजस्वेति सोऽब्रवी
त् यदा पशुनिर्देशः स्यादथ मे ध्यो भवेदिति ८ निर्देशो च स आगत्य यजस्वेत्याह सोऽब्रवीत्
यदा पतंत्यस्य दंता अथ मे ध्यो भवेदिति ९

ह सोऽनपत्य इत्यादि यावत्समाप्तिः कथं शरणं
यातस्तदाह पुत्रो मे जायतां यदि वीरः पुत्रो मे जायेत तर्हि तेने वयुरुषपशुनात्वायजे यजामीति भा
षया ७ तथेत्युक्तं वता वरुणेन निमित्तेनास्य रे हितनामपुत्रो जातः जाते पुत्रे स वरुणो जातः सुतो मामने
न यजस्वेति अब्रवीत् यदा पशुनिर्देशः निर्गतदशदिवसः स्यादित्येव सरां जाव्रवीदित्यनुषंगः ८ ९ ॥

भा. न.
२४

तांगतिमेवाह सार्द्धद्वाभ्यां मनःपृथिव्याधारयन् ज्ञानकलांध्यात्वातयाज्ञानं विनिर्देहन् तांच हित्वा मुक्तबंधनः त
स्यावित्यन्यथः मनोमूलो हि संसारः मनश्चान्नमूलं हि सोम्य मन इति श्रुतेः अतो न शब्दवाचायां पृथिव्यां मनोधार
यन् एकीकुर्वन् अपतेजसा तत्रेजोऽनितेन तंच खेच्छाकसे तच्च भूतादावहंकारे तच्च भूतादिमहंकारं महात्मनि
महत्तत्त्वतस्मिन् विषयाकारं व्यावर्तमानं कलां ज्ञानांशमात्मत्वेन ध्यात्वा तया ध्यानवृत्तिरूपया आत्मावर

मनःपृथिव्यातामद्रिस्तेजसा पोऽनितेन तत्र खेवायुंधारयंस्तच्च भूतादौ तं महात्मनि
तस्मिन् ज्ञानकलांध्यात्वातयाज्ञानं विनिर्देहन् हित्वा तांस्तेन भावेन निर्वाणं सुखसंविदा
अनिर्देश्येनाप्रतर्क्येण तस्यैव विध्वस्तबंधनः २४॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवम
स्कंधे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ श्रीमुकुटवाचः ॥ हरितो रोहितसुतश्च पस्त
स्मादि निर्मिता चंपापुरी सुदेवो तो विजयो यस्य चात्मजः ॥ १ ॥

कमज्ञानविनिर्देहन् निर्वाणसुखसंविदा तांच हित्वा मुक्तबंधनः सन् अनिर्देश्येनाप्रतर्क्येण स्वे
न भावेन स्वस्वरूपेण तस्यैव ॥ २४ ॥ इति नवमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ अष्टमे रोहितस्योक्तो वंशो यत्राभवन्नृपः सगरः क
पिलाक्षो पान्तिर्दृग्धायस्य सूनवः चंपास्तस्मादभ्रद्येन चंपापुरी निर्मिता अतः चंपात् सुदेवः १ ॥

द्वितीये च वर्षे वृत्रहा अभ्येत्याभ्येत्य तथैव तं प्रतिषेधन् किंचि किंचिदाह १७ १८ १९ वरुणेन मुक्तं उदरं यस्य सहस्र
कथा यस्य सः २० आत्मवान् जमदग्निरध्वर्युरभूत् अपास्यो मुनिः सामग उजाता भूदित्यर्थः २१ उपरिष्ठात्

१४ एवं द्वितीये तृतीये चतुर्थे पंचमे तथा अभ्येत्याभ्येत्य स्थविरो विप्रो भूत्वा ह वृत्रहा १७ षष्ठं
संवत्सरं तत्र चरित्वा रोहितः पूर्ण उपव्रजन् जीगर्तदक्रीणन् मध्यमं सुतं १८ शुनशोफं पशुं पित्रे प्रदा
य समवन्दतः १९ ततः पुरुषमेधेन हरिश्चन्द्रो महायशः मुक्तदरो यमुदेवान् वरुणादीन् मर्त्त
यः २० विश्वामित्रो भवत्तस्मिन् दत्ता चाध्वर्युरात्मवान् जमदग्निर्भूदुत्सावसिष्ठोऽपास्य सा
मगः २१ तस्मै तुष्टो ददा विद्रुः शातको भमयं रथं शुनः शोफस्य माहात्म्यमुपरिष्ठात्प्रचक्ष्य
ते २२ सत्यसारां धृतिं दृष्ट्वा स्पृच भूपतेः विश्वामित्रो भूशं प्रीतो ददा वविहतां गतिं २३
सभाष्य १

विश्वामित्रस्तारव्यान् प्रसंगेन २२ अविहताम् गतिं ज्ञानम् २३ राम राम राम राम राम

भा० न० तस्य हेमार्थे सुमतिः केशिनी च तत्र सुमत्याः पुत्राणां प्रभावं मृत्युं चाह सुमत्या इति षड्विः ८ १ एष वाजि
२५ हर इति वृवंतोऽभिययुः षष्टि सहस्राणि परिच्छेदकतया संति येषां उन्मिमे षलोचनो न्मीलितं चकार १० ११
किंचित्कपिलस्य कोपाग्निना दग्धा इति वर्णयन्ति तन्निराकरोति कुत इत्यत आह सत्वधामनि शुद्धसत्वम्

सुमत्या तनया दृष्ट्वाः पितुरादेशकारिणः हयमन्त्रेषमाणास्ते समंतान् व्यखनन्म ।
हं ८ प्रागुदीर्घादिशि हयं दृष्टुं कपिलांतिके १ एष वाजिहरश्चोरश्चास्ते मीलितलो
चनः हन्यतां हन्यतां पाप इति षष्टि सहस्रिणः उदायुधा अभिययुः रुन्मिमे षतदामु
निः १० स्वशरीराग्निना तावन्महेंद्रहतचेतसः महद्यतिक्रमहता भस्मसादभत्
क्षणात् ११ नसाधुवादे मुनिकोपभर्जितान् पेंद्रपुत्रा इति सत्वधामनि कथं तमे
रोषमयं विभाव्यते जत्य वित्रात्मनि खेरजो भुवः १२

तौ जतः पवित्रः शुद्धिकर आत्मा यस्य तस्मिन् कथं विभाव्यते संभाव्यते असंभावनायां दृष्टान्तः
भुवोरजः खेकथं संभाव्यते इति १२ रामरामराम १२ रामरामराम १२ ॥ रामराम

अरिभिर्हताभूर्यस्य २ और्वेण सुविणा आत्मानं देहं प्रजावंतम् सगर्भम् ३ गरोविषं तेन गरे
ण सहैव जातः ४ गुरुवाकेण और्वेवचनेन कांश्चिदहर्त्वेव विहृतवेषिणं चक्रे तदेवाह मुंडानिति मु

भरुकस्तत्सुतस्तस्माद्भरुकस्तस्यापि वाङ्मनः सौरिभिर्हृतभूराजासभाय्योवनमाविशत् २
वृद्धं तं पंचतां प्राप्नोमहिष्यतु मरिष्यती और्वेण जानतात्मानं प्रजावंतं निवारिता ३ अज्ञा
यास्यैव पत्नीभिर्गरेदत्रोऽध्यासह सह तेनैव संजातः सगराख्यो महायशः ४ सगर
श्चक्रवर्त्ती सीतागरो यत्सुतैः कृतः यस्तालजंघानयवनान् शकान् हेहयवर्वरान् ना
वधीद्गुरुवाकेन चक्रे विहृतवेषिणः मुंडन् शम्भुधरान् कांश्चिन्मुक्तकेशाहं मुंडिता
न् अनंतर्वाससः कांश्चिदवहिर्वाससाः परान् ५ सोममेधेरजयत सर्ववेदसुरा
त्मकं और्वोपदेष्टुयोगेन हरिमात्मानमीश्वरं ६ तस्योत्पद्यन्मुयज्ञेजहाराम्भपुरं
दरः ७
कृकेशान् हं मुंडितांश्च ५ और्वेणोपदिष्टो योगउपायस्तेन ६ ७ एमरा मरा मरा मरा मरा मरा

भिः

भा० न०
२६

१७ पितृव्यात्मानमनुयः पंथास्तं ययौ भस्मांति भस्मसमीपे १८ अजानंतोऽवजानंतोऽप्यनुप्यावयंतिति तनुष्टाव
षड्विंशतिशानमं शुमानेवमाशयः १९ अजानंतः अजः ब्रह्मापित्वा मद्यापि न पश्यति न च बुध्यते कथं भूतं ॥
आत्मनः स्वस्मात् परं परमेश्वरं केहेतुभूतेः समाधियुक्तिभिः समाधिनाप्यपरेक्षं न पश्यति युक्ति

अथोद्धावासिनं सर्वं बालकान् पुनरुगतान् दृष्ट्वा विसिद्धिरे राजन राजा चाथानुत्तप्यत
१७ अं शुमान् चोदितो राजा तुरङ्गान् चेषणे ययौ पितृव्यात्मानमनुयः भस्मांति दृष्ट्वा
यं १८ तत्रासीनं मुनिं वीक्ष्य कपिलाख्यमधोक्षजं असौ समाहितमनाः प्राञ्जलिः प्र
णतो मदान् ॥ १९ ॥ अं शुमान् वाच ॥ न पश्यति त्वां परमात्मनोऽजानंतो न बुध्यते द्यापि समा
धियुक्तिभिः कुतो परेतस्य मनः शरीरधीर्विसर्गसृष्ट्यावयमप्रकाशाः २० ॥ ५५ ॥

भिः परेक्षमपि न सम्यगवबुध्यत इत्यर्थः अपरेऽर्वाचीनास्तु कुतस्त्वां पश्येयुः अर्वाचीनत्वे हेतुः त
स्य ब्रह्मणः मनश्च शरीरं च धीश्च सत्त्वतमोरजः कार्याणि तानि र्ये विविधा देवतिर्यग्गतराणां सर्गाः
तेषु सृष्टाः तत्रापि च यत्र प्रकाशाः अज्ञाः कुतः पश्येमेत्यर्थः २० ॥ ५५ ॥ ३२

२६

किंच यस्य येन ईरिता प्रवर्तिता तस्य विपश्चितः सर्वज्ञस्य कथं पृथग्भूतिः अरिमित्रादिभेददृष्टिः १३
तदेवं सुमत्याः पुत्रेषु मृतेषु केशिन्याः पौत्रेण शुभमानीतः पितृव्यो ह्यरण्यतश्च कृत इति दर्शयितुमाह
योऽसंमंजस इति उक्तः केवलमज्ञैः वस्तुतस्तु संमंजस एव स तु केशिन्याः क्षेत्रज्ञत्वमिप्रतीतं वारयति

यस्यैरिता सांख्यमयी दृढे हनौ र्यया मुमुक्षुस्तरते दुरत्ययं भवार्णवं मृत्युपथं विप
श्चितः परात्मभूतस्य कथं पृथग्भूतिः १४ असंमंजसमात्मानं दर्शयन् संमंजसः
जातिस्मरः पुरा संगद्योगी योगाद्विचालितः आचरन् गर्हितं लोके ज्ञातीनां कर्म वि
प्रियं सरखां क्रीडतो बालान् प्राप्य दुष्टे जयन् जनं १५ एवं वृत्तपरित्यक्तः पित्रा स्नेह
मपोद्य च यौगेश्वर्येण बालांस्तान् दर्शयित्वा ततो ययौ १६

तस्यैव नृपस्यात्मनो देहाज्जातः १४ तस्य कथामाह चतुर्भिः असंमंजसः पुरा पूर्वजन्मनियोगी समसंग
हेतोः योगाद्विचालितः अनर्हदानीं जातिस्मरः स न संगपरिहाराय जनमुद्धेजयन् लोके गर्हितं ज्ञातीनां
विप्रियं कर्म चरन् क्रीडतो बालान् सरखां प्राप्य प्राक्षिपदित्यन्वयः १५ एवं विधे वृत्तं कर्म यस्य सः १६

भा. न.
२७

तस्मात्तद्देशांतत्वांपुराणंपुरुषं केवलं न मा भेत्यन्वयः पुराणपुरुषत्वे हेतुः मायागुणैः कर्मणि विषयसृष्ट्यादीनि
लिंगानि च ब्रह्मादिरूपानियस्यतं प्रशांतत्वे हेतुः सदसद्भाकार्यकारणभ्यां पुण्यपापाभ्यां विमुक्तं अतः अनाम
रूपं तत्कृतनामरूपं न किंतु ज्ञानोपदेशाय गृहीतः प्रकटितो देहः शुद्धसत्त्वमूर्तिर्येन तं यदा हे प्रशांतमायेति
हे अगुणेति च संबोध्य कर्मभिः सृष्ट्यादिकार्यैर्लिंगानियस्येतियोज्यं यदा प्रशांता मायागुणादयो यस्मिन् इ

प्रशांतमायागुणकर्मलिंगमनामरूपं सदसद्विमुक्तं ज्ञानोपदेशाय गृहीतदेहं न मा भ
हेत्वा पुरुषं पुराणम् २३ त्वन्माया रचितैर्लोकैर्वस्तुबुद्ध्या गृहादिषु भ्रमं न्तिकामलोभे
षामोहविभ्रान्तचेतसः २४ अद्य नः सर्वभूतात्मन्कामकर्मैर्द्रियाशयः मोहपाशो दृढ
स्थिन्नो भगवंस्तव दर्शनात् २५

त्येकमेव पदं २२ स्वभावं प्रलाभते त्वन्मायेति छात्रां कामादिभिर्विभ्रान्तानि चेतांसि येषां तद्दमे सर्वे गृ
हादिषु भ्रमंति २४ नः अस्माकं त्वत्कृपयेव घटिता त्वदर्शनादतिदृढोपि मोहमयः पाशस्थिन्नः कथं
भूतः कामादीनामाशयः आश्रयः त्वत्प्रसादेन कृतार्थोऽस्मीत्यर्थः २५ राम राम राम राम राम ॥

अपरे **किं** तर्हि किं पश्यन्ति तदाह ये देहभाजस्ते स्वस्मिन् सम्यक् स्थितमपित्वा न विदुः किंतु गुणानेव पश्यन्ति अ
थवानगुणानपि अपितु तमेव पश्यन्ति यतस्त्रिगुणा बुद्धिरेव प्रधानं येषां अतो वहिरेव प्रकाशो ज्ञानं येषां बुद्धि
परतंत्रतया जाग्रत्स्वप्नयोर्विषयान् पश्यन्ति सुषुप्तौ तु तं यवकेवलं न तु निर्गुणं त्वां सर्वत्र हेतु निर्गुणं त्वां सर्वत्र
हेतुः यत् यतः यस्य तव माययेति वामो हितचेतो येषां ते २१ तथाप्यहं विचारेण ज्ञास्यामीति चेन्न ब्राह्म तं

ये देहभाजं त्रिगुणप्रधाना गुणान्विपश्यन्त्युत वा मनश्च **यन्मायया मोहितश्चेतसस्ते**
विदुः स्वसंस्थं न वहिः प्रकाशाः ॥ २१ ॥ तत्त्वामहं ज्ञानघनं स्वभावप्रध्वस्तमायागुणभेदमो
हैः सनंदनाद्यैर्मुनिभिर्विभाव्यं कथं विमूढः परिभावयामि **॥ २२ ॥**

त्वामहं **विमूढः** कथं परिभावयामि विचारयामि कथं भूतं ज्ञानघनं शुद्धज्ञानमूर्तिस्वत
एव प्रध्वस्तो मायागुणनिमित्तो भेदमोहो येषां ते विभाव्यं विचिंत्य श्रयं भावः ज्ञानघनत्वात् न ता
वज्ज्ञानविषयत्वं विचारविषयत्वेपि मायागुणैरभिभूतो हं न विचारसमर्थ इति २२ एम एम

भा० न०
२८

२ कालं मृत्युं एयिवान्प्राप्तः तं प्रत्यात्मानं दशयामास ते वरदास्मीति गंगयोक्तः सन् स्वमभिप्रायं पूर्वजो
३ आह गंगा कोपि गगनात् पतंत्या मे वेगं धारयिता धारयिष्यति किं ४ किंच

॥ दिलीपस्तत्सुतस्तद्वदशक्तः कालमेयिवान् भगीरथस्तस्य पुत्रस्तेपे ससुमहन्नपः
॥ २ दर्शयामास तं देवी प्रसन्ना वरदास्मिते इत्युक्तः स्वमभिप्रायं प्राशंसावनतो नृपः ३
कोपि धारयिता वेगं पतंत्या मे महीतले अन्यथा भूतलं भित्त्वान्न पयास्ये रसातलं ४
किंचाहं न भुवं यास्ये न रामय्यामृजंत्यघं मृजामितदघं कुत्र गजंस्तत्र विचिंत्यतां ॥ प्रा
जो वाच ॥ साधवो न्यासिनः शांता ब्रह्मिष्ठा लोकपावनाः हरंत्यघं तेऽसंगा तेष्वास्ते ह्यघ
भिर्हरिः ६ धारयिष्यति ते वेगं रुद्रस्त्वात्मा शरीरिणं यस्मिन्नेतामि दंप्रोतं विश्वं शादी वतंतुषु ७
आमृजंति क्षालयिष्यंति तत्रोपायं विचिंत्यतां ५ हरति हरिष्यंति अघं भिन्नतीति अघं भित् ६ आ
त्मा कथं भूतः यस्मिन्निदं विश्वमोतं ग्रथितं ऊर्ध्वतंतुषु शादी पट इव प्रोतं चतिर्ये कृतंतुषु पट इव अ

सौसर्वाधारस्त्वे गंधारयिष्यतीत्यर्थः ७

२८

२६ अथ लक्ष्म्यापि साकांक्षं प्रत्याह ॥ इमे चेति ॥ २७ ॥ तं परिक्रमेति युकोक्तिः ॥ २८ ॥ इति श्री नवमे अष्टमः ॥ ८ ॥ न
वमे अंशुमंतो वंशः खट्वांगावधिवर्ण्यते ॥ गंगाभूतलमानि न्येयस्य पौत्रो भगीरथः ॥ यथा सगरः पौत्रा यश

श्रीशुक उवाच ॥ इत्यंगीतानुभावसंभगवानकपिलो मुनिः ॥ अंशुमंतमुवाचे दंमनु गृह्यधियानु
प ॥ २९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अश्वेयः यं नीयतां वत्सपितामहपशुस्तव ॥ इमे च पितरौ दग्धा गंगां भो ह
न्ति नेतरतः ॥ ३० ॥ तं परिक्रम्य शिरसा प्रसाद्य हयमानयत् ॥ सगरस्तेन पशुना क्रतुशेषं समापय
त् ॥ ३१ ॥ राज्ञं पशुमतिन्यस्य निस्पृहो मुक्तबंधनः ॥ श्रौर्वैपदिष्टमार्गेण ते भेगतिमनुत्तमां
॥ ३२ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवम स्कंधे सगरोपाख्याने अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ श्रीशुक
उवाच ॥ अंशुमांश्च तपस्ते पे गंगानयनकाम्यया ॥ कालं मह्यं तं नाशक्रोत्ततः कालेन संस्थितः ॥

ज्यंदत्वा तपस्तेपस्तेपे तथा अंशुमांश्च स्वपुत्राय राज्ञं दत्वा मह्यं तं कालं तपस्तेपे इति चकार स्यार्थः
नाशक्रोत्तगंगामानेतुमिति शेषः संस्थितः मृतः १

भा० न०
२५

अनंतस्य विशेषणं संनिवेश्येति त्रैगुण्यं देहसंबंधं १५ १६ नलस्य सखा अयात्र प्राप्तः तत्सुतः कृतपर्णः

संनिवेश्य मनोयस्मिंश्च दद्यामुनयोऽमलाः त्रैगुण्यं दुस्य जं हित्वा सद्यो यातास्तदात्मतां
१५ श्रुतो भगीरथाज्जज्ञे तस्य नाभो परोऽभवत् सिंधुद्वीपस्ततस्तस्मादयुतायुस्ततोऽभव
त् १६ कृतपर्णेन नलसखो योऽश्वविद्यामयान्नलात् दत्त्वा दहदयं चास्मै सर्वकामस्तुत
त्सुतः १७ ततः सुदासस्तत्पुत्रो मदयंतीपतिर्नृप आहुर्मित्रसहयं वै कल्मषां किमुत क
चित् वसिष्ठशयाद्रक्षो भूद नपत्यः स्वकर्मणा १८ **राजोवाच ॥** किं निमित्तो गुरोः शापः
सौदासस्य महात्मनः एतद्वेदितुमिच्छामः कथ्यतां नरहो यदि १९ **श्रीशुक उवाच ॥**
सौदासो मृगयां किंचिच्चरन् रक्षोजघान ह मुमोच भ्रातरं सोऽथ गतः प्रतिचिकीर्षया २०

स्य सुतः १७ तत्पुत्रः सौदासः १८ नरहः नरहस्यं १९ मृगयां चरन् किंचिद्रक्षः किंचिद्रक्षसं जघान तस्य भ्रा

तरं मुमोच स भ्राता २०
२५

इत्येवंगंगामुक्तातच्छ्रुतेतिपाठेऽवयवित्वेत्यर्थः ८ राजाभिहितं तथेत्यंगीकृत्य हरेः पादेन पूतं जलं यस्यास्तां ९
१० ११ प्रसंगाद्गंगामाहात्म्यमाह चतुर्भिः यस्याजलस्पर्शमात्रेण तच्च केवलं देहभस्मभिरेव न साक्षात् ब्रह्मणि

इत्युक्ता स नृपो देवं तपसा तोषयच्छिवं कालेनात्पीयसा राजंस्तस्येशः समनुष्यतं ८ तथेति रा
जाभिहितं सर्वलोकहितः शिवः दधारा वहितो गंगं पादपूतजलं हरेः ९ भगीरथः स राजर्षि
र्निन्ये भुवनपावनी यत्र स्वपितृणां देहाभस्मीभूताः स्मरन्ते १० रथेन वायुवेगेन प्रयातमनु
धावती देशान्युनंती निर्दग्धानां सिंचत्स गरात्मजान् ११ यज्जलस्पर्शमात्रेण ब्रह्मदंडहताश्च
पि स गरात्मजा दिवं जग्मुः केवलं देहभस्मभिः १२ भस्मीभूतांगसंगेन स्वययाः स गरात्म
जाः किंपुनः श्रद्धया देवीये सेवंते धृतव्रताः १३ न ह्येतत्परमाश्चर्यं स्वर्धुन्या यदुहोदितं अ
नंतश्चरणं भोजप्रसताया भवच्छिदः १४

स्वकृतेन दंडेन हताश्च पितां श्रद्धया सेवंतेति शेषः १२ तत्प्रपंचयति भस्मीभूतेनांगेन यः संगसेन १३ १४॥

भा० न० अकृतार्थवद्दीनवत् २६ अकृतार्थ असमप्रति २७ २८ सर्वभूतानामात्मेति भावनया आरा
३० धयितुमिष्टुः यद्वा सर्वभूतानामात्मभावेन भूतेषु स्थितमपि गुणैरतर्हितं ब्रह्मेति संबंधः पाठांतरे अं

क्षुधात्रेजगद्देवि प्रतपत्य त्वार्हकृतार्थवत् २६ न भवान् राक्षसः साक्षादित्वा कृणां महारथः
मदयंत्याः पतिर्वीरनाथर्मकर्तुमर्हसि देहि मेऽपत्यकामाया अकृतार्थपतिं द्विजं २७ दे
ह्येयं मानुषो राजन् पुरुषस्याऽखिलार्थदः तस्मादस्य वधो वीरसर्वार्थवध उच्यते २८ ए
ष हि ब्राह्मणो विद्वांसपः शीतगुणान्वितः आरिगघयिषु ब्रह्म महापुरुष संज्ञितं सर्वभू
तात्मभावेन भूतेषु तर्हितं गुणैः २९ सोऽयं ब्रह्मर्षिवर्यस्ते राजर्षिप्रवरादिभ्यो कथमर्ह
ति धर्मज्ञवधं पितुरिवात्मजः ३० तस्य साधो रणपथ्य भूणस्य ब्रह्मवादिनः कथं वधं य
था वभ्रोर्मन्यते सन्मतो भवान् ३१

तर्हितः सोयमित्युत्तरेणान्वयः २९ ३० भूणस्य श्रोतस्य गर्भस्य सत इति वा वभ्रोः गोः सतां मतो भ

गान् वधं कथं साधु मन्यत इत्यर्थः ३१

अथमनिष्टं सूदः पाचकः तद्रूपधरः सन् राज्ञो गृहे वर्तमानः २१ परिवेष्यमाणं मंत्रसावित् लोक्य एवं नरमां
सव्यवहारेण २२ वसिष्ठ एव तं शापं द्वादशवार्षिकं चक्रे २३ रुशतीः तीक्ष्णं अपः स्वपादयोर्जहौ नान्यत्र त
त्र हेतुः दिश इति एवमनेन मित्रसहत्वमपि दर्शितं मित्रस्य कलत्रस्य वाचः सह नात् २४ तदेवं राक्षस

सचिंतयन् न घं राज्ञः सूद रूपधरो गृहे गुरवे भोक्तुं कामाय पत्न्या निन्येन गमिषं २१ प
रिवेष्यमाणं भगवान् विलोक्याऽभक्ष्यमंजसा राज्ञानमशपत्तुं क्षोरक्षो ह्येवं भविष्यति २२ र
क्षः कृतं तद्विदित्वा चक्रे द्वादशवार्षिकं २३ सोप्यपोऽजलिना दायगुरुं शप्नुं समुद्यतः वारि
तो मदयं त्यागो रुशतीः पादयोर्जहौ दिशः खमवति सर्वं पश्यन् जीवमयं नृपः २४ रा
क्षसं भावमापन्नः पदिकल्मषतां गतः व्यायकाले ददृशे वनौ कोदं पती द्विजौ २५ ॥

लेकल्मषां धित्वे च कारणमुक्त्वा स्वकर्मण्यनपत्य इति यदुक्तं तत्प्रपंचयति व्यायकाल इत्यादिना कर्म
णाऽप्रज इत्यंतेन वनमौको निवासो ययोस्तौ वनौ कसौ च तौ दंपती च पृथक् पदपाठे सकारलोपश्चापः २५

भा० न० ३९ स्त्रीभिर्गवेष्ट्यपरशुरमायारिदितः श्रुतो नारीकवचरत्युक्तः निक्षेत्रे सति क्षत्रवंशस्य मूलमभवत् श्रुतो मूल
कश्चिचोक्तः ४० ४१ प्रसन्नैर्देवैर्वरं वृणीष्वेति उक्ते खट्वांगेनोक्तं प्रथमं तावन्ममायुः कथ्यतामिति देवैश्चोक्तं

अश्रमकान्मूलको जज्ञेयः स्त्रीभिः परिरक्षितः नारीकवचरत्युक्तो निक्षेत्रे मूलकोऽभवत् ४०
ततो दशरथस्तस्मात् पुत्रेण विडस्ततः राजा विश्वसहोयस्य खट्वांगश्चक्रवर्त्यभूत् ४१ यो दे
वैरर्थितो दैत्यान्वधीद्युधि दुर्जयः मुहूर्त्तमायुर्जातैत्यस्वरूपं संदधेमनः ४२ न मे व्रह्मकु
लात्प्राणाः कुलदैवान्न चात्मजाः न श्रियो न महीराज्यं न दाराश्चातिवल्लभाः ४३ न वाल्ये
पिमतिर्मद्यमधर्मे रमते क्वचित् नापश्यमुत्तमं श्लोकादन्यत्किंच न वस्त्वहं ४४ देवैः का
मवरोदतो मद्यं त्रिभुवने स्मरैः न वृणेत महं कामं भूतभावनभावनः ४५

मुहूर्त्तमात्रमिति तज्ज्ञात्वा देवैर्दत्तेन विमानेन शीघ्रं स्वपुरमेत्यमनः परमेश्वरे संदधे ४२ एतदेव स्वसाधुवृत्ता
स्मरणपूर्वकं तत्कृतेन निश्चयेन दर्शयति नेति सप्तभिः कुलदैवा इत्यकुलात्सकाशान्मे प्राणादयो नातिवल्लभाः ना
तिप्रियाः ४३ ४४ मद्यं मम भूतभावो ह रिस्तस्मिन्नेव भावनायस्य सोहं तं कामं न वृणे ४५

क्षरणमपियेन विना न जीविष्यामि सोयं यदि भक्षः क्रियते तर्हि मृतकं यथा मृत प्रायं मां पूर्व भक्षय ३२ दिधिषु
गर्भाधानकर्त्तार ३४ आधानात् मैथुनात् हे अतः प्रज्ञमृत्युर्मया प्रदर्शितः ३५ ३६ ३७ तदेकं कर्मण्यत्र

यद्ययं क्रियते भक्षस्तर्हि मां खाद पूर्वतः न जीविष्ये विना येन क्षरणं च मृतकं यथा ३२ एवं क
रुणभाषिण्या विलपंत्या अनाथवत् व्याघ्रः पशुमिवा खाद सौदासः शपमोहितः ३३ ब्रा
ह्मणीवीक्ष्य दिधिषु पुरुषादेन भक्षितं शोचंत्यात्मानमुर्वीशमशपत्कुपिता सती ३४ यस्मान्ने
भक्षितः पापकामाक्षिः पतिस्त्वया तवापि मृत्युराधानादकृत प्रज्ञदर्शितः ३५ एवं मित्रस
हसं सप्रापतिलोकपरायणा तदस्थीनि समिद्धेः ग्नौ प्रास्य भर्तुर्गतिं गता ३६ विशापो द्वाद
शचरुं ते मैथुनाय समुद्यतः विज्ञाय ब्राह्मणीशोषं महिष्यासनिवारितः ३७ तत ऊर्ध्वं स तया
जस्रौ सुखं कर्मणा प्रजः वसिष्ठस्तदनुज्ञातो मदयंत्यां प्रजाम धातु ३८ सा वै सप्तसमा गर्भ
मविभ्रन्नवजायत जघ्नेः श्मनोदरं तस्याः सोऽश्मकस्तेन कथ्यते ३९

प्रजः ३८ अविभ्रदधारेत्यर्थः नवजायत न प्रासत अतो वसिष्ठ एव तस्या उदरमश्मना जघान स उत्पन्नः

सुतः अश्वकः ३९

१ ऋषिभिर्वाल्मीकिमुखैर्भूरिवर्णितं त्वयामुक्तुः श्रुतं तथापि संचोपतः कथ्यमानं शृणु २ ग्रंथकोटिभिराकर्ण
मद्भुतं रामविक्रमं अध्यायद्वयतो व्याहृत्य नेकं प्रेक्षा के समस्यति सकोशलेंद्रः श्रीरामः नोऽस्मानवतात् पातु कथं
भूतः योगुर्वर्थे पितुः सत्यस्य पालनार्थं त्यक्त्वा राज्ञः सन् पद्मवदति सुकुमारभ्यां पद्मां तदेवाह प्रियायाः पालिनापि
स्पर्शनास्ति क्षमाययोस्ताभ्यां प्रतिवनं व्यचरत् हरिद्रोहनुमानसुग्रीवो वा अनुजो लक्ष्मणः ताभ्यामृजिताश्च
तस्यापि भगवानेष साक्षाद्रूपमयो हरिः श्रंशं शेनचतुर्द्वागात्पुत्रत्वं प्रार्थितः सुरैः रामलक्ष्मणभ
रतशत्रुघ्नादितिसंज्ञया २ अस्यानुचरितं राजन् नृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः श्रुतं दिवर्णितं भूरित्वया सीता
पतेर्मुक्तुः ३ गुर्वर्थे त्यक्त्वा राज्ञो व्यचरदनुवनं एव पद्म्या प्रियायाः पालिस्पर्शक्षमाभ्यामृजितप
थरुजो यो हरीद्रानुजाभ्यां वैरूपाश्चूर्पणखाः प्रियविरहरूपा रोपितो भ्रूविज्जंभत्रस्ताधिर्वदसे
तुः खलदवदहनः कोशलेंद्रोऽवतान्नः ४

पनीतापथरुजामार्गमोयस्य शूर्पणखावैरूपात् कर्ण
नासिकाच्छेदभेदोः तया प्रलोभितेन रावणेनापहारान् प्रियेण कलत्रेण विरहस्तेन रूढतया श्रेयितयो
भ्रूवो विज्जंभेणैव त्रस्तोऽधिर्यस्मात् ततस्तद्विज्ञापनेन वदः सेतुर्येन ततः खलरावणादय एवदवो वनं त

तत्र हेतुः य इति विक्षिपानां द्रियाणि धीश्च येषां ते देवा अपि ॥ ४६ ॥ अथ तस्मात्प्रकृत्या स्वभावेनात्मनिरूढं गुणेषु
संगं विष्णु कर्तुं भावेन हित्वा तमेवाहं प्रपद्ये ॥ ४७ ॥ अन्य भावं देहाद्यभिमानरूपमज्ञानं हित्वा ॥ ४८ ॥ स्वभावमेवाहं य
त इति ॥ शून्यवत्कल्पितं वागाद्यविषयत्वात् वासुदेव इति यंगुणं ति ॥ ब्रह्मण एव भक्तानुग्रहार्थमाविष्कृतं शक्तेर्वासुदेव

दि १

ये विष्णोर्द्रियधियो देवास्ते स्वहृदि स्थितं ॥ न वदंति प्रियं शश्वदात्मानं किमु तापरे ॥ ४६ ॥ अथेशमायार
चितेषु संगं गुणेषु गंधर्वपुरोपमेषु ॥ रूढं प्रकृत्यात्मनि विष्णु कर्तुं भावेन हित्वा तमेवाहं प्रपद्ये ॥ ४७ ॥
इति व्यवसितो बुद्ध्या नागयणगृहीतया ॥ हित्वा न्यभावमज्ञानं ततः स्वभावमाश्रितः ॥ ४८ ॥ यत्र द्व
ह्यपरं सूक्ष्ममशून्यं शून्यकल्पितं ॥ भगवान्वासुदेवेति यंगुणं ति हि सात्वताः ॥ ४९ ॥ इति श्री
महाभारते महापुराणे नवमस्कंधे खट्वांगचरिते नवमोऽध्यायः ॥ १ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ खट्वांगोऽर्धवा
कुम्भरघुस्तस्मात्पृथुश्रवाः ॥ अजसतो महाराजस्तस्माद्दशरथोऽभवत् ॥ १ ॥

त्वात् ॥ ४९ ॥ इति श्रीनवमेनवमः ॥ १ ॥ दशमे प्राद्वत्वांगवंशे श्रीरामसंभवं ॥ तच्च रित्रं चलं केशं हत्वा यो ध्या
गमा विधिः ॥ खट्वांगोऽर्धवाहुः ॥ १ ॥

भा० त०
३२

इदानीं गुर्वर्थ इति श्लोकं विवृण्वन्नाह य इति कदाचित् कैकेय्यास्तुष्टेन राज्ञा तदपेक्षितं दास्यामीति प्रतिश्रुतं
ततः श्रीरामस्य युवराज्याभिषेकसमये तथा भारतस्य राज्ञं रामस्य च वनेवासः प्रार्थितः तदा सत्यपाशेन परिवी-
तस्य पितुर्निदेशमाज्ञां शिरसा जगद्दे ततो राज्यादिकं त्यक्त्वा सभायां वनं ययौ दुस्त्यजस्य अपि सहर्षे त्यागे दृष्टं
तः मुक्तसंगो योगी असन् प्राणानिवेति च रत्नोरावणस्य स्वसुः शूर्येण खवायाः श्रुत्वा बुद्धेः सीतां जिघृक्षोः का-

यः सत्यपाशपरिवीतपितुर्निदेशं श्रुत्वा स चापि शिरसा जगद्दे सभायाः राज्ञं श्रियं प्रणयिनः सुहृदो नि-
वासं त्यक्त्वा ययौ वनमस्मिन् निवसुक्तसंगः च रत्नः स्वसुर्वीकृतरूपमशुद्धबुद्धेस्तस्याः खरत्रिशिरद-
षणमुखवंधनं जघ्रे चतुर्दशसहस्रमपारणीयकोदंडपाशिरदमानउवासकं ५ सीताकथा
श्रवणदीपितहृदयेन सह विलोक्य नृपते दशकंधरेण जघ्रे द्रुतेण वपुषा श्रमतो पकृष्टो मारी
चमसुविशिखेन यथाकं मुग्नः १०

मातुराया इति वा रूपं व्यक्तविकारमनयत् तस्योः खरत्रिशिरदषणमुखवंधनं येषु तां चतुर्दशसहस्रं जघा-
न अपारणीयमलंघ्यं सकोदंडपाशेन यस्य सः ५ सीताया कथा श्रवणेन दीपितो हृदये यो यस्य तेन सीतां हरिष्य-
ता स्वस्माद्भूतेन स्वस्याश्रमापकर्षणार्थं सह मारिचं विलोक्य जघान कथं भूतं श्रुत्वा तैरावपुषा सर्वा हरिणदेहेनो-
पलक्षितं अतएव प्रलोभनेनाश्रमतस्तेनापकृष्टः सन् कंदहं यथा उग्रः श्रीरुद्रः १० ॥ ५५ ॥ ५५ ॥

संक्षेपतोवर्णितं रामचरितं आदित आरभ्य विस्तरेण ह विश्वामित्राध्वर इत्यादिनायावदुत्तराध्यायसमाप्तिः
पश्यत एव लक्षणास्य तमप्यनपेक्षैव हता इत्यर्थः यच्छब्दानां सकोशलेन्द्रोऽवतादित्यनेनैवान्वयः ५ लोके
ये वीरास्तेषां समितौ समाजे ऐशं त्रैयं वकं धनुरिह यष्टि मि वलीलयैवादाय सज्जीतमारोपितं विकृष्य मध्ये

विश्वामित्राध्वरे येन मरीचाद्यानिशाचराः पश्यतो लक्षणास्यैव हतानैः शतपुंगवाः ५
यो लोकवीरसमितौ धनुरैशमुग्रं सीतासयं वरगृहे त्रिशतोपनीतं आदाय वालग
जलील इवेक्षुजष्टिं सज्जीकृतं नृपविकृष्य वभंज मध्ये ६ जित्वा नुरूपगुणाशीलव
योऽंगरूपां सीताभिधां श्रियमुरस्यभिलक्ष्यमानां मार्गे व्रजन् भगुपतेर्व्यनयत्प्ररूढं
दर्प्यमहीमुकृतयस्त्रिराजवीजाम् ७

वभंज हेनृप उग्रं कठिनं गरिष्ठं तदाह बाहकानां त्रिभिः शतैरुपनीतं वालगजस्य लीलायस्य सः ६ अनुस
पाणिस्वयोग्यानि गुणशीलादीनियस्यास्तां सीतासंज्ञां पूर्वउरसि अभिलक्ष्योमानो ययातां जित्वा धनुर्भगम्
हानादप्रवणक्षुभितस्य भगुपतेर्दर्प्यनयत् अपनीतवान् कथं भूतस्य त्रिः त्रिसप्तकृत्वः राजवीजभूत्या

महीयोः करोत ७

भा० न०
३४
प्र

भाषणमेवाह नत्वामिति द्वाभ्यां एतावत्पर्यंतं नुनिश्चितं त्वानविदामः न जानीम इत्यर्थः इदानीं तु सातोसी
त्याह यदिति पृथक्पदं यस्येत्यर्थः यद्वशेभ्यः सत्वादिभ्यः सुरगणादयो भवन्ति स भवानिति १४ कामं यथेष्टं
जलमाक्रम्यापि प्रयाहि अवमेहं पुरिषं प्राय त्रेलोकं रावयति आक्रंदयति तथा तं जहि हेवीर यद्यपि त
वजलेति बंधकं न बंधकं न भवति तथा पीहसेतुं वधीहि तर्हि किं मर्थं ते यशसो विस्तारायेत देवाह यंसे

नत्वां वयं जडधियो नुविदाम भस्मकृतस्य मादिपुरुषं जगतामधीशं यत्स त्वतः सुरगणारज
सः प्रजेशामन्योश्च भूतपतयः स भवो न गुरोः १५ कामं प्रयाहि जहिविश्रवसोऽवमेहं त्रेलो
कावणमवाप्नुहि वीरपत्नी वधीहि सेतुमिह ते यशसो वितत्यै गांयति दिग्विजयिनो यमुपे
त्यभयाः १५ वद्धौ दधौ रघुपतिर्विविधाद्रिकूटैः सेतुं कपीन्द्रकरं कपितभूरुहां गैः सुग्रीवनील
हनुमत्प्रमुखैरनीकैर्लंकां विभीषणदशाविशदग्रदग्धा १६

ति १५ तद्वा कामभिनंदयत्कृतं तदाह वद्धेति विविधैरद्रीणां कूटैः शृंगैः सेतुं वद्धा अग्रे सीतान्वेषणे
हनुमते वदग्धालं कामविशत कथं भूतैः शृंगैः कपीन्द्राणां करैः कपितातिभूषणमंगानि शारवा
दीनियेषुतैः विभीषणस्य दशा वद्धा कैः सह विशत् सुग्रीवादयः प्रमुखा येषां तैरनीकैः १६ ॥

३४

१० ततश्च स्तोधमेनरावणेन असमक्षमपनीतायां प्रियया विमुक्तो भ्रात्रा लक्ष्मणेन सह कृपणवदने च
चार किमिप्रायसन्नित्यनेन प्रकारेण स्त्रीसंगिनां दुःखोदको गतिप्रख्यापयन् ११ आत्मार्येन कृत्येन कर्म
णा रावणेन सह युद्धेन हतं कृत्यं शास्त्रीयं दहनादिकं यस्य तं जरायुषं पुत्रद्वयं दग्ध्वा कबंधं संगृह्णाय प्र
सारितवाङ्कुरं रक्षेत्समहन् अथ वालिनिहतैः कपिभिर्दयिता गतिं बुद्ध्वा अजभवाभ्यामर्चितो घ्रीयस्य

स्तोधमेन वृकवद्विपिनैः समक्षं वैदेहराजदुहितर्यपया पितायां भ्रात्रा वने कृपणवत्प्रिय
या वियुक्तः स्त्रीसंगिनां गतिमिति प्रथयंश्चकार ११ दग्ध्वात्मकृत्य हतकृत्यमहन् कबंधं सख्यं
विधाय कपिभिर्दयिता गतिं तैः बुद्ध्वा अथ वालिनिहतैः प्रवर्गेन्द्रसैन्यैर्वेला मगात्समनुजैः जभ
वार्चिताङ्किः १२ यद्रोषविभ्रमविवृत्तकटाक्षपातसंभ्रांतनक्रमकरो भयगीर्णघोषः सिं
धुः शिरस्यर्हणं परिग्रह्य रूपीपादारविंदमुपगम्य वभाषयन् १३

सः समनुजो वेलां समुद्रतीरमगात् १२ तत्र त्रिरात्रमुपवासेन प्रतीक्षतोऽपि सिंधुर्यदानोपस्थितस्तदा यस्य
रोषविभ्रमेण क्रोधलीलया विवृतो यः कटाक्षस्तस्य पातेन संभ्रांतो तक्रामकरो भयगीर्णः
अस्तः स्तभितो घोषो येन सः सिंधुः एतद्वक्ष्यमाणवभाषे अर्हणमर्घ्यादिकं रूपीमूर्तिमान् १३ ॥ ५५

भा० न०
३५

तेरघुपतेरनीकयात्रंगदाद्याः सर्वे रावणस्य इभादिभिर्यद्वरुथं सैन्यं तत्र दंडं यथाभवति तथाभिपत्य संगमाद्रु
मादिभिर्जघुः कान् सीताया अभिमर्शनं हतं मंगलं यस्य सः रावणः ईशो येषां तान् २० स्ववत्स्यनष्टिनाशमवेक्ष्य
रुष्टः क्रुद्धः सन् यानकं पुष्पकं विमानं कथं वा श्रुत्वा श्रीराममभिसमार अथ तं स्वः स्यंदने स्वर्गस्थे इन्द्रस्य रथे

तेऽनीकयात्रघुपतेरभिपत्य सर्वे दंडं वरुथमभिपत्तिरथाश्वयोधैः जघुर्दुर्मे गिरिगण्डेषु भिरंग
दाद्याः सीता अभिमर्शनं हतं मंगलं रावणेशान् २० रक्षस्यतिः स्ववत्स्यनष्टिनाशमवेक्ष्य रुष्टः क्रुद्धः
सन् यानकं पुष्पकं विमानं कथं वा श्रुत्वा श्रीराममभिसमार अथ तं स्वः स्यंदने द्युमतिमातलिनीं पनीते विभ्राजमानमहनन्ति
शितैः क्षुरप्रैः २१ रामस्तमाह पुरुषादपुरीषयंतः कांता समक्षमसतापहताश्च वन्त व्य
क्तत्रयस्य फलमद्य जुगुप्सितस्य यच्छामि काल इव कर्तुरलंघ्यवीर्यः २२

मातलिना इन्द्रसारथिनीं पनीते द्युमतिदीप्ति युक्ते विभ्राजमानमहनन् २१ हे पुरुषादपुरीषराक्ष
सपुरीषप्राय यद्यस्मादपहताश्च वन्त आयथाश्रमं क्षमं गृहं प्रविश्य किमपि हरति तद्वत् तस्माज्जु
गुप्सितस्य कर्मणः कर्तुं स्तेऽद्य काल इवा लंघ्यवीर्यो हं फलं यच्छामि अधर्म्मकर्तुः पुंसः कालो यथा

यच्छतीति वा २२

३५

ततश्च सालंकाधूर्णप्रचलितावभ्रवकयंभृता वानरेंद्राणांवलैरुद्धाविहारादयोयस्यां निर्भज्यमाना
धिषण्णदयोयस्यांसा तत्रविहारःकीडास्थानं कोष्ठधान्यगारादि श्रीःकाशः वारंग्रहादीनां गोपुरंपुरद्व
रंसदःसभावत्तभीप्रासादादिपुरोभागांष्ठादिनी विटंकःकपोतपालिकाधिषण्णवेदिको शृंगाटकंचतुष्यथः

सावानरेंद्रवलरुद्धविहारकोष्ठश्रीद्वारगोपुरःसदोवलभीविटंका निर्भज्यमानधिषण्ण
ध्वजहेमकुंभशृंगाटकागजकुलैर्द्रुदिनीवधूर्ण १७ रक्षस्यतिसदवलोकनिकंभकुंभध्वजा
क्षदुर्मुखसुरांतनरांतकादीन् पुत्रंप्रहस्तमतिकायविकंपनादीन्सर्वानुगान्समहिनोदथ
कुंभकर्ण १८ तांयातुधानपृतनामसिशूलचापपाशर्षिशक्तिशरतोमखड्गदुर्गा सुग्री
वलक्ष्मणमरुत्सुतगंधमादनीलांगदक्षपनसादिभिरन्वितोगात् १९ ॥

१७ रक्षस्यतिःरावणः पुत्रेंद्रजितं प्रहस्तादीश्चसमहिनोत्प्रायुक्ता १८ असिशूलादिभिर्दुर्गमांतां
यातुधानपृतनां सुग्रीवादिभिरन्वितः श्रीरामोभ्यगात् मरुत्सुतोहनुमान् रक्षोजीववान् १९ ॥ ११ ॥

भा० न० ३०
३६

३१ आत्मनः स्वस्य संदर्शनेन य आह्लादस्तेन विकसन्मुखं पंकजं यस्यास्तायानं पुष्पकं भ्रातृभ्यां लक्ष्म
रासृग्रीवाभ्यां ३२ आयुश्च दत्वा तेनापि सहैव ययौ ३३ गोमूत्रयावकं गोमूत्रपक्वयवान्नभोजिनं भ्रातरं

ततो ददर्श भगवान् शोकवतिकाश्रमे क्षामां स्वविरहव्याधिं शिंशायामूलमास्थितां ३० रा
मः प्रियतमां भार्यादीनां वीक्ष्यानुकंणतः ३१ आत्मसंदर्शनाह्लादविक्रान्मुखं पंकजं आ
रोप्यारुरुहेयानं भ्रातृभ्यां हनुमद्युतः ३२ विभीषणाय भगवान् दत्तारक्षोगणेशानां लंका मायु
श्च कल्यांतं ययौ तीर्णगतः पुरीं अवकीर्णमाणाः कुसुमैर्लोकपात्नार्थितैः पथि उपगीयमान
चरितः शतधृत्यादिभिर्मुदा ३३ गोमूत्रयावकं श्रुत्वा भ्रातरं वत्कलं वरं महाकारुणिकोऽत
प्यज्जितिलं स्थण्डिलं शयं ३४ भरतः प्राप्तमाकर्ण्य पौरमात्यपुरोहितैः पादुके शिरसि न्यस्य
रामं प्रत्युद्यतो गृजं नदिग्रामात् स्वशिबिराङ्गीतवादित्रनिःस्वनैः ब्रह्मघोषेण च मुहुः पठन्निब्रह्म
वादिभिः स्वर्णकक्षापताकाभिर्हर्मैश्चित्रध्वजैरथैः ॥

स्वशिबिराङ्गमं विनाऽयोध्यां प्रविशन् स्वस्य वासं यत्र निर्मितवान् तस्मात्सकाश्याङ्गीतादिभिर्युक्तो रामं प्रत्युद्यतः

म
मिमुखं ययौ ब्रह्मघोषेण वदन्ताद्योषेण पठन्निब्रह्म
३०
॥

स्तिः क्षीणपुण्यः सुकृती विमानादिव विमानात् पुष्पकान्त्यपतदिति वा २३ रत्नसस्त्रीणां विलापमा
ह तत इति पंचभिः मंदं सत्यमुदरं यस्यास्तया रावण भार्या या सह २४ २५ परैरर्दिता २६ २७ गंधाणा

एवं क्षिपन्धनुषि मंदधितमुत्समज्जवाणं सवज्रमिव तं हृदयं विभेद सोऽसृग्वमनदशमु
खैर्न्यपतद्विमानाद्वा हेति जल्यति जने सुकृती वारिक्तः २३ ततो निष्क्रम्य लंकाया या तु धान्यः स
हस्रशः मंदोदर्यासं मंतस्मिन् रुदंत्य उपाद्रवन् २४ स्वान् स्वान् धन्यैरिष्यन् जलक्षरैः सुभिर
र्दिता न रुरुदुः सुखरं दीना घ्नन्त्य आत्मानमात्मना २५ हाहतास्मवयं नाथ लोकरावणराव
ण केषायाश्चरणं लंका त्वद्विहीना परार्दिता २६ नवैवेदमहाभाग भवान् कामवशं गतः तेजो
नुभावं सीताया येन नीतो दशमिमां २७ कृतैषा विधवा लंका वयं च कुलनंदन देहकृतो न
गंधाणामात्मानरकहेतवे २८ श्री सुकउ वाच ॥ स्वानां विभीषणं च क्रेकोशं तैद्रानुमोदितः ॥ पितृ

मेधविधानेन यदुक्तं सांपरायिकम् ॥ २९ ॥

मन्नम् भक्षः नरकहेतवे नरकभोगाय २८ सांपरायिकम् और्द्धदैहिकम् २९ राम राम राम राम ॥

भा० न० ४३ गुरुपत्नीः कैकेय्याद्याः वयस्यानवरजाश्च ४४ ४५ वाष्पेधैरभिषिंचत्यः शुचः शोकान् विजदुः

३७

भ्रात्राभिनंदितः सोपि सोत्सवां प्राविशत्पुं ४३ प्रविश्य राज्ञु भवनं गुरुपत्नीः समातरं गुरुत्वं
यस्यावरजान् पूजितः प्रत्य पूजयत् ४४ वैदेही लक्ष्मणाश्च वयथा वत्समुपेयतुः ४५ पुत्रास्त
मातरस्तास्ताः प्राणास्तन्वद्वोत्थिताः आरोग्यांकेभिषिंचंत्यो वाष्पेधैर्विजदुः शुचः ४६ ज
रानिर्मुच्य विधिवत्कुलवृद्धैः समंगुरुः अभ्यषिंचयथे वेदं वतुः सिंधुजलादिभिः ४७ एवं
कृतः शिरःस्नानः सुवासाः स्रग्वालंकृतः स्वलंकृतैः सुवासोभिर्भ्रातृभिर्भार्यया वभौ ४८ अ
ग्रहीदासनं भ्राता प्रणिपत्य प्रसादितः ४९ प्रजाः स्वधर्मे निरता वशाश्चि मगुरणन्विताः जुगो
पपितृवद्रामो मे निरेपितरं चतं ५० त्रेतायां वर्तमानायां कालः कृतसमो भवतु रामराज
नि धर्मे ज्ञे सर्वभूतसुखावहे ५१ वनानि नद्यो गिरयो वर्षाणि द्वीपसिंधवः सर्वकामदु
घाश्चासन्प्रजानां भरतर्षभ ५२

शंभुस्त्वम ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ रामरामरामराम

३७

पताकाभिः हैमैरिति चत्वारिंशद्विशेषणानि ३५ पारमेष्ठ्यानि राजार्हाणि चत्वारामरादीनि प्रेम्णा प्रलिप्त
 हृदयं रत्नैश्चनेत्रेयस्य ३६ नेत्रजैर्जलैः स्नापयन्नाश्लिष्यन् येऽहं सत्तमाः कुलवृद्धास्तेभ्योऽपि नमनं चक्रे
 सदृशैरुक्तसन्नाहैर्भटैः पुरटवर्मभिः श्रेणीभिर्वीरमुख्याभिर्भृत्यैश्चैव पदानुगैः ३५ पारमे
 ष्ठ्यान्पुण्ड्रायपणान्युच्चावचानि च पादयोर्न्यपतत्प्रेम्णा प्रलिप्त हृदयेक्षणाः ३६ पादुके
 न्यस्य पुरतः प्राञ्जलिर्वाष्पलोचनः ३७ तमाश्लिष्य चिरं दोभ्यां स्नापयन्नेत्रजैर्जलैः रामालक्ष्म
 णसीताभ्यां विप्रेभ्योऽहं सत्तमाः तेभ्यः स्वयं नमश्चक्रे प्रजाभिश्च नमस्कृतः ३८ धुन्वंत उत्र
 रासंगान्यतिवीह्य चिरागतम् उत्र राकोशलासात्यैः किरंतो न नृत्तुर्मुदा ३९ पादुके भरतोऽ
 मृत्काञ्चामरव्यजनोत्तमे विभीषणः ससुग्रीवः श्वेतछत्रं मरुत्सुतः ४० धनुर्निषंगाश्च
 घ्नः सीतातीर्थकमंडलुं अविभ्रदंगदः खटुं हैमचर्मक्षरानूप ४१ पुष्पकस्थोऽनितः स्त्री
 भिः स्तयमानश्च वंदिभिः विस्जेभगवावरां जन्मग्रहैश्च द्रवोदितः ४२

३८ ३९ अयोध्याप्रवेशप्रकारमाह पादुके इति सार्धे स्त्रिभिः ४० धनुश्च निषंगौ च तान् ४१ ४२

भा० न०
३८

५ अप्रतमदत्तं विश्वप्रविश्यतमोऽज्ञानं हंसि ६ न्यस्तदंडैर्मुनिभिरर्पितौचिते न्यस्तावं द्वायस्य तेष्वर्पितावं
द्वीयेनेति वा ७ ८ ९ असंविदः अज्ञानं

नेतु ब्रह्मण्यदेवस्य वासल्यं वीक्ष्य संस्तुतं प्रीताः क्लिन्नाधियस्तस्मै प्रत्यर्पेदं वभाषिरे ५ ब्राह्मण
चुः अप्रतनस्त्वया किं नु भगवन् भुवनेश्वर यन्नो तद्देदयं विश्वतमो हंसि स्वरोचिषा ६ नमो ब्रह्मण्य
देवाय रामाया कुंतमेधसे उत्तमश्लोकधर्याय न्यस्तदंडार्पितां धुर्यं ७ कदाचिन्नोकजिज्ञासु ग
दो गत्रामलक्षितः चरन्ताचोऽश्लोकाद्रामो भार्यामुदिश्य कस्यचित् ८ नाहं विभर्मित्वां दुष्टाम
सतीं परवेशमगां स्त्रीलोभी विभ्रयात्सीतां रामो नाहं भजे पुनः ९ इति लोकाद्वदुर्मुखादुगारा
ध्यादसंविदः पत्याभीतेन सात्यक्रा प्राप्ता प्राचेतसाश्रमं १० अंतर्वत्स्यागते काले यमो सा सुषुवे
सुतौ कुशोलवदतिख्यातौ तयोश्चक्रे क्रियां मुनिः ११ अंगदश्चित्रकेतुश्च लक्ष्मणस्यात्मजौ स्म
तौ तत्तपुष्कल इत्यास्तां भरतस्य महीपते सुबाहुः श्रुतसेनश्च शत्रुघ्नस्य वभूवतुः १२

प्राचेतसो वाल्मीकिस्तस्याश्रमं प्राप्ता १० अंतर्वत्नीगर्भिणी सती क्रियाजातकर्माद्याः ११ १२ रामराम

३८

५३॥५४॥५५॥ इति श्री नवमेश्वरः १०॥ ततस्त्वेकादशोऽयोध्यामावसन्ननुजैः सह यज्ञादियच्चकारेशोरा मस्तद

नाधिव्याधिजरा म्लानिदुःखशोकभयकृमाः॥ मृत्युश्चानिष्टतां नासीद्रामे राजन्यधोक्षजे॥५३॥
एकपत्नीव्रतधरो राजर्षिचरितः शुचिः॥ स्वधर्मगृहमेधियं शिष्यन्स्वयमाचरत्॥५४॥ प्रेम्णा
नुवृत्त्याशीलेन प्रश्रयावनतासती॥ धिया क्रिया च भावज्ञा भर्तुः सीताहरन्मनः॥५५॥ इति श्रीम
द्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे श्रीरामानुचरिते दशमाध्यायः १०॥ श्रीसुक उवाच ॥ भगवा
नात्मनात्मानं राम उन्नमकल्पकैः सर्वदेवमयं देवमीज आचार्यवान्मखैः १ होत्रे ददादिशंप्रा
चीव्रह्मणे दक्षिणं प्रभुः अध्वर्यवे प्रतीची च उदीची सामगायसः २ आचार्या यददौ शेषां याव
ती भूस्तदंतरा मन्यमान इदं कृत्स्नं ब्राह्मणो हतिनिःस्पृहः ३ इत्ययं तदलंकारवासोभ्यामव
शेषितः तथा रास्यपि वै देहीसौमंगल्यावशेषिता ४

नुवर्णते १ २ तदंतरा तासां दिशामध्ये यावती भूः तां
ब्राह्मण एवाहतीति मन्यमानः ३ अयं श्रीरामः तत्र दसौमंगल्यमाभरणदिकं तावन्मात्रमवशेषितं यस्याः

सातद्व्यतिरिक्तं हिरण्यदि सर्वददति त्वर्थः ४

भा० न०
३२

एवंविधं लीलाप्रयोजनं दर्शयन् प्रणमति यस्य यशः नृपाणां युधिष्ठिरादीनां सदस्सु ऋषयो मार्कंडेयादयो
गायन्ति दिग्भिर्द्राणां पटवदाभरणरूपं तत्पश्यन् व्याप्तमित्यर्थः नाकपालाः देवाः वसुपालाश्च वसुधाया
लासेषां किरीटैर्जुष्टं पादांबुजं यस्य तं रघुपति पागंतरे तत्स्य रघुपतेर्जुष्टं पादांबुजं प्रपद्यत्यर्थः २१ सरामः

यस्यामलं नृपसदस्सु यशो धुनाऽपि गायन्त्यघघ्नमृषयो दिग्भिर्द्रपटं तन्नाकपालवसुपा
लकिरीटजुष्टं पादांबुजं रघुपतिं शरणं प्रपद्ये २१ सयैः स्पृष्टोऽभिदृष्टो वा संविष्टोऽनुगतोऽपि वा
कोशलास्ते ययुस्थानं यत्र गच्छन्ति योगिनः २२ पुरुषोऽयमचरितं श्रवणैरूपधारयन् आनृशं
स्य परोऽनं कर्मवंधैर्विमुच्यते ॥ २३ ॥ राजो वाच ॥ कथं स भगवान् रामो भ्रातृन् वा स्वयमात्मनः
तस्मिन्वातेन च वर्तते प्रजाः पौराण्य ईश्वरे २४ श्रीवा दराय णि रु वाच ॥ अथादिशद्दिविजये
भ्रातृस्त्रिभुवनेश्वरः आत्मानं दर्शयन् स्वानां पुरोमैक्षतसानुगः ॥

रा०

संविष्टः उपवेशितः अनुगतो वायैः ते कोशलदेशवासिनः सर्वेऽपि यत्र योगिनो गच्छन्ति तत्स्थानं ययुः २२ आ
नृशं स्य परः उपशमनिष्ठः सन् विमुच्यते २३ सरामः स्वयंकथमवर्तते भ्रातृन् प्रतिवाक्यमवर्तते कथं भूता
न् आत्मनः आत्मा शभूतान् तस्मिन्वा ईश्वरे ते भ्रात्रादयः श्रुत्वा अनंतरं कथमवर्तते इति प्रश्नत्रयं २४ अत्र श्रीरा

मस्य भ्रात्रादिषु वृत्तिप्रकारमाह अथेति प्रपद्येति
हमनस्वीकारानंतरं अनन्तरं वदन्नाह तद्वत् ॥
३२

१३ १४ १५ ईश्वरेपिशुचोरोद्धं नाशकोत् १६ नचात्रविचित्रमेतदित्याह स्त्रीपुंसोःप्रसंगः आसक्तिः आसमा
वदतीति तथा विभक्तैरनुकू आर्षः पावांतरे सुगमं किमुतेति प्रासंगिकोक्तिः १७ अग्निहोत्रमनुहोत्र १८ आत्म

गंधर्वात्कोटिशोजघ्रेभरतो विजयेदिशां तदीयं धनमानीय सर्वराज्ञेन्यवेदयेत् १३ शत्रु
घ्नश्च मधोः पुत्रं लवणं नाम राक्षसं हत्वा मधुवने चक्रमथुरां नाम वैपुरीं १४ मुनौ निक्षिप्य तन
यो सीता भद्रा विवासिता ध्यायंती रामचरणां विवरं प्रविवेश ह १५ तच्छ्रुत्वा भगवान्नामो रुंधन्न
पिधियाश्रुचः स्मरंस्तस्यागुणांस्तान्नाशकोद्रोद्गुमीश्वरः १६ स्त्रीपुं प्रसंग एतादृक् सर्वत्र
आसमावहः अपीश्वराणां किमुत ग्राम्यस्य गृहचेतसः १७ तत ऊर्ध्वं ब्रह्मचर्यं धारयन्ननुहोत्र
भुः त्रयोदशावसाहस्रमग्निहोत्रमखंडितं १८ स्मरतां हृदिविन्यस्य विड् दंडक कंटकैः स्वपादपद्म
वंशम आत्मज्योतिरगात्परं १९ नेदं यशोरघुपतेः सुरयात्रया त्रलीलातनोरधिकसाम्यविमुक्तधाम्नः
रहो वधोजलधिवंधनमस्त्रपूगैः किंतु स्पशुहनने कपयः सहोयोः २०

ज्योतिर्निजेधाम १९ जलधिवंधनमस्त्रपूगैः
अस्त्रसां वधतीदं कविभिराश्चर्यमिव वर्णितमपि यशः स्तुतिर्न भवति तत्र हेतुः अधिकसाम्याभ्यां विमुक्तं धा

मप्रभावेयस्य तस्य किंपयः साहायः अतः सुग्रीवाद्या
प्रयत्नयया लीला मात्र तेषु वेदमपि युक्तं च तद्विद्या
२० सुराणां यात्रया आत्मा स्वीकृता लीला र्थात् तनु र्यत २०

भा. न.
४०

वाससामणिगणानां च श्रृंगैर्दीप्तिभिः चित्रचैतन्यतद्दुल्लसैरुज्ज्वलैः यद्वा चिदिति कचित्कचिद्वैद
यस्तभादिषु यथाशोभमुज्ज्वलैर्मुक्ताफलैर्मंडिता इत्यर्थः कान्ताः कमनीयाः कामोपपत्तयो भोगसाधनानि ताभिः

स्थलैर्मार्कतैः स्वच्छैर्भ्राजत्स्फटिकमित्रिभिः चित्रस्रग्भिः पट्टिकाभिर्वासामणिगणानां श्रृंगैः
मुक्ताफलैश्चिदुल्लासैः कान्तकामोपपत्तिभिः धूपदीपैः सुरभिभिर्मंडितं पुष्पमंडनैः स्त्रीपुं
भिः सुरसंकाशैर्जुष्टं भूषणभूषणैः तस्मिन्सभगवान्नामः स्निग्धया प्रिययेष्टया रे मे स्वा
गमधीराणामृषभः सीतया किल ॥ २८ ॥ बुभुजे च यथा कालं कामान्धर्ममपीडयन् व
र्षणान्वदन् नृणां मभिध्यातां ध्रिपत्नवः ॥ २९ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे
कादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ श्रीसुक उवाच ॥ कुशस्य चातिथिस्तस्मान्निषधस्तत्सुतो नभः पुंडरी
रीको यतत्पुत्रः क्षेमधन्वा भवन्नतः ॥

भूषणानां भूषणभूतः २८ नृणां मध्ये यद्वा नृभिर्ध्यातमं ध्रिपत्नवं यस्येति ॥ २९ ॥ इति नवमेकादशः ॥ ११
कादशोऽध्यायः ॥ कुशस्य पुत्रस्य कुशस्यान्वय उच्यते एवमिह वा कुपुत्रस्य शशादस्येति तौ च यः ॥ कुशस्य श्रीरामपुत्रस्या

तिथिः सुतो भवत् १

४०

ज्ञानुसारितयारुत्रिरुक्तापुरीवर्णयतित्रिभिः गंधोदकैर्मदविंदुभिश्च आसिक्तामार्गायस्यांसुतराम
तामिवसमृद्धं वेतिवितर्कं पातंतरेनातितरां कामोन्मत्तागामिवेत्यर्थः २५ पोगाणां तस्मिन् रतिमाह
तमुपेयुरिति वराह रूपेण त्वयोद्धतामिमं पृथ्वीपाहीति २६ प्रजानां तस्मिन् रतिमाह ततः प्रजा इति २७

आसिक्तामार्गागंधोदैः करिणां मदप्रीकरैः स्वामिनं प्राप्नुमा लोक्य मत्तां वा सुतरामिव
प्रासादगोपुरसभाचैत्यदेवगृहादिषु विन्यस्तहेमकलशैः पताकाभिश्च मंडितां पूगैः
सदृशं भाभिः पट्टिकाभिः सुवाससं आदर्शैरंशुकैः स्वभिः कृतकोतुकतोरणं २५ त
मुपेयुस्तत्र तत्र पोगा अर्हण पाणयः आशिषो ययुर्जुर्देवपादिमां प्राकृतयोद्धतां २६ ततः
प्रजावीक्ष्य पतिं चिरात्तं दिदृक्षुः सृष्टगृहाः स्त्रियो नराः आरुह्य हेम्याण्यरविंदलोचन
मत्तपूनेत्राः कुसुमैर्वाकिरन् २७ अथ प्रविष्टः स्वगृहं जुष्टं सैः पूर्वराजभिः अनंताखि
ललोकाद्यमनर्घ्यो रूपरिच्छदम् विद्रुमादुंबरद्वारैर्वैदुर्यैस्तभपंक्तिभिः ॥

स्वयंकपमवर्ततेत्यस्योत्तरमाह अथेतियावत्समाप्तिं स्वगृहं प्रविष्टः सनुतस्मिन् रेम इति पंचमेनान्तयः
गृहं वर्णयति साद्वैस्त्रिभिः अनंताये अखिलारत्नादीनां कोशसैराद्यं अनर्घ्योत्तरवपेरिच्छदायस्मिन् विद्रुम
र्घ्या

मया उद्धृतं गृहं दत्तं येषु तैर्द्वारैः स्वभिः स्वयं प्रसीदतां
यांतानां मंडित इति तत्तत्तयोनान्तयः ॥

भा० न० १० ११ १२ तत्तस्मादमित्रजित् १३ १४ १५ निष्ठावंशस्य स्थिति तस्या अंतः १६ तदेवाह इत्था कृणामि
४१

वृहद्वलस्य भविता पुत्रो नाम्ना वृहद्रणः उरुक्रियस्ततस्तस्य वत्सवृद्धो भविष्यति १० प्र
तिवामस्ततो भानुर्दिवा को वाहिनी पतिः सह देवस्ततो वीरो वृहद्व्योथ भानुमान् ११ प्रती
काश्चो भानुमतः सुप्रतीको यतस्तुतः भविता मेरु देवो यस्तु नक्षत्रो य एष्करः १२ तस्यां तरो
क्षस्तत्पुत्रः सुतपास्तदमित्रजित् वृहद्रुः सुतस्तस्य वहिस्तस्मात्कृतं जयः १३ रणं जय
स्तस्य सुतः संजयो भविता ततः तस्माच्छोक्या यशुद्धो दोला गलस्तस्तुतः स्मृतः १४ ततः प्र
सेनजित् तस्मात्तुद्रको भविता ततः कुनको भविता तस्मात्सुरयस्तनयस्ततः १५ सुमित्रो
नाम निष्ठांत एते वाहं हलानृपाः १६ इत्था कृणाम्यं वंशः सुमित्रांतो भविष्यति यतस्तं प्रा
प्य राजानसंस्थो प्राप्यति वै कलो ॥ १७ ॥ इति श्रीमद्भगवते महापुराणे नवमस्कंधे श्रीरामचंद्रशास्त्रे
तैत्तिरीयसंहितायाः १४ श्रीशुक उवाच ॥ निमिरित्वा कुत न यो वसिष्ठ मवृत्तं त्विज ॥ आरभ्य सत्रं सोऽप्याह
ति ॥ १७ ॥ इति नवमे दृष्टं ॥ १८ ॥ इत्था कोरेव पुत्रस्य निमेषं शस्त्रयो दशैः ॥ वर्णयति जज्ञिरे यत्र ब्रह्मज्ञा जनकादयः निमेषे
शंकेण प्रागवृत्तोऽस्मिभोः ॥ १९ ॥

गौरसः पुत्रो नाभदिति दर्शयन् कथामाह निमिरित्ये
कादशभिः सत्रमारभ्य वसिष्ठ मवृत्तं त्विज मवृत्तवत् १
४१

अर्कसंभवः अर्कस्यांशात्संभूतः २ ३ हिरण्यनाभः कथंभूतः जैमिनिः शिष्यो योगाचार्यस्तदाह यतः
सकाशात्कौशल्यायाज्ञवल्क्यस्त्रिगंध्यात्मयोगमध्यगात् महंतउदयांसिद्धयोयस्मिन् तं दृष्ट्येग्रंथि

देवानीकस्ततोहीनः पारिप्रात्रोयतत्सुतः ततोबलः स्थलस्तस्माद्वज्रनाभोऽर्कसंभवः २
स्वगणस्तत्सुतस्तस्माद्विधृतिश्चाभवत्सुतः ३ ततोहिरण्यनाभोभूद्योगाचार्यस्तुजैमिनेः
शिष्यः कौशल्यायाज्ञवल्क्योऽध्यगाद्यतः योगमहोदयमृषिर्हृदयग्रंथिभेदकं
४ पुष्पोहिरण्यनाभस्य ध्रुवसंधिस्ततोभवत् सुदर्शनोऽथाग्निवरः शीघ्रस्तस्य मरुः सु
तः ५ योसावास्तेयोगसिद्धः कलापग्राममाश्रितः कलेरंतेसूर्यवंशनष्टंभावयितापुनः ६
तस्मात्प्रसुश्रुतस्तस्य संधिस्तथाप्यमर्षणः महस्वास्तत्सुतस्तस्माद्विश्ववाङ्मरजायतः ७ त
तः प्रसेनजित्तस्मात्तद्वकोभवितासुतः ततोऽहहृदोऽयस्तुपित्रातेसमोऽहृतः ८ एतेहीस्वाकुभ
पालाश्रतीताशृण्वनागताः ९

भेदकंच ४ ५ मरुविशिनष्टिः योऽसाविति पुनर्भावयिता भावयिष्यति ६ ७ पित्राश्रमिमन्युना ८ ९

भा० त०
४२

१० निमिविदेहवसन्तुष्यतां वसतुकां यथेष्टं एवं सति युष्माभिः प्रार्थितं जीवितमस्य भविष्यति न च देह
बंध इति भावः सर्व आध्यात्मसंस्थितो लोचनयाः स्थितः सन् उन्मेषण निमेषाभ्यां तत्प्रवर्तकत्वेन लक्षितो वे

देहं नावरुहतेः हं दुःखशोकभया वहं सर्वत्रास्ययतो मृत्युर्मत्स्यानामुदके यथा ॥ १० ॥ देवा
ऊचुः विदेह ऊष्यतां कामं लोचनेषु शरीरेण उन्मेषण निमेषाभ्यां लक्षितोऽध्यात्मसंस्थितः
११ अराजकभयं नृणां मत्मानां महर्षयः देहं ममं शुस्मनि मेः कुमारः समजायतः १२
जन्मना जनकः सोऽभूद्देहस्तु विदेहजः मिथिलो मथनाज्जातो मिथिलायेन निर्मि १३
तस्माद्देवा वसुस्तस्य पुत्रोऽभून्नदिवर्द्धनः ततः सुकेतुस्तस्यापि देवरातो महोपते १४ तस्मा
द्देवदत्तस्तस्य महर्षयः सुधृतिता सुधृते धृष्टकेतुर्वैदूर्यश्चोऽथ मरुस्ततः १५ मरुः प्र
तीपकस्तस्माज्जातः कृतिरथो यतः देवमीदृस्तस्य सुतो विश्रुतोऽथ महाधृतिः १६

तैत्तिरीयशेषः ११ तदेव मृतादपि निर्मेदं हादं शवृत्तिं दर्शयति अराजकभयमिति १२ तस्यान्वर्थानि त्रिणिनामा
न्याह जन्मना असाधारणेन जन एव जनकः यद्वा स्वदेहद्वारा जनकत्वात्स निमिज्जनकोऽभूदित्यर्थः मिथिला
येन निर्मितेनानेन युत्पत्यन्तरमर्थोक्तं १३ १४ सुधृत्त सुधृति तस्य पिता १५ १६

ता ४

४२

श १

तं क्रमस्यमखंनिर्वर्त्यप्रतिपालयः प्रतीक्षास्वेति गृहपतिर्निमिः २ इदंजीवितंचलमस्थिरंविद्वान् ३ इन्द्रस्यम
मखंनिर्वर्त्योगतोगुरुः शिष्यस्यव्यतिक्रममन्यायावीक्ष्यनिर्मेदेहः पतत्वित्यशपत् ४ ५ उर्वशीदर्शनात्क

तंनिर्वर्त्योगमिष्यामितावन्मां परिपालय तस्मीमासीद्गृहपतिः सोपीन्द्रस्याकरोन्मखं २ निमि
श्रुत्वमिदंविद्वान्सत्रमारभतात्मवान् इत्विभिरपरैस्तावन्नागमद्यावतागुरुः ३ शिष्यव्यति
क्रमंवीक्ष्यनिर्वर्त्यगुरुगगतः अशपत्पततोदेहोनिमिः पंडितमानिनः ४ निमिःतिददौशा
पंगुरवेधमवर्तिने तवापिपततादेहोलोभाद्धर्ममजानतः ५ इत्युत्ससर्जस्वदेहंनिमिर
ध्यात्मकोविदः मित्रावरुणयोर्जज्ञेउर्वश्यांप्रपितामहः ६ गंधवस्तुषुतदेहंनिधायमुनिस
त्तमाः समाप्तेसत्रयागेऽथदेवान्चूःसमागतान् ७ राज्ञो जीवतुदेहोयंप्रसन्नांप्रभवो यदि
तथेत्युक्तेनिमिः प्राहमाभून्मेदेहबंधनं ८ यस्ययोगंनवांछंतिवियोगाभयकानराः भ
जंतिचरणाम्भोजंमुनयोहरिमधुसः ९

न्नेतस्ताभ्यांकुंभेनिषिक्तं तस्मात्प्रपितामहोवसिष्ठोजज्ञे तदाहमित्रावरुणयोरिति तथाचश्रुतिः कुंभे
रेतःसिषिचतुःसमानमिति ६ ७ यदिप्रसन्नाःप्रभवःसमर्थाश्चतर्हिजीवत्वित्यचतुः मुनयो यस्यदेह

२
प्र ३
अपितुमोक्षायैवभजंति २
योगंनवांछंति

भा० न०
४३

योगेश्वराया जवल्क्यादयस्तेषां प्रसादेन ॥ २४ ॥ इति नवमे त्रयोदशः ॥ १३ ॥ चतुर्दशादिभिः सोमवंशमाहस
समाप्तिः यस्मिन्नेलादयो भूषाः कीर्त्तयेत्पुण्यकीर्त्तयः चतुर्दशे गुरोः पत्न्यान्ताराया सोमजा दुधा
एते वै मेथिलाराजन्नात्मविद्याविशारदाः ॥ योगेश्वरप्रसादेन द्वंद्वैर्मुक्ता गृहेष्वपि ॥ २४ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे सूर्यवंशानुकीर्त्तनं त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ श्रीसुक
३ वाच ॥ अथातः श्रूयतां राजन्वंशः सोमस्य पावनः यस्मिन्नेलादयो भूषाः कीर्त्तयेत्पु
ण्यकीर्त्तयः १ सहस्रशिरसः पुंसो नाभिद्रुमरोरुहात् जातस्यासीत्सुतो धातुरकि
पितृसमो गुरोः २ तस्य दृग्भ्यो भवत्युत्रः सोमोऽमृतमयः किल विषोषधुडगा
णानां ब्रह्मणा कल्पितः पतिः ३ सौयजद्राजसूयेन विजित्य भुवनत्रयं पत्नी वै द
स्यते दर्पात्तारा नामाऽहरद्वलात् ४ यदा स देवगुरुणा याचितोऽभीक्ष्णं सोमदाता
नात्यजतैक्तेयस्य सुरदानवविग्रहं ५

त जातश्चैलः षडुर्वश्यामायुर्मखाञ्जनी जनत् १ २ दृग्भ्यश्चानंदाश्रुभ्यः अतएवामृतमयः किले
ति आश्रये पांशांतरे दृशेन त्रात् वक्ष्यमाणदर्पस्य माह विप्रेति ३ सोमपुत्रावुध इति कथा दूरेणा

पत्नीमितिसाईर्नवभिः ४ तत्कृतेन निमित्तं २

४३

१७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ तस्य केशिध्वजस्य भानुमान् ॥ २२॥ तत्र स्मात् सुपार्श्वकः ॥ २३॥ २४॥ अ

कृ४

कृतिरातस्तत्तस्मान्महारेमोयतत्सुतः स्वर्णरोमासुतस्तस्य द्रुस्वरोमायजयत् १७ ततः सीर
ध्वजो जज्ञे यज्ञार्थं कर्षतो मही सीतासीराग्रतो जातास्तस्मात्सीरध्वजः स्मृतः १८ कुशध्वजस्त
स्य पुत्रस्ततो धर्मध्वजो नृप धर्मध्वजस्य द्वौ पुत्रौ कृतध्वजमित्तध्वजौ १९ कृतध्वजात्केशिध्व
जः खंडिकस्तुमित्तध्वजात् २० तद्ध्वजसुतो राजन्नात्मविद्याविशारदः खंडिक्यः कर्मतत्त्वज्ञो भी
तः केशिध्वजाद्भुतः २१ भानुमांस्तस्य पुत्रो भृच्छजद्युम्नस्तुतत्सुतः शुचिस्तत्र नयस्तस्मात्स
नद्वाजस्ततो भवत् २२ ऊर्वकेतुः स नद्वाजादजोऽथ पुरुजित्सुतः अरिष्टनेमिस्तस्यापिशु
तायुस्तत्सुपार्श्वकः २३ तत्र चित्ररथो यस्य हेमाधिनिर्मथिलाधिपः तस्मात्समरथस्तस्य
सुतस्मरथस्ततः २४ आसीदुपगुरुस्तस्मादुपगुप्तोऽग्निसंभवः वस्वनतोऽथ तत्पुत्रो
युयुवो नृयत्सुभाषणः २५ श्रुतस्ततो जयस्तस्माद्विजयोऽस्मादृतसुतः सुनकस्तत्सुतो
जज्ञे वीतद्व्योधतिस्ततः २६ वेङ्कलाश्वो धृतेस्तस्य कृतिरस्य महान्वशीः २७

ग्निसंभवः अंगिरंशत्संभूतः यद्यस्मात्सुभाषणः २५ २६ २७ रामरामरामरामरामरामराम

भा० न०
४४

रहंयकांते १३ १४ १५ पुरुरवसः उर्वश्यामायुः प्रसुखाः षट्पुत्राजातारतिवक्तुं कथामाह तस्येत्यादिना
ब्रह्मातारहश्चाद्रूपसमप्राच्छिन्नसंत्वयन् सोमस्येत्याह शानकैः सोमसंतावदग्रहीत् १३ त
स्यात्मयोनिरक्ततबुधइत्यभिधानप बुद्ध्यागंभीरयायेन पुत्रेण यो दुशरामुदं १४ ततः पु
रुरवाजसेइत्यायायउदाहृतः १५ तस्यरूपगुणोदार्थशीलद्रविणविक्रमान् श्रुत्वोर्वशी
न्द्रभवनेगीयमानान् सुरर्षिणा १६ तदंतिकमुपेयायदेवीस्मरशरादिता मित्रावरुणयोः
शपादापन्नानरलोकतां निशाम्यपुरुषश्रेष्ठकंदर्पमिवरूपिणं धृतिविष्टभ्यललनउपत
स्यतदंतिके १७ सतां विलोकनपतिर्हर्षेणोत्फुल्ललोचनः उवाच ह्यद्रायावाचादेवीह
ष्टतनूरुहः १८ पुरुरवा उवाच स्वागतं ते वरागेहे श्रियातां करवामकिं संमस्वमयासा
करति नौ शिश्वतीः समाः १९

यावत्समाप्तिः १६ ननु देवी कथं मनुष्यस्यांतिकमुप
गच्छेत् तत्राह मित्रावरुणयोः शपादन्नरलोकतां मनुष्यभावमापन्नासती १७ १८ नौ आवयोरति

रहंयति १५

४४

(द्विगुणः श्रानंदाश्रुभ्यः अतएवामृतमयः किलेति आश्रय्ये सु॥) सुराणां दानवानां च विग्रहे कारणमाह शुक्र
इति असुरैः सहित उदुपमग्रहीदित्यर्थः संधिरर्षेः गुरोः सुतं वृहस्पतिमग्रहीत् ६ अंगिरसः सकाशात् प्रा

शुक्रो वृहस्पतेर्दंडादग्रहीत्सासुरोदुपं हरो गुरुसुतं स्नेहात्सर्वभूतगणावृतः ६ सर्वदे
वगणोपेतो महेंद्रो गुरुमन्त्रेणात् सुरासुरो विनाशो भूत्समरस्तारकामयः ७ निवेदितोऽजो
ऽंगिरसासोमं निभर्त्स्य विश्वकृत् तारांस्तभत्रे प्रायच्छदंतर्वतीमवैत्यपि ८ त्यजत्यजा शुदुष्प्र
जेमत्तत्तेजादाहितं परैः नाहं त्वां भस्मसात्कुर्यांस्त्रियं सांतानिकोऽसि ९ तत्याज व्रीडिता तारा
कुमारं कनकप्रभं स्पृहामांगिरसश्चक्रे कुमारैः सोम एव च १० ममायं न तवेत्युच्चैस्तस्मिन् विवद
मानयोः पप्रच्छुर्ऋषयो देवानैवोचे व्रीडिता तु सा ११ कुमारो मातरं प्राह कुपितोऽती कल
जया किं न वोचस्य सह ते आत्मा वद्यं वदाशुभे १२

प्रविद्यो हर इति प्रसिद्धः ७ निवेदितो विज्ञापि
तः विश्वकृत् वत्सा अवैत् अरुध्यत् ८ वृहस्पतिराह त्यजत्यजेति परैराहितं गर्भं गर्भे त्युक्ते भस्मीकुर्या
तीति विभ्यती प्रत्याह नाहमि सांतानिकः सांतानार्थी सांतानिके इति पाठे हे असत्युत्ते इत्यर्थः ९ १० ११ १२

म० न०
४५

मह्यंमम २६ महारात्रे मध्यरात्रे महानिशा द्वेघटिके रात्रे मध्यमयोरिति स्मृतेः २७ जिगमिषोस्तस्याः परुषोक्ति
माहे हतास्मीतिसाधेन नपुंसा नपुंसकेन यथानारी तथा त्रस्तः शेते २८ विद्युतः विशिष्टयुतिमंतः व्यद्यो
अपश्यन्नुर्वशीमिंद्रो गंधर्वाख्यमचोदयन् उर्वशीरहितं मह्यं मास्थानं नातिशोभने २६ ते
उपेत्य महारात्रे तमसि प्रत्युपस्थिते उर्वश्या उरणौ जडुर्न्यस्तौ राजनिजायया २७ निशम्या
क्रंदितं देवीपुत्रयोर्नीयमानयोः हतास्म्यहं कुनाथेन नपुंसा वीरमानिना यदि श्रंभाद्दे
नष्टा हतोपत्या च दस्युभिः यः शेते निशि सं त्रस्तो यथानारी दिवा पुमान् इति वाकसाय
कैर्विद्धः प्रतोत्रैरिव कुंजरः निशि निस्त्रिंशमादाय विवस्त्रो भ्यद्रवद्रुषा २८ ते विसृज्योरणौ
तत्र व्यद्योतंतस्म विद्युतः आदाय मेषावायांतं लग्नमेक्षत सापत्तिं २९ ऐलोपिशयने
जायामपश्यन्विमना इव तच्चित्तो विल्वः शोचन्वभ्रामो नमत्तवन्मही ३०

तंतदीप्तिमकुर्वतः यद्वा तदैवतः प्रकाशंति स्मेत्यर्थः नग्नमेक्षत श्रुतोभाषाभंगान्निर्जगा
मेति ज्ञेयम् २९ ३० ॥

४५

यस्य तवांकांतरं वक्ष्य आसाद्य हरिरं सयारंतु मिच्छया हस्फुटं न च्यवते नापयाति यद्यस्मादिति वा २० प्राणा
वसाने भाषाभंगमिषेण जिगमिषोस्तस्या भाषाबंधमाह एताविति द्वाभ्यां उरण कौमेयो न्यासो निदोषः

उर्वशुवाच ॥ कस्यास्त्वयि न सज्जेत मनो दृष्टिश्च सुंदर यदंगांतरमासाद्य च्यवते हरिरं सया २०
एतावुरणकौराज न्यासौ रत्नस्वमानद संरंभे भवता साकं श्लाघ्यस्त्रीणां वरः स्मृतः २१ घृतं मे वी
रभक्ष्यं स्यान्नेह्येतान्यत्र मेथुनात् विवाससंततयेति प्रतिपेदे महामनाः २२ अहो रूपमहो
भावो नरलोकविमोहनं को न सेवेत मनुजो देवीत्वां सयमागतां २३ तया सपुरुषश्च घोरमय
त्वायथाहृतः रे मे सुरविहारेषु कामं चैत्रयादिषु २४ रममाणस्तया देवा पद्मकिंजल्क
गंधया ते मुखामोदमुषितो मुमुदेः हंगलान् च द्रुन २५

घोरक्षय श्लाघ्यः स एव स्त्रीणां वरः स्मृतः अतो विजातीयत्वं न दोष इति भावः २१ हे वीर घृतं भक्ष्यं स्यात् अ
मृतया आज्यमिति श्रुतं देवानां चामृताशित्वात् मेथुनादन्यत्र विवाससंतानेक्षिष्ये इति प्रतिपेदे अंगीकृतवा
न २२ तदेवाह अहो इति २३ २४ पद्मकिंजल्कस्य गंध इव गंधो यस्य तास्तस्या मुखामोदेन मुषितः प्रलोभितः

२५

भा० न०
४६

तंसांत्वयति संवत्सरं तस्मिन् ३६ अपराणीतिवचनादंतर्वत्नीमुपालक्ष्य ३७ ३८ ३९ अनेनाग्निनाक
मेकत्वा तद्वशादुर्वशीप्राप्यतीत्यभिप्रायेणाग्निस्यालीददुः सत्तुतांस्थालीमेवोर्वशीमन्यमानस्तयासहितो
वनेविचरन् नेयमुर्वशीकित्वग्निस्यालीत्यवुध्यत ४० ततश्चतांस्थालीवनेस्थापयित्वा गृहान् गत्वानित्यंता

संवत्सरं तेहि भवानेकरात्रं मये श्वरः वत्स्यत्यपत्यानिवृत्ते भविष्यत्यपराणि भोः ३६ अंतर्वत्नी
मुपालक्ष्य देवी सप्रययौ पुंरी ३७ पुनस्तत्र गतोऽवोते उर्वशी वीरमातरं उपलभ्य मुदा युक्तः समु
वासतयानिशां ३८ अथैनमुर्वशीप्राह कृपणं विरहातुरं गंधर्वो नुपधावेमांस्तुभ्यं दास्यंति मामि
ति ३९ तस्य संस्तुवतस्तुष्टा अग्निस्यालीददुर्नप उर्वशीमन्यमानस्तां सोऽवुध्यत चरन् वने ४०
स्थालीन्यस्य वने गत्वा गृहानाध्यायतो निशि त्रेतायां संप्रवृत्तायां मनसि त्रय्यवर्तत ४१ स्थाली
स्थानं गतो भूयत्यंशमीगर्भं विलक्ष्य सः तेन द्वे अरणी कृत्वा उर्वशीलोककाम्यया ॥

मेव ध्यायतस्तस्य मनसि त्रेतायां त्रयी अवर्तत कर्मबोधकं वेदत्रयं प्रादुरभूत् ४१ ततः स्थालीस्थानं
गतः सन् सम्यागर्भं जातमभूत्यं विलक्ष्य अस्मिन्नसावग्निरस्तीति विशेषेण लक्षयित्वा तेनाभूत्ये
न द्वे अरणी कृत्वाऽग्निममंथेति शेषः शमीगर्भादग्निं मथतीति श्रुतेः ॥ ५५ ॥ ५५ ॥ ५५ ॥

४६

तस्याः सखीश्च पंचवीच्यसक्तं शोभनवचनं अहोज्ञेय्यादि ३१ तदेवार्थत आह अहो इति द्वाभ्यां अनि
र्वृत्य सक्ततां निर्वृतिमप्राप्य पाठांतरे मां निर्वृतिमगमयित्वा मंत्राननुक्तेति वा वचंसि कुरु वामहे गोष्ठि
करवामहे ३२ सुदेहोः तिकमनीयोऽयं मम देहः ३३ पुरुषो माममृथा इत्यादि तस्याः सक्तं तदप्यर्थत आह

सतां वीच्य कुरुक्षेत्रे सरस्वत्यां च तत्सखीः पंच प्रहृष्टवदनाः प्राह सक्तं पुरुषा ॥ ३१ ॥ अहोज्ञा
येति षुतिष्ठ घोरं न त्यक्तुमर्हसि मां त्वमद्याप्य निर्वृत्य वचंसि कुरु वामहे ॥ ३२ ॥ सुदेहोऽयं पत
त्यत्र देवे दूरं कृतं त्वया खादं त्वेनं वृका गध्रास्त्वत्प्रसादस्य नास्पदं ॥ ३३ ॥ उर्वश्युवाच माममृथाः
पुरुषो सित्वं मां सत्वाद्युर्वृका इमे क्वापि सखी न वै स्त्रीणां वृकाणां हृदयं यथा ॥ ३४ ॥ स्त्रियो ह्यकुरु
णाः कुरुदुर्मर्षाः प्रियसाहसाः घृत्य ल्यार्थेऽपि विस्रब्धं पतिं भ्रातरं मण्यत ॥ विधायाऽलीक विस्र
भमं जेषु त्यक्तसौहृदाः न वं न वमभीषंत्यः पुंश्चल्यः सैरवृत्तयः ॥ ३५ ॥

माममृथा इति चतुर्भिः माम्रियस्व पुरुषोऽसि अतो धैर्यमावहेति भावः इमे वृकाः प्रसिद्धाः इंद्रियाणि
वाचेति त्वं मां स्म अद्युर्भक्षेयुः इंद्रियवद्गोमा भवेत्यर्थः ३४ प्रिये निमित्ते साहसे या संताः ३५ ॥ ५५ ॥

भा० न०
४७

ग०

इति नवमे चतुर्दशः ॥ १४ ॥ ततः पंचदशे गाधिरैल पुत्रान्वये जनि ॥ यदो हि त्रसुतो रामः कार्त्तवीर्यमह नूतना ॥ १ ॥ सुग्रह
त्वाय अल्पादि क्रमेण श्रुता युप्रभृतिषां वंशानाह ॥ श्रुता योरित्यादिना ॥ एकः एकसंज्ञः ॥ अमितः ॥ अमितसंज्ञः ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे लोपाख्याने चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ऐतस्य चोर्व
शोर्भात्सुता सन्नात्मजान्प आयुःश्रुतायुः सत्यायुरयोः यविजयोजयः १ श्रुतायोर्वसुमान्पु
त्रः सत्यायोश्च श्रुतं जयः २ यस्य सुत एकश्च जयस्य तनयो मितः ३ भीमस्तु विजयस्य थकाव
न होत्रकस्ततः तस्य जङ्घः सुतो गंगो गङ्गदुषीकृत्य योऽपिवत् ३ जङ्घोः पुरुस्तु तत्पुत्रो वलाको
स्यात्मजो जङ्घः ततः कुशः कुशस्यापि कुशो वोऽमूर्तयो वसुः ४ कुशनाभश्च चत्वारो गाधिरासी
कुशां वजः ४ तस्य सत्यवती कन्या मृचीकोऽया च तद्विजः वरं विसदृशं मत्वा गाधिर्भार्गवम
ब्रवीत् ५ एकतः श्यामकर्णतां हयानां चंद्रवर्चसां सहस्रं दीयतां शुल्कं कन्यायाः कुशिकान्वयं ६

३ जङ्घोः पुत्रः पुरुस्तस्य वलाकस्तस्याजङ्घः ४ गाधेः पुत्रो विश्वामित्रो ब्रह्मर्षिरभूदित्युत्तराध्याये वक्ष्यति
गाधेरभूत्सहस्रं जगदित्यादिना तत्र तावदुपोह्य तत्तै न भृगुवंशस्य मृचीकस्य चरितं प्रसक्तानुपसक्तै
न च परम्परा मावतारमाह तस्य सत्यवती मित्यादिना विसदृशमननुरूपं भार्गवमृचीकं ७ दक्षिणवामयो

इति नवमे चतुर्दशः ॥ १४ ॥ ततः पंचदशे गाधिरैल पुत्रान्वये जनि ॥ यदो हि त्रसुतो रामः कार्त्तवीर्यमह नूतना ॥ १ ॥ सुग्रह
त्वाय अल्पादि क्रमेण श्रुता युप्रभृतिषां वंशानाह ॥ श्रुता योरित्यादिना ॥ एकः एकसंज्ञः ॥ अमितः ॥ अमितसंज्ञः ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे लोपाख्याने चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ऐतस्य चोर्व
शोर्भात्सुता सन्नात्मजान्प आयुःश्रुतायुः सत्यायुरयोः यविजयोजयः १ श्रुतायोर्वसुमान्पु
त्रः सत्यायोश्च श्रुतं जयः २ यस्य सुत एकश्च जयस्य तनयो मितः ३ भीमस्तु विजयस्य थकाव
न होत्रकस्ततः तस्य जङ्घः सुतो गंगो गङ्गदुषीकृत्य योऽपिवत् ३ जङ्घोः पुरुस्तु तत्पुत्रो वलाको
स्यात्मजो जङ्घः ततः कुशः कुशस्यापि कुशो वोऽमूर्तयो वसुः ४ कुशनाभश्च चत्वारो गाधिरासी
कुशां वजः ४ तस्य सत्यवती कन्या मृचीकोऽया च तद्विजः वरं विसदृशं मत्वा गाधिर्भार्गवम
ब्रवीत् ५ एकतः श्यामकर्णतां हयानां चंद्रवर्चसां सहस्रं दीयतां शुल्कं कन्यायाः कुशिकान्वयं ६
३ जङ्घोः पुत्रः पुरुस्तस्य वलाकस्तस्याजङ्घः ४ गाधेः पुत्रो विश्वामित्रो ब्रह्मर्षिरभूदित्युत्तराध्याये वक्ष्यति
गाधेरभूत्सहस्रं जगदित्यादिना तत्र तावदुपोह्य तत्तै न भृगुवंशस्य मृचीकस्य चरितं प्रसक्तानुपसक्तै
न च परम्परा मावतारमाह तस्य सत्यवती मित्यादिना विसदृशमननुरूपं भार्गवमृचीकं ७ दक्षिणवामयो
इति नवमे चतुर्दशः ॥ १४ ॥ ततः पंचदशे गाधिरैल पुत्रान्वये जनि ॥ यदो हि त्रसुतो रामः कार्त्तवीर्यमह नूतना ॥ १ ॥ सुग्रह
त्वाय अल्पादि क्रमेण श्रुता युप्रभृतिषां वंशानाह ॥ श्रुता योरित्यादिना ॥ एकः एकसंज्ञः ॥ अमितः ॥ अमितसंज्ञः ॥

भा० न०
४८

अनीनशतनाशतनाशयामास तदेवाहरजस्तमोदृतमिति पागंतरं सुगमं १५ १६ कार्तवीर्यार्जुनेन
कृतमपराधं वक्तुं तस्य दर्पहेतुमेष्वर्यादिकमाह हैहयानामिति षड्विंशः परिकर्माभिः परिचर्यादिभिः

विसृज्य कृतो यद्मां चक्रे निःक्षत्रियां मही ॥ अनीनशद्रुवोभारमुब्रह्मण्यमधार्मिकं ॥ रज
स्तमोदृतो मदानफलान्यपि कृतेऽहं सि ॥ १५ ॥ राजा वा ॥ किं तदहं भगवतो राजन्यैरकृता
त्मभिः कृतं येन कुलं नष्टं क्षत्रियाणां मभीक्ष्णः ॥ १६ ॥ श्रीवाद्ययोरुवाच ॥ हैहयानामधि
पतिरर्जुनः क्षत्रियर्षभः दत्तं नाशयणं शांशमाराध्य परिकर्माभिः वाङ्मनदशशतं ले
भेदुर्दधत्तमरातिषु अवाहतेन्द्रियोजः श्रीसेजोवीर्ययशोवत्तं योगेश्वरत्वमेष्वर्यं
गुणायत्राणिमादयः १७ च चाराव्याहतगतिलोकेषु पवनो यथा १८ स्त्रीरत्नैरावृतः
कीदृनरेवांभसि मदीकटः वैजयंतीं स्रजं विभ्रद्रोधसरितं भुजैः १९ विप्रावितं स्व
शिविरं प्रति श्रोतः सरिज्जलैः नामृशयत्तस्य तद्वायं वीरमानीदृशाननः २०

दत्तं दत्तात्रेयमाराध्या व्याहतमिन्द्रियादिकं च लेभे यत्र यस्मिन्नेश्वर्येऽणिमादयोगुणाः १७ १८ रेवां
भषि नर्मदाजले सरितं नर्मदां १९ रावणे दिग्विजये माहिषात्याः समीपे नर्मदायां देवराजां कुर्वन्

तन्मया सत्याः सत्यास्तस्याः
यनसेह २०
४८

७ उभयेर्मंत्रैः ब्राह्मैर्मंत्रैः पत्नौश्च तद्वैरित्यर्थः ८ यावत्स्नात्वा मुनिर्नागतस्तावद्वाप्यायां भर्तृसे
हाधिक्यात्पुत्र्याः सत्यवत्याश्च रुष्टं मत्वाः नयामात्रा सत्यवतीया चितासती ब्राह्मणमंत्राभिर्मंत्रितम्
स्वचरुमात्रेऽयच्छत् प्रादात् मातुश्च रुदात्रमंत्राभिर्मंत्रितं स्वयमदत् ९ कष्टं जुगुप्सितं तदेवाह ॥

इत्युक्तस्तन्मतं ज्ञात्वा गतः सवरुणांतिकं आनीय दत्त्वा तान् म्वातुपये मेव गननां ७ सऋषिः
प्रार्थितः पत्न्याश्च स्राचापत्यकाम्यया अपयित्वा उभयेर्मंत्रैश्च रुं स्नातुं गतो मुनिः ८ तावत्सत्य
वतीमात्रास्वचरुं याचितासती श्रेष्ठं मत्वाः नयायच्छन्मात्रे मातुरदत्स्वयं ९ तद्विज्ञाय मुनिः प्रा
ह पत्नी कष्टमकार्षीः घोरोदं दधरः पुत्रो भ्राता ते ब्रह्मवित्रमः १० प्रसादितः सत्यवत्या मेव
भूदिति भार्गवः अथ तर्हि भवेत्तौ त्रोजमदग्निस्ततोऽभवत् ११ साचाभूत्सु महत्युण्या कौशि
की लोकपावनी १२ रेणोः सुतारेणुकां वै जमदग्निरुवाहया तस्यां वै भार्गवऋषेः सुता वसुमना
दयः १३ यवीयान् जज्ञ एतेषां राममित्यभिविश्रुतः यमो दुर्वासु देवांश्च हेहयानां कुलांतर्क १४

तत्पुत्रो घोरो भविष्यति भ्राता तु ब्रह्मवित्रमो भविष्यतीति १० एवं मा भूदिति प्रसादितो भार्गव आह अथ
तर्हि पौत्रो घोरो भविष्यति ततो जमदग्निः पुत्रोऽभवदित्यर्थः ११ सा च सत्यवती कौशिकी नद्यभूत् १२ मा

गोवर्धनः जमदग्निः सुताः १३ १४

भा० न०
४६

था ४

प्रहरत्परमधोयस्यसः मनश्चानिलश्चतयोरिवौजोवीर्य्यस्य परेषांचक्रं सैन्यं सूरयतीति तथा छिन्नाभुजा
उरवः कंधराश्च येषां हताः सतावाहनानि च येषां ते वीरानि पेतुः ३० विरक्ताश्चर्मादयो यस्य ३१ पंचशतेषु धनुः
अचोदयदस्तिरथा सपत्तिभिर्गदासिवाणर्हि शतप्रिशक्तिभिः अहौहिणीः सप्तदशातिभीषणास्त
राम एको भगवानसूरयत् ३२ यतो यतो भौ प्रहरत्परमधो मनो निलैजाः परचक्रसूदनः ततस्तत
श्चिन्नभुजोरु कंधरानि पेतु रुच्यं हतसूतवाहनाः ३० दृष्ट्वा स्वसैन्यं रुधिरो घकहं मेरुणा जिरेराम
कुमारसायकैः विरक्ता चर्मध्वजेषु विग्रहं निपातितं हैदयः आपतदुष्ण ३१ अर्जुनः पंचशते
षु बाहुभिर्धनुः पुवाणान् युगपत्संसदधे रामाय रामास्त्रभृतां समगुणैस्तान्येकधन्वेषुभिर्ग
छिन्नतप्तं ३२ पुनः सहस्रैश्च लान् मृधेः घ्रिपानुत्तक्षिप्य वेगादभिधावतौ युधि भुजान्कुवा
रेण कठोरनेमि मिना विच्छेदरामः प्रसभं त्वहेरिव ३३ कृतवाहोः शिरस्तस्य गिरैः शृंगानिवाहर
त हतैर्पितरितसुत्रा अयुतं दुहुवुर्भयात् ३४
पुसोऽर्जुनः रामाय संदधे एक एव धनुर्यस्यसः पातांतरे एक एव बंधः संधानं येषां तैरिषुभिः तानि धनं पि सभं स
हतत्सं रामे वा छिन्नत् ३२ मृधे साधनभूतान च लानं घ्रिपांश्चात्तक्षिप्यभिधावतः तस्य भुजान् विच्छेद अहेः फ

एतन्निवेत्यर्थः ३३ समर्पयत् समर्पयत् ३४

४७

ततश्च कृतकिल्बिषः क्रीडन्तमभिभवितुं प्रवृत्तः सन् गृहीतमाहिष्मत्यां स्वपुंर्योकरिव सन्निरुद्धश्च पुनश्च
 वज्रयायेन मुक्तः २१ इदानीं तत्कृतमपराधं दर्शयन्नाह स एकदेत्यादिना २२ अहेण मातिथ्यादि हविषा
 गृहीतो लीलायां स्त्रीणां समक्षं कृतकिल्बिषः माहिष्मत्यां सन्निरुद्धो मुक्तो येन कपिर्यथा २१ स
 एकदा तु मृगायां विचरन् विजने वने यदृच्छया प्रमेपदं जमदग्नेरुपाविशत् २२ तस्मै स नरदेवाय
 मुनिरहेणमाहरत् ससैन्यामात्यवाहाय हविष्मत्यात्तपोधनः २३ स वीरस्तत्र नृदृष्ट्वा आत्मैश्च
 र्यातिशायिनं तन्नाद्रियतां निहोत्रां साभिलाषसहैहयः २४ हविर्द्वीतीमृषेर्दपो नैरात्तहर्तुम
 चोदयत् ते च माहिष्मतीनि न्युः सवत्सां कंदतीवलात् २५ अथ राजनिनिर्याते राम आश्रममाग
 तः श्रुत्वा तत्स्यदौ रात्र्यं च क्रोधाहिरिवाहतः २६ घोरमादाय परमुंसतरां चर्मकार्मुकं अन्वधा
 वत दुर्मर्षो मृगैर्द्रव्ययुग्मं २७ तमापतंतं भृगुवर्यमोजसा धनुर्धरं वारणपरश्वधायुधं ऐरण्य
 चर्मैर्वरमर्कधामभिर्युतं जटाभिर्दृष्टो पुरीं विशत् २८
 तुष्यत् यतोऽग्निहोत्रां होमधेनौ साभिलाषः सहैहयः हैहयैः सह वर्तमानः २९ दर्पो द्वेतीमृषेर्द्विविधौ

सत्तरं का
 २२ सत्तरं का
 २३ सत्तरं का
 २४ सत्तरं का
 २५ सत्तरं का
 २६ सत्तरं का
 २७ सत्तरं का
 २८ सत्तरं का
 २९ सत्तरं का

भा० न० किंचित् रूषच्चित्रये गंधर्वराजे स्पृहाय स्याः सा किंचिन्तसस्मारेति वा ३ कलशं पुरोधाय अग्ने निधाय
 ५० ४ व्यभिचारं मानसं ज्ञात्वा ५ आज्ञातिलेघिनां भ्रातृणां मातुश्च वधे सं चोदितः सन् मुनेर्यः समाधिलयश्च
 विलोकयंती कीदंतमुदकार्यं न दं गता होमवेलां न सस्मारे किंचिच्चित्रये स्पृहा ३ काला
 त्ययंतं विलोक्य मुनेः शयविशं किंता आगत्य कलशं तस्थो पुरोधाय कृतो जलिः ४ व्यभिचा
 रं मुनिज्ञात्वा पत्न्याः प्रकुपितो ब्रवीत् धृतैनां पुत्रकाः पाणामित्युक्त्वा स्तेनचक्रिरे ५ रामः सं चोदि
 तः पित्रा भ्रातृना त्रासदावधीत् प्रभावज्ञो मुनेः सम्यक् समाधेस्तपसश्च सः ६ वरेण छंदयामा
 स प्रीतः सत्यवती सुतः वव्रे हता नां रामोऽपि जीवितं चास्मृतिं वधे ७ उत स्थुप्ते कुशलिनी निद्रा
 पाय इवांजसा पितुर्विद्वांस्तपोवीर्यं रामश्च के सुहृद् धं ८ योऽर्जनस्य सुताराज न्मरंतस्ते
 पितुर्वधं रामवीर्यं पराभूता लैभिरे शर्मन कंचित् ९
 तयोः प्रभावज्ञः यदि न हन्यात् तर्हि मामपि शङ्खं समर्थः यदि हन्यात् तर्हि मयि संतुष्टः सन् तानपि ज्ञीवयि
 त्सु समर्थ इति जानन्नित्यर्थः ६ ७ नन्विति निंदितं कथं कृतवान् तत्राह पितुर्विद्वा निति पूर्वोक्त एवाभिप्रायः

॥ ८ सर्वज्ञ प्रियवधे कारुण्यं वक्तुमाह येऽर्जुनस्य सु
 ता इत्यादिना ९

३५॥ अर्हणतां पूज्यतां ॥ ३६॥ सौरी सूर्यस्य प्रभेव ॥ ३७॥ तीर्थसंसेवया चकाराद्यमनियमैश्चाच्युते वेतनाचितं यस्य सः
 अग्निहोत्रीमुपावर्त्य सवत्सां परवीरह ॥ समुपेत्याश्रमं पित्रे परिक्लिष्टां समर्पयत् ॥ ३८॥ स्वकर्मत
 क्तं तं रामः पित्रे भ्रातृभ्य एव च ॥ वर्णयामास तच्छ्रुत्वा जमदग्निरभाषत ॥ ३९॥ राम राम महाबाहो भवा
 न्यापमकार्षीत् ॥ अवधीन्तरदेवं यत्सर्वदेवमयं वृथा ॥ ४०॥ वयं हि ब्राह्मणास्तात क्षमया हर्हणतां ग
 ताः ॥ यथा लोकगुरुर्देवः पारमेष्ठ्यमगात्पदं ॥ ४१॥ क्षमया रोचते लक्ष्मीव्रीक्षी शौरी प्रभायथा
 क्षमिणामाशुभगवांस्तुष्यते हरिरीश्वरः ॥ ४२॥ राज्ञो मूर्धाभिषिक्तस्य वधो ब्रह्मवधाद्गुरुः तीर्थ
 संसेवया चां हो जह्यं गाच्युतचेतनः ॥ ४३॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे श्रीपरमेश्वर
 मचरिते पंचदशोऽध्यायः ॥ १५॥ श्रीशुक उवाच ॥ पित्रोपशिक्षितो रामस्तथेति कुरुनंदन ॥ संवत्स
 रं तीर्थवर्णाचरित्वाश्रममाव्रजत् ॥ १॥ कदाचिद्रेणुकाया तां गंगायां पद्ममालिनं ॥ गंधर्वराजं
 कीडत्समसरोभिरपश्यत् ॥ २॥

४०॥ इति श्रीनवमोऽध्यायः ॥ १५॥ षोडशोऽध्यायः ॥ जमदग्नौ हते मुहुः ॥ रामात् क्षत्रवधः प्रोक्तो विश्व
 मित्रस्य चान्वयः ॥ १॥ २॥

भा० न०
५१

तथापि सर्वज्ञत्रयधेकिंकारणं तत्राह हेतुं कृतेति साधेन अमंगलकारिणि अन्याप्यवर्तनिसति त्रिःसप्तक
लोरेण कयादुःखावेशादुरस्ताडनं कृतं ततो रामस्तावत्कृतः क्षत्रमुत्सादितवान् इति प्रसिद्धः १८ १९ २०

हेतुं कृत्वा पितृवधं क्षेत्रे मंगलकारिणे त्रिःसप्तकृतः पृथिवीकृतानिः क्षत्रियां प्रभुः स्य
मंतपंचके च केशो लितो दानं द्रव्यं १८ पितुः काये न संधाय शिरः श्रायं वहिषि सर्वदे
वमयं देवमात्मानमयं जन्मरवेः १९ दक्षो प्राचीदिशं होत्रे वसुदेवो दक्षिणं दिशं अध्वर्यु
वे प्रतीचीं वै उद्गात्रे उत्तरं दिशं अन्येभ्यो वांतरदिशः कश्यपाय च मध्यतः आर्यावर्त
मुपद्रष्टुं सदस्येभ्यस्ततः परं २० ततश्चावभृथस्त्रानविधृता शेषकित्विषः सरस्वत्याव
त्यनद्योरेजे च भूदवां शुमान् २१ स्वदेहं जमदग्निस्तुल्यं वा संज्ञानलक्ष्णं ऋषीणां मंड
ले सोऽभूत् सप्तमो राम पूजितः २२ जोमदम्योऽपि भगवान् रामः कमललोचनः आगामि
न्यंतरे राजन्वर्तयिष्यति वै बृहत् २३

२१ संज्ञानं स्मृतिस्तदेवलक्ष्णं चिद्रूपस्य तम् स्वदेहं
लक्ष्वासप्रधीणां मंडले सप्तमः ऋषिभूतः २२ बृहत् ब्रह्म वेदं वेदप्रवर्तकेषु सप्तमे च कृतमो भविष्यति

ध्या २

२३

५१

भगवत्यावेशिताधीर्यमत्तं १० ११ १२ १३ १४ दुःखादीनांवेगेनविमोहिताः १५ १६ ब्रह्मघ्नैर्वितताश्रीर्यस्याः

एकदाम्प्रमतोरामेसभ्रातरिवनंगते वैरंसिसाधयिषवोलथच्छिद्राउपागमन् १० दृष्ट्वाग्न्या
गारआसीनमावेशितधियंमुनिं भगवत्युत्तमश्लोकेजघ्रुस्तेपायनिश्चयाः ११ याच्यमानाःकपरा
यागममात्रातिदारुणाः प्रसद्यशिरउक्त्यनित्युस्तेक्षत्रैर्वंधवः १२ रेखुकादुःखशोकात्तानिघ्न
त्यात्मानमात्मना रामरामेतितातेतिविचुकोशोचकैःसती १३ तदुपश्रुत्यदूरस्थोहारामेत्या
त्रैवत्सरं त्वरयाश्रममासाद्यददृशयितरंहतं १४ तेदुःखरेषामपीतिशोकवैराविमोहिताः
१५ हतातसाधोधर्मिष्ठत्यक्तास्मान्स्वर्गतोभवान् विलप्येवंपितुर्द्वंद्वनिधायभ्रातृपुत्रयम्
प्रगृह्यपरशुरामः क्षत्रांतायमनोदधे १६ गत्वामाहिस्मतीरामावेत्सेघ्रंविगतश्रियं तेषां
सशिषेभीराजनमध्येचक्रेमहागिरिं तद्रक्तेननदीधोरामब्रह्मण्यभयावहाम् १७

तांहेराजन् सरामस्तेषांशीर्षभिर्माहिष्मत्यांमध्येमहंतंगिरिंचक्रे तेषांरक्तेन अब्रह्मण्यानांभयावहांघो

गंनदीचक्रे १७

भा० न० ५२ तत्कृतः भृगुवंशभवस्य देवराजस्य कौशिकप्रवृत्तमित्याशंक्य ददुपपादयन्नाह पुत्रं कृत्वादि
नायावत्समाप्तिः पूर्वमजीगर्तसुतत्वे मध्यमत्वेन पितृभ्यां समतां विहाय विक्रीतत्वात् तस्य कपया
सुतामाह ज्येष्ठएष प्रकल्प्यतां २८ एतदेव स्पष्टयितुं विप्रिनष्टि यदतिह्यभ्यां मुमुचे असुच्यत २९ भा

रि ९

पुत्रं कृत्वा शुनः शोफं देवराजं च भार्गवं आजीगर्तसुतानाह ज्येष्ठएष प्रकल्प्यतां २८ यो वै हंश्च
द्रुमखे विक्रीतः पुरुषः पशुः स्तुत्वा देवान् प्रजादीन् मुमुचे पाशबंधनात् २९ यो रातो देवयज
ने देवैर्गाधिपुतापसः देवराज इति ख्यातः शुनः शोफस्तु भार्गवः ३० ये मधुच्छंदसो ज्येष्ठाः कुश
लं मे निरेन तत् अशपत्नान् मुनिः कुहो म्लेच्छा भवत दुर्जनाः ३१ सहो वाचमधुच्छंदाः सा ई पंच
शताततः यन्नो भवान्संजानीते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयं ३२

गोविं गाधिषु गाधेर्वेशजेषु देवराज इति ख्यातः ३० तत्तस्य ज्येष्ठत्वं कुशलं न मे निरे मध्यमस्या
नर्थो बृहत्त्वं दृष्टानां गीकृतः मुनिर्विश्वा मित्रः ३१ पंचाशत्ताकनिष्ठैः साकं समध्यमो मधुच्छंदा उ
वाच नोऽस्माकं यजत ज्येष्ठत्वं कनिष्ठत्वं वा भवान् पिता संजानीते मन्यते तस्मिन् वयं तिष्ठामहेति ३२

५२

२४ भुवोर्भूमिं महन् भारमेवाह नृपानिति २५ तदेव प्रसक्तानुप्रसक्तं समाप्यस्तु तमाह गाधेरिति महा
तेजाः विश्वामित्रः २६ ते सर्वे लिंगसमवायन्यायेन प्राणभृत उपदधातीति वन्मधुच्छंदः स एवोच्यते इ
ति तथा च श्रुतिः तस्य ह विश्वामित्रस्यैकशतं पुत्राः आसुः पंचाशदेव ज्यायां सोमधुच्छंदसः पंचाशत्कनी

आस्तेऽद्यापि महेंद्राद्रौ न स दंडप्रशांतधीः उपगीयमानचरितः सिद्धगंधर्वचारणैः २४
एवं भृगुषु विश्वात्मा भगवान् हरिरीश्वरः अवतीर्य परं भारं भुवो ह न वदुः शो नृपा
न २५ गाधेरभूमिं महतेजाः समिद्धैव पावकः तपसा क्षात्रमुत्सृज्य यो लेभे ब्रह्म
सर्वसम् २६ विश्वामित्रस्य चैवा स नृपुत्रा एकशतं नृप मध्यमस्तु मधुच्छंदामधुच्छं
दस एव ते २७

यांस इत्यादि तत्र च विश्वामित्रपुत्रेषु भार्गवस्या जीर्णस्य देवराजस्य ज्येष्ठत्वमुपगम्यते तथा च
आश्वलायनबोधायनादिभिः कौशिकानां देवराजप्रवरत्वमुक्तं प्रवरश्च तस्मिन्नेव वंशो वां त
रभेदः न तु वंशान्तरं तथा च स्मृतिः एक एव रूषिर्यावत् प्रवरश्च नुवर्तते तावत्समानगोत्रं वि

नाभुवोर्भूमिं महतेजाः २७

भा० न०
५३

आयोः सप्तदशोत्तैलज्येषु पुत्रस्य पंचसु सुतेषु क्षत्रवृद्धादिचतुर्णां वंशवर्णनं इह श्रीकृष्णावताराप्रस्तावाय वं
शानुक्रमेण प्रकातमिति यस्य वंशकृष्णावतारस्तस्य वंशोऽतिविततेत्वादेते निरूप्यन्ते अतः पुरुवसः
सुत्राणां पंचानां कनिष्ठानां वंशानुक्रमेण प्रथमस्य वंशमाह यदिति एवं ननु षडयया त्रियदुप्रभृतिषु

कु३

श्रीवदराय लिख्यते च यः पुरुवसः पुत्र आयुस्तस्या भवन्सताः ननु षः क्षत्रवृद्धश्च रजीराभ
श्च वीर्यवान् अनेनाइति राजेन्द्रशृणु क्षत्रवृद्धो न्वयं १ क्षत्रवृद्धसुतस्यासन्सुहोत्रस्यात्म
जास्त्रयः काश्यः शोणः समुद्र इति गृह्यसमदादभूत् २ शुनकः शोणको यस्य वृद्धः प्रवरो मु
निः काश्यस्य काशिसुत्रो गृह्यो दीर्घतमः पिताः धनंतर्दिर्दीर्घतमश्चायुर्वेदप्रवर्तकः य
ज्ञभुगा सुदेवांशः स्मृतमात्रातिनाशनः ३ तत्पुत्रकेतुमानस्य जज्ञे भीमरथस्ततः दिवोदासे
द्युमांसस्मात्प्रतर्दन इति स्मृतः ४ स एव शत्रुजिह्वस्तत्तद्ध्वज इति रितः तथा कुवलय
श्चेति प्रोक्तोऽलर्कादयस्ततः ५

पिदृष्टव्यम् क्षत्रवृद्धः क्षत्रवृद्धस्य १ २ दीर्घतमसः पिता स्मृत मात्र एवातिरोगदुःखं नाशयतीति
तथा ३ ४ ततः प्रतर्दनादिशब्दवाच्यान् द्युमतः सकाशादलर्कादयः ५ रामरामरामरामराम

५३

एवमुक्तामंत्रदशंकस्य ननं क ॥ तमस्यामृतानामित्यादि मंत्राणां दृष्टारं शुनः शेषं ज्येष्ठं चक्रुः तदा ह
वयं सर्वे त्वामन्वं च स्महि अनुगंतारः कनिष्ठाः स्मदित्यर्थः ततः प्रसन्नो विष्णु मित्रस्तान्सुतानाह वीरवंतः
पुत्रवंतो भविष्यथ ये यूयं मे मानं पूज्यस्ते अनुगृह्णंतः अनुवर्तमानाः संतः सा वीरवंतं पुत्रवंतं अक

ज्येष्ठं मंत्रदशंकं चक्रुस्त्वामन्वं चो वयं स्महि विष्णु मित्रः सुतानाह वीरवंतो भविष्यथ ये मानं मे न
गृह्णंतो वीरवंतं मकर्तृमां ३३ एष वः कुशिका वीरो देवरातस्तमन्वितः अन्ये चाष्टक हरितं न
यक्रतुमदादयः ३४ एवं कौशिक गोत्रं तु विष्णु मित्रैः पृथग्विधम् प्रवरान्तरमापन्नं तद्विचैवं
प्रकल्पितं ३५ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवम स्कंधे परशुराम चरिते षोडशोऽध्यायः ॥ १६

तत्कृत इत्यर्थः ३३ हे कुशिकाः एष देवरातः वीर्यवान् दीयः कौशिक एव यत वीरः मत्पुत्रः तमेतं अ
न्वितः अनुगच्छत अन्ये चाष्टकादयस्तस्य सुता आसन् ३४ उपसंहरति एवमिति एकैः सप्तः एकै
नुगृहीताः न्यस्तु पुत्रत्वेन स्वीकृत इत्येवं कौशिक गोत्रं पृथग्विधं नाना प्रकारं जातं तच्च प्रवरान्तरमाप
न्नं प्राप्तं हियस्मादेवं देवरात ज्येष्ठत्वेन तत्प्रकल्पितं ३५ इति नवमोऽध्यायः ॥ १६ ॥

भा० न०
५४

अ० ४

तेषामतिभ्रंशयगुरुणावृहस्यतिना अभिचारविधानेनाग्नौ दूयमाने सति ॥ १५ ॥ सिंहावलोकेनाह ॥ क्षात्रवर्ध
पोत्रात्कुशात् ॥ प्रतिः प्रतेः संजयः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इति नव मेस प्रम ॥ १७ ॥ अष्टदशेययातेस्तुनादुषस्यकथोच
गुरुणा दूयमाने मोचलभित्तनयान्रजेः ॥ अवधीद्रंसितान्मार्गान्नकश्चिदवशेषितः ॥ १५ ॥ कुशा
त्प्रतिक्षात्रवृद्धासंजयस्तत्सुतो जयः ॥ ततः कृतकृतस्यापि जज्ञे हर्यवनो नृपः ॥ १६ ॥ सहदेवस्ततो ही
नोजयसेनस्तुतत्सुतः ॥ संस्कृतिस्तस्य च जयः क्षत्रधर्मो महारथः ॥ १७ ॥ क्षत्रवृद्धान्वयाभूपाइ
मेष्टुख्यनादुषान् ॥ १८ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे पुर्वशः सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ श्री
सुकुवाच ॥ यतिर्ययातिः सूर्यातिरायति विरियतिः कृतिः षडिमेन दुषस्यासन्निद्रियाणां च
देहितः १ राज्यं नैष्ठ्यतिः पित्रा दत्तं तत्परिणामवित् यत्र प्रविष्टः पुरुषेनात्मानं नावबुध्य
ते २ पितरिभ्रंशिते स्थानादिद्राण्याधर्षणाद्विजैः प्रापितेः जगत्वं वैययातिरभवन्नृपः ३
चतसृषादिशदिहृभ्रातृभ्राताय वीयसः कृतदारा जुगोपो वीकाव्यस्य वृषपर्वणः ४
ने यस्य पंचसु पुत्रेषु कनीयानग्रहीजरा १ तस्य राज्यस्य परिणाममनर्थो वहत्वं वेतीति तथा तत्र हेतुः
यत्रेति २ स्थानात्स्वर्गात् द्विजैरगस्त्यादि विभिः ३ यवीयसो भ्रातृन् आदिशत् काव्यस्य शुक्रस्य वृषपर्व

रामकन्याभ्यां कृतदाराः सन् ४

५४

६ संतति संज्ञः ७ सत्यकेतुः धृष्टकेतुः तस्मात्सुकुमारस्तस्माद्दीति होत्रः तस्य भर्गः अतो भगति भार्गभूमिः
८ काशयः काशेर्वश्याः काशेः प्रपितामहस्य चतुर्वर्ष्या नवयमयं ते यातीति तथा ९ १० ततः अनेन सः सु

षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च नात्तर्कोदपरोराजन्वुभुजे मेदिनी युवा ६ अत्तर्कोत्संत
तिस्तस्मात्सुनीथो यमुकेतनः धर्मकेतुः सुतस्तस्मात्सत्यकेतुरजायत ७ धृष्टकेतुः सुतस्तस्मा
त्सुकुमारः द्वितीयः वीति होत्रस्य भर्गो तो भार्गभूमिरभून्प ८ इतीमे काशयोराजन्व
त्रवृष्टान्वयायिनः ९ रामस्य रभसः पुत्रो गंभीरश्चाक्रियस्ततः तस्य दैत्रे व्रह्मजज्ञेष्ट एव वंशम
नेन सः १० मुहस्ततः शुचिस्तस्मात्त्रिककुधर्मसारथिः ततः शतरयाजज्ञे कृतकृत्यः स आत्म
वान् ११ रजेः पंचशतान्यासनपुत्राणाममितौजसां देवैरभ्यर्थितो दैत्यान् हत्वेन्द्राया ददा
दिवं १२ इदं स मे पुनर्देत्वा गृहीत्वा चरणौ रजेः आत्मानमर्पयामास प्रह्लादाद्यैरिशंकितः
१३ पितर्युपरते पुत्रायाचमानो यनोददुः त्रिविष्टपं महेंद्राय यज्ञभागान्समाददुः १४ ॥ ५५

क्षेत्रज्ञे कृतकृत्यः स यतः आत्मवान् ज्ञानी अतः पुत्रोत्पादनन कृतवानित्यर्थः ११ १२ १३ १४ ॥ ५५

भा० न०
५५

अन्यायमेव ब्राह्मणोक्तं सर्ववर्णनेन च न किं यैरिति त्रिभिः ये ब्राह्मणाः परस्य पुंसो मुखं मुखं दुत्पन्नत्वेन तद्विद्वारत्वेन च
श्रेष्ठार्थं ज्योतिर्व्रह्मपंथाः वेदमार्गः ११ १२ तदेवं ब्राह्मणमात्रमेव तावत्तूज्यं तत्रापि वयं भगवः अस्याश्च

यैरितं पसासृष्टं मुखं पुंसः परस्य ये धार्यं ते यैरिह ज्योतिः शिवः पंथाश्च दर्शितः ११ यान्तदंत्युपति
ष्टं तिलोकनाथाः सुरेश्वराः भगवानपि विष्वात्मा पावनः श्रीनिकेतनः १२ वयं तत्रापि भगवः शिष्यो
ऽस्यानः पिताः सुरः अस्मद्धार्यं धृतवती मूढो वेदमिवासती १३ एवं सिपंतं रार्मिष्टा गुरुपुत्री म
नाषत रुषाश्च संतुरंगी वधविता दृष्ट दृष्टा १४ आत्मवृत्तं मविज्ञाय कथं सेवकं भिक्षुकि
किं न प्रतीतं सेस्माकं गृहान् वलिभुजो यथा १५ एवं विधेः सुपुरुषैः क्षिप्त्वा चार्य्यसुतां सती शु
र्मिष्टा प्राप्तिपूतं पेवासश्चादाय मन्युना १६ तस्यां गता यो स्वगृहं ययातिर्मृगयां चरन् प्राप्नो
यदृच्छ्यात्कृपे जलार्थिता ददर्श ह १७ दत्त्वा स्वमुत्तरं वासस्तस्यै राजा विवाससे गृहीत्वा पा
णिना पाणिमुज्जहार दया परः १८ तं वीरमाहमोशनसी प्रेमनिर्भरया गिरा १९ राजंस्त्वया गृ
हीतो मे पाणिः परपुरंजय ॥ हस्तग्राहोऽपरो मा भूद्गृहीतायास्तया हि मे २०

पिता नः शिष्यः एवं सत्यं यस्माभिर्धार्यं वास इयमससी धृतवती १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० राम

५५

५ नात्रप्रतिलोमतादोषैश्चरघटनादितिदर्शयन्कथामाह एकदेत्यादिना प्रतिजग्राहैतत्तेन गुरोः
मुक्तस्यपुत्रादेवयान्याचव्यचरदितिद्वयोरन्यः कलगीताश्रितयोपेक्षतानिनलि नी पुलिनानियस्मिन

राजोवाच॥ ब्रह्मर्षिर्भगवान्काव्यःक्षत्रवंधुश्चनाड्यः राजन्यविप्रयोःकस्माद्विवाहःप्रतिलो
मकः॥ श्रीशुक उवाच॥ एकदादानवेन्द्रस्यशर्मिष्ठा नामकन्यका सर्वासहस्रसंयुक्तागुरु
पुत्राचभासिनी॥ देवयान्यापुरोधानेपुष्पितेद्रुमसंकुले व्यचरत्कलगीतालिनलिनीपुलिनेव
ला द्विताजलाशयमासाद्यकन्याःकमललोचनाः तीरेन्यस्यदुकूलानिविजडुःसिंचतीर्मियः
७ वीक्ष्यव्रजंतगिरिशंसहदेव्यावृषस्थितं सहस्रोतीर्यवासांसिपय्यधुव्रीडिताःस्त्रियः च शर्मिष्ठा
जानतीवासोगुरुपुत्रासमव्ययत् स्वीयमत्वाप्रकुणितादेवयानीदमववीत् ८ अहोनिरीक्ष्यता
मस्यादास्याःकर्मह्यसांप्रतं अस्मद्वार्यधृतवतीशुनीवहतिरध्वरे १० ॥ ५५ ॥ ५५

पुरोधाने अवलाशर्मिष्ठा द्वे सिंचतीः सिंचत्याः ७ च अजानतीस्वीयंमत्वा गुरुपुत्रावासःसमव्ययत् पर्य
धात् ८ असंप्रतं अन्यायं १० ॥

भा० न० २७ सानुगासखीसहिताशर्मिष्ठामामनुयात्विति २८ ततस्मान्निर्गतात्शुक्रात्संकटं वीक्ष्य ततस्मादव
स्थितादर्शस्य प्रयोजनस्य गौरवं च वीक्ष्य २९ तत्प्रेनाधाः नोपगच्छेदित्यर्थः ३० अथत्योर्थमनुकाले
चरणद्वयमनुभूय गवाञ्छिष्यं वा चष्टुभार्गवः कामोऽस्याः क्रियतां राजन्मैनांत्यकुमिहोसहे
२७ तथेत्यवस्थिते प्राह देवयानी मनोगतं पित्रादत्तायतोयास्य सानुगाया तु मामनु २८
स्वानांतत्संकटं वीक्ष्य तदर्थस्य च गौरवं देवयानी पृथक् चरत्स्त्री सहस्रेणादासवत् २९ नाड्य
षायसुतां दत्वा सह शर्मिष्ठयोः शनाः तमाहराजन् शर्मिष्ठामधास्तत्येन कर्हि चित् ३०
विलोक्योशनशी राजन् शर्मिष्ठा सुप्रजां क्वचित् तमेव वज्रं हसि सरवाः पतिमृतो स
तो ३१ राजपुत्रार्थितो पत्येधर्मं चावेक्ष्य धर्मवित् स्मरन् शुक्रवचः काले दिष्टमवाभि
पद्यत ३२ यदुंचतुर्वसुं चैव देवयानी व्रजायत दुष्टं चाणुच पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ३३
गर्भसंभवमासुय्यां भर्तुर्विज्ञायमानिनी देवयानी पितुर्गेहं ययोः क्रोधविमूर्छिता ३४
प्रार्थनात्तस्याः कामपूरणं धर्ममवेक्ष्य शुक्रस्य वचनं स्मरन् दिष्टं देवप्रापितमेव तत्संगमभ्यपद्य
नतु कामतदित्यर्थः ३२ ३३ आसुय्यां शष्टायां भर्तुः सकाशात् ३४ ॥

५३

निविद्धो प्रतिलोमसंबंध इति चेत्तत्राह एष इति २१ ब्राह्मणमेव त्वं तृणी हि किमनेनाग्रहेणेति चेत्तत्राह न
ब्राह्मण इति वृहस्पतेः सुतः कचः सुक्रान्मृतसंजीविनी विद्यामध्यगात् तदा च देवयानी तं पतिं च कमे सच गुरु
पुत्री मम पूज्येति नता मुहहन् ततश्च कुपिता सती तवेयं विद्या निष्कला भवत्विति तं शशाप तदेवाह यमहमशपंतस्य

एष ईशकृतो वीरसंबंधो नौ न पौरुषः यदिदं कूपलग्नाया भवतो दर्शनं मम २१ न ब्राह्मणो मे भ
विता हस्तग्राहो महाभुज कचस्य बाहस्पत्यस्य शपाद्युमशपत्पुग २२ ययातिरनभिप्रेतं देवोप
हतमात्मनः मनश्चतुर्दंतं बुद्धा प्रतिजग्राह तद्वचः २३ गते राजनि सा वीरे तत्र स्मरुदती पितुः
न्यवेदयत्ततः सर्वमुक्तं शर्मिष्ठा कृतं २४ दुर्मेना भगवान्कावः पौरोहित्यं विगर्हयन् सु
बन्धुतिं च कापोती दुहित्रा संययौ पुरात् २५ वृषपुत्रो तमाज्ञाय प्रत्यनीकं विवक्षितं गुरुं

प्रसादयन् नृद्धा पादयोः पतितः पथि २६

शपात् २२ अशस्त्रीयत्वादनभिप्रेतमपि देवेनोपहतं प्रापितं बुद्धा तद्वचः तस्यां सकामं स्वमनश्च बुद्ध
न ह्यधर्मे मदीयं मनः प्रविशेदिति तस्यावचः प्रतिजग्राह अंगीकृतवान् २३ शर्मिष्ठा संबंधोपि दै
ववशा देवा भवेदिति दर्शयन्नाह गते राजनीतिनवभिः उक्तं भिक्षुकीत्यादि कृतं कूपप्रक्षेपादि २४ कापो

तिसुष्ठुर्वचः २५ प्रत्यनीका देवास्तं विवक्षितं जयन्ना
पणीया इत्यभिप्रेतं यस्य तशाभूतं ज्ञात्वा प्रत्यनी
कानां विवक्षितमिति वा २६

भा० न०
५७

आत्मकतः स्वदेहकर्तृको नुत्तमः ४२ तथापि पितुर्यश्चिंतितं कुर्यात्स उत्तमः यस्तु प्रोक्तकारी समध्यमः
यस्तु प्रदया कुर्यात्सोऽधमः अकर्तृपितुरुच्चरितं पुरीषप्रायं ४३ जुजुषे सेवितवान् ४४ यथोपजोषं

पुरुषोत्तमः को नु लोके मनुष्येन्द्रपितुरात्मकतः पुमान् प्रतिकर्तुं समो यस्य प्रसादाद्विंदते परं ४२
उत्तमश्चिंतितं कुर्यात्प्रोक्तकारी तु मध्यमः अधमोऽप्रदया कुर्यादकर्तृचरितं पितुः ४३ इति
प्रमुदितः पूरुः प्रत्यगृह्णाज्जरां पितुः सोऽपि तद्वयसा कामान्नयथा वज्जुजुषे नृप ४४ सप्रदी
पपतिः सम्यक्पितृवत्पालयन् पुजाः यथोपजोषं विषयान् जुजुषेऽव्याहतेन्द्रियः ४५ देवय
न्यणनुदिनं मनोवाग्देहवस्तुभिः प्रेयसः परमां प्रीतिमुवाह प्रेय सीरहः ४६ अथ जघ
त्तपुरुषं क्रतुभिर्भरिदक्षिणैः सर्वदेवमयं देवं सर्ववेदमयं हरिं ४७ यस्मिन्निदं वि
रचितं व्योम्नी वज्रलदावलिः नानैव भाति नाभाति स्वप्नमायामनोरथः ४८ तमेव हृदि
विन्यस्य वासुदेवं गुरुराशयम् नारायणमणीयांशं निराशीरयजन् प्रभुः ४९ एवं वर्षस
हस्राणि मनःषष्ठैर्मनःसुखं विदधानोऽपि नात्प्यात्सार्वभौमकदिन्द्रियैः ५०

यथा प्रीतिजुजुषे ४५ ४६ ४७ नानैव भाति यावदिन्द्रियप्रवृत्ति तदुपरमे भाति स्वप्नमायान्यां सहितो मनोरथ
इवेत्यर्थः ४८ ४९ मनःसुखकामभोगः कदिन्द्रियैः कुत्सितैः कामभोगपरजुखैरिन्द्रियैः ५०

राम
५७

उपमंत्रयन् प्रसादयन् ३५ विरुतंरूपं करोतीति तथा ३६ ते दुहितरिका मेरघा प्यतृप्तेऽस्मि कामा
नां भोगैरिति वा शुक्र आह तर्हियोभिधास्यति अभितोधारयिष्यति तस्य वयसा कामं व्यत्यस्यतां यथे

प्रियामनुगतः कामी वचोभिरुपमंत्रयन् न प्रसादयितुं शोके पादसंवाहनादिभिः ३५ शुक्रस्त
माह कुपितः स्त्रीकामानृतपुरुषम् त्वां जराविशतां मंदविरूपकरणीं नृणां ३६ यथातिरुवा
च ॥ अतृप्तेऽस्म्यद्य कामानां वयं न दुहितरिस्मते व्यत्यस्यतां यथा कामं वयसा प्राभ्यधास्य
ति ३७ इति लब्धव्यवस्थानः पुत्रं ज्येष्ठमवोचत यदेतात प्रतीक्षेमां जरां देहि निजं वयः ॥ मा
तामह कृतावत्सनतृप्ता विषयेष्वहं वयसा भवदीयेन रंसे कतिपयाः समाः ॥ ३८ ॥ यदुरुवाच ॥
नोत्सहे जराया स्थातुं मंतरा प्राप्नुयात्तव अविदित्वा सुखं ग्राम्यं वै तस्मिन्नेति पुरुषः ३९ तुर्वसु श्रो
दितः पित्रा दुष्टश्चाणुश्च भारत प्रत्याचक्षुरधर्मज्ञाद्यनित्येनित्यबुद्धयः ४० अपृच्छ तन
यं पूरुवयसो नंगुणाधिकं न त्वमग्रजवदसमां प्रत्याख्यातुमर्हसि ४१

मंजरा व्यत्ययं नीयतामिति वा यद्वा व्यत्यस्येति छेदः तां जरां व्यत्यस्य संगमयेत्यर्थः ३७ इति ग्रीष्मोष्णसात्य
लब्धव्यवस्थानं जराया व्यवस्थितिर्येन सः ३८ ३९ यतो न धर्मज्ञाः अनित्ये च यो वने नित्यबुद्धयः ४० त्वं

नृणां भोगैरिति वा शुक्र आह तर्हियोभिधास्यति अभितोधारयिष्यति तस्य वयसा कामं व्यत्यस्यतां यथे
नत्वंमिति ४१

भा० न०
५८

नाववुध्यत नान्वुध्यत ई ७ स्वामिनमिति शुक्राभिप्रायेणाह ८ इदं विडाकारं वस्तु जातिशब्दं संधितुं प्रसादयि
तुम् ९ दृष्टव्यमस्मिन्नत्र ज्ञेयासंभोगासामर्थ्यमकरोत् अर्थो यस्य पुत्र्याः कामभोगाय योगवित् उपायज्ञः ज्ञेयः

स एको जवृषस्तासां वद्धी नरतिवर्द्धनः रे मे कामग्रहग्रस्त आत्मानं नाववुध्यत ई त एव प्रेष्टुं तमयार
ममाणमजान्यया विलाक्य कूपसंविन्नानामृषदत्तः कर्मतत् ७ तं दुर्दं दं सहद्रूपं कामिनं क्षणसौ
हृदं इन्द्रियाराममुत्सृज्य स्वामिनं दुःखिताय यो ८ सोपि चानुगतः सैरणः कूपणसंप्रसादितं कुर्वन्नि
उविडाकारं नाशकोत्पथिसंधितुं ९ तस्यास्तत्र द्विजकश्चिदजासाम्यस्मिन्नद्रुषा लवतं वृषणं भूयः
संदधे र्थो ययोगवित् १० संवद्धचरणः सोपि ह्यजया कूपलक्षया काले वदुति थं भद्रे काम्ये नी
द्यापितुष्यति ११ तथा हं कूपणः सुभुभवत्या प्रेमयंत्रितः आत्मानं नाभिजानामि मोहितस्तवमा
यया १२ यत्पथि चान्नीहिय वं हिरण्यं पशवः स्त्रियः नद्रुह्यंति मनः प्रीतिं पुंसः कामहतस्य ते १३ नज
तु कामं कामानामुपभोगेन ज्ञायति इविषा कस्मवर्त्ते न भूय एवाभि वर्द्धते १४

त्ययेन नरतिशक्तिं ददाविद्यर्थः १० कूपलक्षया सह कामेः सेव्यमानैर्न तुष्यति ११ १२ ननु तर्हि पुनरपि बहवो वि
षयाः सेव्यतां नतो मनसि प्रीते सति कामोपशान्त्या मोहो निवर्त्ततेति च तत्राह यदिति द्वाभ्यां नद्रुह्यंति न पूरयंति १३

इविषा घृतेन कस्मवत्मा अग्निरिव १४

५८

इति न च मे अष्टादशः ॥ १८ ॥ उन्नविंशेययतिः स्वचेष्टितं नन्वज्ञोपमं देवयानीसमाश्रयविरक्तो मुक्तिमाप्नुवान् भुक्तभो
गामजोहास्यनुजवद्वर्तमानः विडम्बयन् प्रियामाह निर्वेदयितुमात्मवान् कामानाचरन्नुपभुञ्जानः गाथामितिहा
सं १ मद्धिधेनमत्सशेनाचरितामनुतिष्ठतां मद्धिधस्याचरितं यस्यामिति वा यस्य ग्रामनिवासिनः कामिनो मद्धिध

इति श्रीमद्भागवतमहापुराणे नवमस्कंधे यथा ते रष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ स इत्यमा
चरन्कामान् स्त्रैरणोपद्रवमात्मनः बुद्ध्या प्रियायै निर्विलोकायामेतामगायत १ शृणु भार्गव मुंगांशं
मद्धिधाचरितां भुवि धीराय स्यान्नुशोचंति वने ग्रामनिवासिनः २ वस्त एको वने कश्चिद्दिचिन्तयिष्य
मात्मनः ददर्श कूपे पतितां सकर्मवसगामजां ३ तस्या उद्धरणोपायं वस्तः कामी विचिंतयन् व्यधत्त तौ
र्थमुद्धृत्य विषाणग्रैरुरोधसि ४ सो तीर्थं कृपात्स श्रोणीतमेव च कमेकिल तया वृत्तं समुद्धृत्य वक्ष्य
जाकौत कामिनीः पीवानंश्मश्रुलं प्रेषुं मीहां संयावकोविदं ५

स्याचरितं वने स्थिता धीराः शोचंति तस्य गाथां शृणु २ आत्मानमनुलक्ष्याह वत्स इति प्रियामनुलक्ष्याह अजामि
ति वने संसारे प्रियं विषयं ३ रोधसितटे विषाणग्रैरुद्धादिकमुद्धृत्य तीर्थं निर्गम मार्गं व्यधत्त ४ वद्धा इति शर्मि
ष्टा प्रमुखाः कामयामासुः कौतं प्रतिकामिनीः कामिन्यः पीवानं पुष्टं श्मश्रुलं श्मश्रुवद्गुलं रतिसमर्थमित्यर्थः मी
हां संरेतः सित्कारं यावकोविदमभिज्ञं अतएव प्रेषुं ५

तस्यैव शेषोऽप्यपि २३ विषयेषु शब्दादिषु आसेवितं षड्गुणं षडिन्द्रियसुखं मुमुचे तत्प्राज यद्वा विष
येषु आसेवितं सेवाकारितं षष्ठाभिन्द्रियाणां वर्गं मुमुचे उपैक्षतेत्यर्थः २४ विधुतं निरस्तं त्रिगुणात्मकं

भूमंडलस्य सर्वस्य परमर्हतमं विशां अभिषिच्यागजांस्तस्य वशेऽप्यवनेययो २३ आसे
वितं वर्षपूगान् षड्गुणं विषयेषु सः क्षणेन मुमुचे नीडं जात पक्ष इव द्विजः २४ सतत्र निर्मुक्तस
मस्तसंग आत्मानुभूत्या विधुत त्रिलिंगः परेमले व्रह्मणि वासुदेवे लेभे गतिं भागवती प्रतीतः
२५ श्रुत्वा गाथां देवयानी मेवे प्रस्तोभमात्मनः स्त्रीपुंसोः स्नेहवैकुण्ठ्यात्परिहासमिवेति २६
सा सन्निवासं सुहृदां प्रपाया मिव गच्छतां विज्ञायेच्चरतं त्राणं माया विरचितं प्रभोः सर्वत्र सं
गमुत्सृज्य सर्वौपम्येन भार्गवी कस्मे मनः समावेश्य व्यधुनो ह्निगमात्मनः २७ नमस्तभ्यं
भगवते वासुदेवाय वेधसे सर्वभूताधिवासाय शंताय वृहते नमः २८

लिंगं येन अतीतः प्रख्यातः २५ प्रस्तोभमेवाह परिहासमिवेति यद्वा प्रस्तोभं निवृत्तिमार्गं प्रोत्साहनं मे
ने २६ २७ कथं समावेश्यतदाह नमश्चि नमनादिभिः समावेश्येत्यर्थः शुको वानमस्करोति २८ ॥

तर्हिकदाकेनोपायेन मनसः संपूर्णप्रीतिः स्यात्तथा कामोपशमः स्यादित्यत आह यदेति षड्विः अमंगलं भावं
रगद्वेषादिवैषम्यं १५ दुःखानि नितरं वहतीति तथा तां १६ स्त्रीसन्निधानं तु सर्वथा त्याज्यमित्याह मन्त्रेति अ

यदानुकूलते भावं सर्वभूतेष्वमंगलं समदृष्टेस्तदा पुंसः सर्वासु खमयादिशः १५ यादुस्त्यजादुर्मति
भिर्जीर्यतो यान जीर्यति तां तृष्णा दुःखनिवहं शर्म कामो दुतं त्यजेत् १६ मात्रास्वस्वादुहिवावानो
विविक्तास नो भवेत् बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वान् समपि कर्षति १७ पूर्णवर्षसहस्रं मे विषयान्मे
वतोऽसकृत् तथापि चानुसवनं तस्मात्तेषु जायते १८ तस्मादेतामहं त्यक्त्वा ब्रह्मण्याधाय मा
नसं निर्द्वन्द्वो निरहंकारश्चरिष्यामि मृगैः सह १९ दृष्टं श्रुतमसदुध्वानानुध्यायेन्न संविशे
त् संसृतिं चात्मना शंचतत्र विद्वान् आत्मदृक् २० इत्युक्तानां दुषो जायंते दीयं पुरवेव यः
दत्वा स्वांजरसं तस्मादाददेवि गतस्पृहः २१ दिशि दक्षिणपूर्वस्यां द्रुह्यं दक्षिणतो यदु प्रतीचां
तुवं सुचक्रे उद्ये चामयुमीश्वरं २२

विविक्तं सकीर्णमासनं यस्य सः कर्षति आकर्षति १७ १८ १९ ननु तस्मात्त्यागस्यातिदुष्करत्वात् कथं ब्रह्मणि
मनस आधानं स्यात् तत्राह दृष्टमिति यो नानुध्यायेत् न संविशेत् न चोपभुंजीत तत्र दृष्टश्रुतयोरनुध्याना

हिस आत्मदुग्धमवति २० २१ २२

भा० न०
६०

दुष्पंतस्य शकुंतलायां भरतः पुत्रोऽभवदितिकथाद्वारेण ह दुष्पंतो मृगया मिति पंचदशभिः तमाश्रमं मंडयंतीं
स्त्रियं विलोक्य मुमुहेऽमुद्यत् ८ तस्यादर्शनेन प्रमुदितः अतएव संनिवृत्तः परिश्रमो यस्य ९ १० पोरवा

दुष्पंतो मृगयायातः कएवाश्रमपदं गतः तत्रासीनां सुप्रभया मंडयंतीं रमामिव विलोक्य सद्यो
मुमुहे देवमायामिव स्त्रियं ८ वभाषेतां वरा रोहं भटेः कतिपये र्वतः तद्दर्शनं प्रमुदितः संनिवृ
त्तपश्चि मः ९ पप्रच्छ कामसंतपः प्रहसन् स्मृत्वा यागिरा **कात्वं कमलपत्राक्षिकस्यासि ह**
दयंगमे १० किंवाचिकीर्षितं त्वं भवत्यानिर्जने वने **व्यक्रं राजन्यतनयां वेद्यहं त्वां सुमं**
ध्यामे नहि चेत्तः पोरवाणा मधर्मे रमते क्वचित् ११ सुकुंतले वा ॥ विश्वामित्रात्मजैवाहं
त्यक्ता मे न कया वने वेदैर्न द्रुगवान् कएवा वीरकिंकरवामहे १२ आस्यतां ह्यरविं दक्षगृह्य
तामहं एचनः भुज्यतां संतिनी वा रात्र्युपताय दिरोचते १३ **दुष्पंत उवाच ॥** उपपन्नमिदं स
भुजातायाः कुशिकान्वये स्वयं हि वृत्ते राज्ञां कन्यका सदृशं वरम् १४

एवंचेतो न ह्यधर्मे रमते अतो मध्वेत सस्त्वयि रमणा देवाहं त्वां राजन्यतनयां वेद्यि ११ विश्वामित्रस्या
त्मजाहं मे न कायां जाता तया च स्वर्गे गच्छत्यात्र वने त्यक्त्वा अतो राजन्ये वाहमित्यर्थः १२ १३ किंकर

वामिन्यादिवाक्येन दमिप्रायज्ञात्वाह उपपन्नमिति
१४

इति नवमे एकोनविंशः ॥ १६ ॥ विंशे पितृ प्रसादा प्रगजासनमहोन्नतेः पुरोर्वंशे तु दौष्यं ते भरतस्येय्यते यशः १ २ त
सुतः अहंयाते सुतः ३ धर्मयुश्च व्रते युश्च सत्ये युश्च धर्मसत्यव्रते यवः ४ वने युश्चावमः स्मृतः एवं दशो ते स्म

इति श्री महापुण्ये नवमस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ श्री वा दशयत्किं रु वा च ॥ पुरोर्वंशं
प्रवक्ष्यामि यत्र जातो सिंभारत यत्र राजर्षयोर्वंश्या ब्रह्मवंश्याश्च जज्ञिरे १ जनमेजयो ह्यभूत्पूरोः प्रा
चिन्वास्तसुतस्ततः प्रवीरोऽयं न स्युर्वै तस्माच्चारुपदोऽभवत् २ तस्य सुद्युभूतुत्रस्तस्मा
दद्भुगवस्ततः संयातिस्तस्याहंया तीरोद्राश्च तसुतः स्मृतः ३ ऋते युस्तस्य कुक्षेयुः स्पंडिलेयुः
कृतेयुकः जलेयुः संनते युश्च धर्मसत्यव्रते यवः ४ दशो ते सूरसः पुत्रा वने युश्चावमः स्मृतः
घृताच्यामिंद्रियाणीव मुख्यस्य जगदात्मनः ५ ऋते यो रंति भारे भूत्रयस्तस्यात्मजा वृषाः सु
मतिर्ध्रुवोऽप्रतिरथः कण्वो प्रतिरथात्मजः ६ तस्य मेधातिथिस्तस्मात्प्रकाशवाद्यादिजातयः
त्रयोभूत्सुमतेरभ्योदुष्यंतस्तसुतो मतः ७

नेयुप्रमुखास्तस्य गौद्राश्च घृताच्यामस्यरसिपुत्रा जाताः अपरस इति षष्ठी सप्तम्यर्थे वशवर्तित्वे
दृष्टान्तः जगतः आत्मभूतस्य मुख्यस्य प्राणस्येन्द्रियाणीव ५ ६ ७

गांधर्वविधिनामिथः समयपूर्वकेण १५ १६ १७ दुरत्ययं विनांतं विक्रमं यस्य तम् १८ १९ भस्त्रा
 चर्मपात्रं तद्वन्माता आधारमात्रं पितुरेव पुत्रः तत्र हेतुः येनेति आत्मा वै पुत्रनामासीदिति श्रुतेः भरस्वपु
 षाण अनेन भरतनाम निरुक्तिः २० किंचरेतोधाः रेतः सेक्तावंशकृत्युत्रो यमदायापितरनयति तारय

उमित्युक्ते यथा धर्ममुपये मेमाकुंतलां गांधर्वविधिना राजा देशकालविधानवित् १५ अमो
 घवीर्यो राजर्षिर्महिषां वीर्यमांदधे श्वोभूते स्वपुंरयातः कालेनासूतसासुतं १६ कणवः कु
 मारस्य वने चक्रे समुदिताः क्रियाः क्वामृगोदं स्तरसां कीडति स्म सवालकः १७ तं दुरत्ययवि
 क्रांतमादाय प्रमदात्तमाः हरेरंशं शसंभृतं भर्तुरंतिकमागमत् १८ यदा न जगद्देराजाभायां पुत्रा
 वनिंदितौ शृण्वतां सर्वभूतानां सेवायादा शरीरिणी १९ माता भस्त्रापितुः पुत्रो येन जातः स एव
 सः भरस्वपुत्रं दुष्पंतमावमं स्याः शकुंतला २० रेतोधां पुत्रो नयति नरदेव यमक्षयात् त्वंचास्य
 धाता गर्भस्य सत्यमादृशकुंतला २१

ति तया च स्मृतिः पुन्तामो नरकाद्यस्मात्पितरतारयते मुतः तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयं भुवेति
 पागंतरे माता पित्रोः पुत्रं प्रति विवादेयमक्षयात् धर्मनिर्णेतुर्यमस्य सभायाः सकाशात् रेतोधाः रेतः से

कापिते वधर्म एव जित्यपुत्रनयति न तु मातेत्यर्थः
 तत्तमभ्यायि पुत्रो स्वीकृतवानि पतिज्ञेयम् २१

भा. न०
६२

तस्य वैराग्येण मोक्षप्रकारमाह स इति मृषैवेति विचार्येति शेषः ३३ नानुरूपामत्सदृशानभवन्तीति भर्तृरि
रिते सति व्यभिचारशंकयाः स्मांस्त्यस्यतीति भयात्पुत्रान्जघ्रुः पुनः पुनः पुत्राणां वैसायानुसंधानेन तस्य
जेन्नान्यथेत्याशयेन हतवत्यः ३४ वितथेवार्थे सति तदर्थं पुत्रार्थं मरुत्सोमेन यज्ञेन यजतस्तस्य प्रसन्नो
संतोभ

स सम्राड्लोकपालाख्यमैश्वर्यमधिगच्छियं चक्रं चास्वलितं प्राणान्मृषेत्युपर
मह ३३ तस्यासन्नपदैर्भ्यः पत्यस्तिस्त्रेः सुसंमताः जघ्रुस्त्यागभयात्पुत्रान्नानुरु
पाद इति रिते ३४ तस्यैवं वितथेवं शेतदर्थं यजतः सुतं मरुत्सोमेन मरुतो भरद्वाज
मुपाददुः ३५ अंतर्वत्न्या भ्रातृपत्न्यामैशुनाय वृहस्पतिः प्रवृत्तो वारितो गर्भं शप्त्वा
वीर्यमवाप्तुं जत ३६

संतो भरद्वाजं नाम पुत्रमुपाददुः समर्पयामासुः ३५ मरुतां भरद्वाजागमप्रकारं दर्शयन्नाह अंत
र्वत्न्यामिति चतुर्भिः अंतर्वत्न्या गर्भिर्यं भ्रातुरुतथास्य पत्न्यां ममतायां चोय एमैशुनाय कदाचित्
वृत्तो वृहस्पतिः तदा द्वितीयगर्भस्यावकाशाभावादाक्रौशपूर्वकं गर्भस्थेन वारितः ततः कुक्षौ वृहस्प

संतोभवेति तं गर्भं शप्त्वा वत्सादीर्यं न विचर ३६

६२

देवानामपि माया वैभवमत्यगात् अत्यगात् अत्यशेत यतो गुरुं पूज्यं हरिमाययो प्राप्तः तदंशं भवत्वात् मायवत्तरं
रतिपावे द्रुस्वत्वं श्रुत्यनुसारेण मायावतां श्रेष्ठो हरिरेवासावित्यर्थः २७ मृगान् श्रेष्ठगजान् भद्रमभद्रमृगाद
योगजजातिभेदाः सञ्चारस्त्यस्य श्रुतिपदस्य व्याख्यानं कर्मणीति कस्मिंश्चित्कर्मविशेषे केचित्तु मञ्जारे तीर्थे इति

त्रयस्त्रिंशच्छतं ह्यश्वान्वहविस्मापयान् नृपान् दौष्यंति रत्यगन्मायां देवानां गुरुमाययो २७ मृगान्
शुक्लदतः कृष्णान् हिरण्येन परिस्कृतान् अदात्कर्मणि मञ्जारे नियुतानि चतुर्दश २८ भरतस्य म
हत्कर्मनपूर्वेनापरे नृपाः नैवापुनैव प्राप्स्यंति वा दुभ्यां त्रिदिवं यथा २९ किरातद्रुणान् यवना
नाड्यान् कान्खशान् चकान् अव्रह्मण्यन्तृपांश्चाह नृमेच्छान् दिग्विजयेऽखिलान् ३० जित्वा
पुरां सुरादेवान् यैरसौ कांसिभेजिरे देवस्त्रियोरसां नीताः प्राणिभिः पुनरहरत् ३१ सर्वकामान्
दुदुहन्तुः प्रजानां तस्य रादसी समास्त्रिनवसाहस्रीर्दिदुचक्रमवर्तयत् ३२

व्याचक्षते २८ २९ ३० पुरा देवान् जित्वा ये सुरा रसौ कांसि रसातलादिस्थानानि भेजिरे तैः प्राणिभिर्वलिभि
र्देवस्त्रियोरसात् तलं नीताः सतीः पुनरहरत् आनिन्ये प्राणिभिरन्येर्मनुष्यादिभिः सह नीता इति वा पणिभिरि
ति पाठे पणयोऽसुरास्ते नीताः सतीः यद्वा पणयो दूतास्तेऽदूतान् प्रस्थाप्या हरदित्यर्थः ३१ त्रिनवसाहस्रीः

समासप्रविंशति सहस्रं संवत्सरान् चक्रं सेना श्री

सावा ३२

भा० न०
६३

वितथं वाभिचारसंभवात्तत्मात्मजं वितथं निरर्थकं मत्वा ममता च सृजत तत्प्राज ॥ पाठांतरं आदितरं प्रथ
मजं भर्तुं वीर्याज्जातमेव मुखमात्मजं मत्वा बृहस्पतेर्जातं तत्प्राजेत्यर्थः ॥ एवं तया त्यक्तं मरुतो विभ्रन ॥ अवि
भरुः तदेव मरुद्भिः प्राप्नोयं भरतस्य न्वये वितथे सति दत्तः ॥ ३५ ॥ इति नवमे विंशतितमः ॥ २० ॥ एकविं

चोद्यमानाः सुरैरेवं मत्वा वितथमात्मजं वासुजन्मरुतो विभ्रन दत्तोऽयं वितथेऽन्वये ॥ ३५ ॥
इति श्रीमद्भगवत्समाप्तं महापुराणे नवमस्कंधे पुरुवंशानुकीर्तने नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ श्रीभु
क्तवाच ॥ वितथस्य सुतो मन्युर्दत्तश्चेन्नोजयसतः ॥ महावीर्यो नरगर्गः संस्कृतिस्तु न
रात्मजः ॥ १ ॥ गुरुश्चरंति देवश्च संस्कृतेः पांडुनंदन ॥ रंति देवस्य हियश इहामुच्यते गीयते ॥ २ ॥

शतुदीर्घ्यतेः सुतस्यान्वय उच्यते रंति देवा जमीठादेर्यत्र कीर्तिः प्रतन्यते १ भरतस्यान्वये वितथे जा
ते सति दत्तत्वाद्दितथ संसो भरहाजः सच ब्राह्मणेऽपि भरतस्य दत्तः पुत्रो जात इति तद्वंशोऽनुक्रम्य
ते वितथस्य सुतो मन्युः तस्मात् बृहत्तत्तत्र जय महावीर्यो नरगर्गः पंचपुत्रावभूवुः १ २ राम

६३

ततो बृहस्पतेः शापाद्गर्भस्थो दीर्घतमां धोव भव तेन च तद्दीर्घ्यं पार्थिवं प्रहारेण योनेर्वहिर्निःसारितं भूमौ
पतितं सद्य एव कुमारो भवत् तं च परवीर्यं जंभर्तुं स्यात्गाद्विशंकितां सतीत्यक्तुकामां ममतां प्रतिसुरा एतं
बृहस्पतेर्ममतायाश्च संवाद रूपं श्लोकं जगुः अत आह तस्य नाम निरूपते येन तं तन्नाम निर्वचनेनै
व भर्तुं स्यात्गां कामपाकर्तुं मित्यर्थः ३७ तत्र पुत्रं त्यक्त्वा यांती ममतां बृहस्पतिराह हे मूढे इमं पुत्रं भरपु

तं त्यक्तुकामां ममतां भर्तुं त्यागविशंकितां नाम निर्वचनं तस्य श्लोकमेतं सुरजगुः ३७
मूढे भरद्वाजमिमं भरद्वाजं बृहस्पते पातौ यदुक्ता पितरौ भरद्वाजस्ततस्त्वयं ३८

षा ए भर्तुर्विभेमीति चेत्तत्राह द्वाजमेकस्य क्षेत्रे अन्यस्य बीजादित्येवं द्वाभ्यां जातं अतस्तस्याप्य
यं पुत्र इति न तस्माद्भयं शंकेत्यर्थः एवमुक्तं सतीतं प्रत्याह हे बृहस्पते त्वमिमं भर यतः द्वाभ्यामावाभ्या
मन्याय तो जातं अतो नाहमेका किञ्ची भरा मीत्यर्थः यद्यस्मादेवमुक्ता पितरौ ममता बृहस्पती विवद
मानौ पुत्रं परित्यज्य यातौ ततो हेतोरयं भरद्वाज इति पाठांतरे यस्य पुत्रस्य त्यागदुःखात्पितरौ यातावित्यर्थः ३८

भा० न०
६४

उच्छेषसुर्वरितपयतीति तथा १० परदुःखासहिष्णुतया सर्वेषां दुःखं स्वयं भोक्तुमास्तेनेति अलिमाद्य
समृद्धियुक्तां सिद्धिमपि मोक्षमपि वाहं न कामये तर्हि किं कामयेतदाह अखिलदेहभाजामातिदुःखं
तत्तद्रूपेण तः स्थितः सन्नहं प्रपद्ये प्राप्नुयामित्येकं कामयेन भो कामया हेतुभूतेन ते सर्वदुःखा

पानीयमात्रमुच्छेषंतश्चेकपरितर्पणं नास्यतः पुष्कसोभ्यागादपोदेह्यशुभायमे १० तस्य तां
करुणां वाचं निशम्य विपुलश्रमां कृपया भृशसंतपुटदमाहामृतवचः १० न कामयेदंगति
मीश्वर एतत्प्रमदं दियुक्तं मयुनर्भवं वा श्रान्तिप्रपद्ये खिलदेहभाजामंतः स्थितो येन भवंत्य
दुःखाः ११ सुहृदश्रमो गात्रपरिश्रमश्च दैन्यं क्लमः शोकविषादमोहाः सर्वनिवृत्ताः कृपण
स्य जंतोर्जिजीविषो जीवन्लार्पणान्मे १२ एवं प्रभाष्य पानीयं म्रियमाणः पिपासाया पुष्क
सायाददादीरो निसर्गकस्योत्पन्नः १३ तस्य त्रिभुवनाधीशाः फलदाः फलमिष्टतां आत्मानं दर्श
यांचक्रुर्मायाविस्मृविनिर्मिताः १४

भवन्ति ११ ननु दुःखं किमिति प्रार्थयसे परदुःखनिवृत्तौ वम
मसर्वदुःखनिवृत्तिरित्याह सुहृदिति कृपणस्य जंतो जीवन्लार्पणान्मे सर्वे सुहृदादयो निवृत्ता
एव १२ इत्येवं प्रभाष्य १३ त्रिभुवनाधीशा वृत्तादयः मायाः तदीयधैर्यपरीक्षणार्थं प्रथममायया वृष

लादिरूपेण प्रतीताः संनश्यत्यर्थः १४
६४

वियद्विन्नस्य वियतो भागनादिवोद्यमं विना देवादुपस्थितमेव वित्तं भोग्यं यस्य यद्वा वियद्ययं प्राप्नुवत्
वित्तं भोग्यं यस्य तदेवाह बुभुक्षितोऽपि स तोलव्यं लव्यं ददतः तत्प्रपंचयति निष्किंचनस्येत्यादि

वियद्विन्नस्य ददतो लव्यं लव्यं बुभुक्षतः निष्किंचनस्य धीरस्य सकुटुंबस्य सीदतः चत्तौ
युरष्टचत्वारिंशदहान्यपिवतः किल ३ घृतपायससंयावंतो ये प्रातरुपस्थितं कंचुप्राप्तकुटुं
बस्य द्युत्तुङ्गा जातवेषयोः अतिथिब्राह्मणः काले भोक्तुकामस्य चागमत् ४ तस्मै सोऽयं भज
तोऽन्नमाहत्य श्रद्धयान्वितः हरिं सर्वत्र संपश्यन्समुत्काप्रययौ द्विजः ५ अथान्यो भोक्तुमा
णस्य विभक्तस्य महीपतेः विभक्तं च भजतस्मै वृषलाय हरिं स्मरन् ६ याते मूढे तमन्यो गा
दतिथिः स्वभिण्णतः राजन्मे दीयतामन्नं स गणाय बुभुक्षते ७ स आहृत्या वशिष्टं यद्वद्भुजमान
पुरस्कृतं तच्च दत्त्वा नमश्चक्रेऽस्य भयः स्वपतये विभुः सार्धः पंचदशभिः अपिवतो जलपानसकु
र्वतः ३ घृतादित्रयाणां द्वंद्वं क्यंतो यंच ४ ५ अथान्यो वृषलोऽतिथिगमत् विभक्तस्य कुटुंबादिकं
र्थमन्नादिकं विभक्तवतः ६ स गणाय च पूयं सहिताय ७ ८

भा० न०
६५

अजमीठाहृदिषुसस्यपुत्रोवृद्धनुः २२ २३ पारस्यपुत्रोनीपः नीपस्यपुत्रशतं २४ सएवकृत्वीसंज्ञायांशु
ककन्यायां ब्रह्मदत्तजनयामास तदुक्तं हरिवंशे परशरकुलोत्पन्नः शुको नाम महायशः व्यासादरण्यसंभूतो
विधुमोऽग्निरिवज्वलन् सतस्यापित कन्यायां वीरिण्याजनयिष्यति कस्मिं गौरप्रभुं शंभुं तथाभूतिश्रुतं जयं क

अजमीठाहृदिषुसस्यपुत्रोवृद्धनुः वृहत्कायस्ततस्तस्यपुत्रस्तासीजयद्रथः २२ तत्सुतोवि
शदस्तस्यसेनजित्समजायत रुचिराश्वो वृहदनुः काश्यावत्सस्युतत्सुताः २३ रुचिराश्वसुतः पा
रः पृथुसेनस्तदात्मजः पारस्यतनया नीपस्तस्यपुत्रशतं त्वभूत् २४ सकृत्कन्यायां ब्रह्म
दत्तमजीजनत् योगीसगविभार्यायां विष्वक्सेनमधात्सुतम् २५ जैगीषवो पदशेनयोगतं
त्रचकारह उहस्वनस्ततस्तस्माद्रत्नादोवाहृदीषवः २६ यवीनरो हिमीदस्यकृतिमांस्तत्सुतः
स्मृतः नाम्नासत्यधृतिर्यस्यहृदनेमिः सुपाश्वकृत् २७

न्याकीर्तिमतां षष्ठीयोगिनीयोगमातरं ब्रह्मदत्तस्यजननी महिषी मण्डुहस्यचेति यद्यपिशुकउत्पत्यैवविमुक्तसंज्ञो
निर्गतस्तथापि विरहातुरव्यासमतुयांतं दृष्ट्वा छायाशुकं निमीयगतवान् तदभिप्रायेणैवायं गार्हस्थ्यादि
व्यवहारस्त्यविरोधः सचब्रह्मदत्तो योगी गविवाचिसरस्वत्या २५ सएवयोगतंत्रचकार वाहृदीषवाः वृह

सुपाश्व
हृदनेमिः सुपाश्व
स्यपिता २७
दिवावश्यादमेदधत्तमांशे २६ हृदनेमिः सुपाश्व
२५

परं केवलं वासुदेवे भक्त्या मनश्चक्रे नतु तान् किमपि याचितवान् १५ अनन्य राधसर्श्वरातिरिक्त फलान्तरा
नपेक्षस्य प्रत्यलीयत आत्मन्येव लीना बभूव १६ १७ मन्युसुतस्य नरकस्य वंशमुक्ता तत्सुतस्य गर्गस्य वंश
माह महावीर्यादुरितक्षयः तस्य त्रय्यारुणिः कविः पुष्करारुणिश्चेति त्रयः पुत्राः कथं भूताः ये त्रयं वंशे ब्राह्म

सवैतेभ्यो नमस्कृत्य निःसंगो विगतस्पृहः वासुदेवे भगवति भक्त्या चक्रे मनः परं १५ ईश्वरा
लं वनं चित्तं कुर्वतोऽनन्य राधसः मायागुणमयी राजन् स्वप्रवक्ष्य प्रत्यलीयत १६ तत्प्रसंगानु
भावेन रंति देवानुवर्तिनः अभवन योगिनः सर्वे नायकाः परायणाः १७ गर्गाश्चिनिस्त
तो गर्गाः क्षत्राद्रहस्यवर्तन १८ दुरितक्षयो महावीर्या तस्य त्रय्यारुणिः कविः पुष्करारु
णिरित्यत्र ये ब्राह्मण गतिं गताः १९ बृहत्क्षत्रस्य पुत्रो भूदस्तीयदस्तिना पुरं २० अज
मीढो हि मीढश्च पुरु मीढश्च दस्तिनः अजमीढस्य वंश्याः स्युः प्रियमेधादयो द्विजाः २१
ए गतिं ब्राह्मणरूपतां गतास्ते १९ मन्युपुत्राणां पंचानां ज्येष्ठस्य वंशमाह बृहत्क्षत्रस्येति यत्र येन ह
स्तिना पुरं कृतमित्यर्थः २० अजमीढादयस्त्रयो हस्तिनः पुत्राः २१

भा० न० ३५॥ ३६॥ इति नवमे एकविंशः॥ २९॥ द्वाविंशोऽथ द्विवोदासवंशमुक्त्वा यवर्णिताः॥ रूक्षवंशे जरासंधः पार्थदुर्यो
६६

तस्य सत्यधृतिः पुत्रो धनुर्वेदविशारदः शरद्वंस्तत्सुतो यस्मादुर्वशीदर्शनात्किल शरसंभेय
तद्रेतोमिथुनंतदभूच्छुभं ३५ तदृष्ट्वा कपयागह्लाच्छंतनुमगयांचरन् कपः कुमारः
कन्याचद्रेण पत्न्यभवत्कपी॥ ३६॥ इति श्रीमद्राजवत्से महापुराणे नवमस्कंधे भरतवंशात्
कीर्तन एकविंशोऽध्यायः॥ २९॥ श्रीशुक उवाच॥ मित्रायुश्च द्विवोदासाश्चावनस्तत्सुतो नृप
सुदासः सहदेवो यशसामको जंतुजन्मकृत्॥ १॥ तस्य पुत्रं शतं तेषां यवीयान् पृषतः सु
तः द्रुपदो द्रौपदी तस्य धृष्टद्युम्नादयः सुताः २ धृष्टद्युम्ना दृष्टकेतुर्भाभ्याः पांचालकाद
मे ३ योजमीढ सुतो ह्यन्य रूक्षसंवरणस्ततः तपत्यां सूर्यकन्यायां कुरुक्षेत्रपतिः कुरुः ४
परीक्षितः सुधनुर्जैर्द्रुनिषदश्च कुरुः सुताः सुहोत्रोऽभूत्सुधनुषश्च वनो यततः कृता ५

धनादयः १ तस्य सोमकस्य पुत्राणां शतं बभूव तेषां जंतुर्जैर्द्रुः यवीयान् पृषतः २ ३ अजमी
ढस्यैव वंशोत्तरमाह य इति ततः संवरणात् कुरुः ४ ५

प्राचसाम्नां षट्संहितां जगौ विभन्यापितवान् २८ २९ अजमीढस्य वंश्याः प्रियमेधादयः केचिद्वासरणाव
भूतुः वृहदिषु प्रमुखाः क्षत्रियश्चेति वंशद्वयमुक्तं तस्यैवं शान्तरमाह नलिन्यामित्यादिना यावदध्याय

सुपाश्चात्सुमतिस्तस्य पुत्रः सन्नतिमांसतः कृती हिरण्यनाभाद्योगं प्राप्य जगौ स्म षट् संहिताः प्राचः साम्नां वैनीपोद्युग्रायुधस्ततः २८ तस्य क्षेमः सुवीरो यः सुवीरस्य रिपुं जयः ततो वक्ररथो नाम पुरुमीढोऽप्रजो भवत् २९ नलिन्या मजमीढस्य नीलः शान्तिस्तु तस्तुतः ३० शान्तेः सुशान्तिस्तु पुत्रः पुरुजोऽर्कस्ततोऽभवत् भर्माश्च स्तनयस्तस्य पंचासन्मुद्रलादयः यवीनरो वृहद्विभः कापिल्यः संजयः सुताः ३१ भर्माश्चः प्रादपुत्रा मे पंचानारक्षणा यद्दि विषयाणामलमिमरतिपंचालसंज्ञिताः ३२ मुद्रलाद्रसनिवृत्तंगोत्रं मोद्रल्यसंज्ञितं ३३ मियुनं सुद्रलाद्राम्यादिवोदासः पुमानभरत् अहल्याकन्यकायस्यां शतानंदस्तु गौतमात् ३४

समाप्ति ३० मुद्रलः एकः यवीनरादयश्चत्वार इत्येवं पंच ३१ ३२ ३३ भार्यात् भार्याश्च पुत्रात् मि
युनं च भरत् तदेवाह दिवोदासः पुमान् अहल्याकन्यकेति ३४ ॥ ५५ ॥ ५५ ॥

भा० न०
६७

यदादे रोदेवो नववर्षेति तदाशंतनुस्तत्कारणं ब्राह्मणानपप्रष्ट ब्राह्मणैश्चेवमुक्तः सारग्नितोत्रसंयोगं कुरुते योऽगृजे स्थिते । परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तस्तु पूर्वज इति स्मृते योऽगृभुगृभुवमग्रतो भुनक्ति अयं तादृशो यि परिवेत्तैव भवति अतस्तद्दोषपरिहाराय राज्यमगृजाय देहितो वृष्टिर्भविष्यतीति १४ एवमुक्तः शंतनुः वनंगत्वा ज्येष्ठं दयामास राजः प्रजाः पालनादिः परे धर्मः अतस्त्वरज्यं स्वीकुर्विति प्रार्थितवान् ततः पूर्वमे समाहा दशतद्राज्येन ववर्ष यदा विभुः शंतनुर्व्राह्मणैरुक्तः परिवेत्ता त्वमगृभुक राज्यं देह्य गृजा पाप्मु परराष्ट्रविद्वद्भ्ये १४ एवमुक्तो द्विजैर्ज्येष्ठं दयामास सोऽब्रवीत् तन्मन्त्रिः प्रहितैर्विप्रेर्वेदादिभ्रंशितो गिरा वेदवादातिवादान् चेतदादेवो ववर्ष ह १५ देवापिर्योगमास्याय कलाप ग्राममाश्रितः सोमवंशे कलौ नष्टे कृतादौ स्यापयिष्यति १६ वाङ्मोकोत्सोमदत्तो भूरिभूरिश्र वास्ततः शलश्च शंतनो रासीङ्गायां भीष्मरात्मवान् सर्वधर्मविदां श्रेष्ठो महाभागवतः कविः ॥
वीरयथाग्रणीयेन रामोपियुधितोषितः १७

वतन्मन्त्रिणाश्च सम एव संज्ञेन देवापि पण्डितैरुक्त्य राज्यानर्हं कर्तुं ये प्रहिताः विप्राः पाषंड मताश्च ययोगिरा वेदादिभ्रंशितः सन् वेदवादस्यातिवादान् निंदादिवचनानि सोऽब्रवीत् ततस्तस्य पातित्येन राज्यानर्हत्वे जाते शंतनोर्दोषाभावात् देवो ववर्षेत्यर्थः १५ १६ ततः सोमदत्तादूरिः भूरिश्रवाः शलश्चेति त्रयः पुत्राः रामो

ज्ञानदत्तः १७

६७

तस्य कृतिनः उपरिचरो वसुः ततो वसोर्बृहद्रथो मुखमादिर्येषां ते जानेवाहकुशंवेति ई तत्सुतः पुष्यवान्
जज्ञे तस्यापत्यं सत्यहित इति योज्यं ७ जरया राक्षसा ८ यद्यस्मात्सोमापेः श्रुतश्रवाः कुरोः पुत्रः परीक्षिरन

वसुस्तस्योपरिचरो बृहद्रथमुखास्ततः कुशं वमस्य प्रत्यग्रचेदिपाद्याश्च चेदिपाः ई बृहद्र
थात्कुशग्रो भूदृषभस्तस्य तत्सुतः जज्ञे सत्यहितोपत्यं पुष्यवांस्तत्सुतो जङ्घुः अन्यस्यां चापि
भार्यायां शकले बृहद्रथात् ७ तेमात्रावहिरुत्सृष्टे जरया चाभिसंधिते जीवजीवेति क्रीडं
त्याजरसंधोऽभवत्सुतः ८ ततश्च सहदेवोऽभूत्सोमापिर्यच्छ्रुतश्रवाः परीक्षिरनपत्यो भूत्स
रणो नाम जाङ्गवः ९ ततो विद्रथस्तस्मात्सार्वभौमस्ततो भवत् जयसेनस्तत्र नयोराधिकोऽतो
युतो ह्यभूत् १० ततश्च क्रोधेन तस्माद्देवातिथिरमुष्य च ऋष्यस्तस्य दिलीपोऽभूत्प्रतीपस्त
स्य चात्मजः ११ देवापिः शंतनुस्तस्य बाह्नी क इति चात्मजाः पितृराज्यं परित्यज्य देवापिस्तुवनगतः
१२ अभ्युत्थन् राजा प्राङ्महाभिषंक्षितः ययं करभ्यां स्पृशति जीर्णं यौवनमेतिसः शान्ति
माप्नोति चैवाग्रां कर्मणा तेन शंतनुः १३

पत्यः जाङ्गवः जङ्घोः पुत्रः ९ अतोराधिका दयुतो ह्यभूदित्यर्थः १० ११ तस्य प्रमीपस्य देवापि शंतनुबाह्नीकाः

भा० न०
६८

पंचभ्यो युधिष्ठिरादिभ्यः पंचा भवन २६ तथा परैश्च भार्यातरेषु २७ काली चान्या भीमस्य भार्या तस्यां ततो
भीमात्सर्वगतो नाम पुत्रो भूदित्यर्थः २८ उलुप्या नागकन्यायां मणिपुरपतेः सुतायां पुत्रिका धर्मैरादत्ता
द्रौपद्यां पंचपंचभ्यः पुत्रास्ते पितरो भवन २६ युधिष्ठिरात्प्रतिविंध्यः श्रुतसेनो वकोदरात् अर्जु
नाच्छ्रुतकीर्तिस्तु प्रातानीकस्तु नाकुलिः सहदेवसुतो राजन् श्रुतकर्मा तथाऽपरे २७ युधिष्ठि
रात्पुण्यैर्या देवकोऽथ घटोत्कचः भीमसेनाद्द्विडिवायां काली सर्वगतस्ततः २८ सहदेवा
त्सुहोत्रं तु विजयास्ततः पार्वती करेण मत्यां न कुलो निरमित्रं तथा जर्जुनः इरावंतमुलूष्य
वै सुतायां वभ्रुवाहनं मणिपुरपतेः सोपितसुत्रः पुत्रिका सुतः २९ तव तातः सुभद्राया मभिम
नुरजायत सर्वातिरथ जिह्वीर उन्नरायां ततो भवान् ३० परिक्षीणेषु कुरुषुद्रोणे ब्रह्मास्त्रे जसा
त्वं चक्रस्मानुभावेन मजीवो मोचि नो गंतकात् ३१ तवे मेतनया स्तात जन मे जय एव काः श्रुतसे
नो भीमसेन उग्रसेन श्रवीर्यमान् ३२ जन मे जयस्त्वा विदित्वा तत्तकान्निधनं गतं सर्पान्वै स
र्पयागारे नो सहोष्यति रुषान्वितः ३३

यां वभ्रुवाहनमसूत श्रुतस्तस्य पुत्रः सन्नपि पुत्रिका सुतः माता महसूत इत्यर्थः २९ ३० ३१ ३२ ३३ ॥

६८

दासकन्यायामिति उपरिचरवसोर्वीर्येण मत्स्यगर्भादुत्पन्ना कन्या दासैः कैवर्तैः पालिता अतो दासकन्ये
 ति प्रसिद्धायां सत्यवत्यां नाम्ना तत्समाननाम्ना चित्रांगदेन गंधर्वेण युद्धे हतः १८ यस्यां सत्यवत्यां शतनुप
 तिग्रहात्पूर्वमेव गुप्तायेन यतोऽहं जातः इदं श्रीभागवतं चाध्यगामधीतवान् १९ २० स्वयंवराद्रीषेण वत्सा
 शंतनोर्दासकन्यायां जज्ञे चित्रांगदः सुतः विचित्रवीर्यश्चावरजो नाम्ना चित्रांगदो हतः १८ यस्यां
 पराशरात्साक्षादवतीलो हरेः कलाः वेदगुप्तो मुनिः कलामयतो ह मिदमध्यगं १९ हित्वा स्वप्नि
 ष्यान् पैलादीन् भगवान्नादरायणः मह्यं पुत्राय शांताय परं गुह्यमिदं जगौ २० विचित्रवीर्येणो
 द्वाहकाशिराजसुते वलात् स्वयंवरादुपानीते अं विकां वलिकै उभे २१ तयोरासक्तं हृदयो गृहीतो यत्न
 एण मृतः २२ क्षेत्रे प्रजस्य वै भ्रातुर्मात्रोक्तो वादरायणः धृतराष्ट्रं च पांडुं च विदुरं चाप्यजीजनत् २३
 गंधार्या धृतराष्ट्रस्य जज्ञे पुत्रशतं नृप तत्र दुष्यं धनो ज्येष्ठो दुःशलो चापि कन्यका २४ शापान्ने
 थुन रुद्रस्य पांडोः कुंत्या महारथाः जाता धर्माः निलेदेभ्यो युधिष्ठिरं मुखात्रयः न कुलः सह देवश्च मा
 ध्यानासत्यदस्रयोः २५
 दुपानीते २१ २२ मात्रासत्यवत्या उक्ते इति निषेधाभावमाह अपतिरपत्यलि सुदेवरात् गुरुप्रयुक्तास्तु माती
 यायादिति च नान् २३ दुःशलानामेककन्यका च जज्ञे २४ अरण्यमृगशापान्नेथुन रुद्रस्य प्रतिवहस्य ना

सत्यदसाभ्यामस्मिन् ३५

भा० न०
६५

वृहद्रथस्य जरासंधस्तस्य जरासंधस्तस्य सहदेवः ॥ तस्य माज्जोरिः ॥ तस्मान्माज्जोरिः श्रुतश्रवाः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥
साहस्रसंवत्सरमेते भाव्याः भूपालाः ॥ ततः परं भावान्न द्वादशसुधेव च्यति ॥ ४७ ॥ इति नवमेहाविंशः अध्यायः ॥

अथ माधवराजानो भविता एव दामिते भविता सहदेवस्य माज्जोरियश्च श्रुतश्रवाः ४३ ततोऽप्यु
तायुस्तस्यापि निरमित्रो यतस्तुतः सुनक्षत्रः सुनक्षत्राद्दृढसेनो यकर्मजित् ४४ ततः श्रु
तं जयादिप्रः शुचिस्तस्य भविष्यति हेमो य सुव्रतस्तस्माद्दुर्मसूत्रः शमस्ततः दृढसेनो य
सुमतिः सुवलोज्ज्वलितस्ततः सुनीथसत्यजिदयविश्वजिद्यद्रिपुंजयः ४६ ब्राह्मद्रथा
श्रभूपाला भाव्याः साहस्रवत्सरं ४७ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे शततु
वंशानुकीर्तनं द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २॥ श्रीशुक उवाच ॥ अणोः सभानरश्चक्षुः परेक्षुश्च त्रयः
सुताः सभानरात्कालनरः संजयस्तत्सुतस्ततः जनमेजयस्तस्य पुत्रो महाशीलो महा

मनाः १
विंशे त्वणो दृष्टो सुर्वसोश्चान्वयः क्रमात् यदोश्च वंशो नुक्रांतो यावान् ज्यामघसंभवः तदेवं ययातेः पुत्रा
णां पंचमस्य पुत्रो वंशो नुक्रांतः इदं नीचवर्णस्य वंशमनुक्रामति अणोरिति कर्णस्य जगति पतेरित्यन तस्य
जनमेजयस्य महाशीलः तस्य महामनाः १

६५

तुरसंज्ञं पुरोहितं कृत्वा ३४ भविष्यानाह तस्य पुत्र इति यावत्समाप्तिः याज्ञवल्क्यात् क्रियाज्ञानं परं च
तज्ज्ञानं शौनकात् प्राप्यति अस्वज्ञानं कृपाचार्यादिति द्रष्टव्यं याज्ञवल्क्या त्रयीमधीत्य कृपादस्त्राण्यवापेति वै

कावषेयं पुरोधाय तुरंतुरगमेधयाट समंतात् पृथिवीं सर्वां जित्वा यक्ष्यति चाध्वरैः ३४ तस्य पुत्रः
शतानीको याज्ञवल्क्या त्रयीपठन् अस्वज्ञानं क्रियाज्ञानं शौनकात् परमेष्ठ्यति ३५ सहस्रानीकस्त
पुत्रस्ततश्चैवाश्वमेधजः असीमकृष्णस्तस्यापि नेमिचक्रस्तुतस्तुतः ३६ गजाद्वयहतेन घात
कौशां व्यासाधुवत्यति उक्तस्ततश्चित्ररथस्तस्मात्कविरथस्तुतः ३७ तस्माच्चरुहिमास्तस्य सु
षेणोऽथ महीपतिः सुनीथस्तस्य भवितान् चक्षुर्यत्सुखीनलः ३८ परिप्लवः सुतस्तस्मान्मेधा
वी सुनमात्मजः ३९ नृपं जयसतोर्दूर्वसि मिस्तस्माज्जनिष्यति तिमैर्वै हृद्रथस्तस्मात्सतानीकः
सुदासजः ४० शतानीका हृदे मनस्तस्यात्यं वहिनरः दंडपाणिर्निमैस्तस्य क्षेमको भवितो
नृपः ४१ ब्रह्मक्षत्रस्य वै प्रोक्तो वंशो देवर्षिसत्कृतः क्षेमकं प्राणराजानं संस्थाप्राण्यति वै कलौ ४२

सर्वोक्ते क्वचित् अस्वज्ञानं कृपाचार्यादित्येव पाठः ३५ ३६ ३७ यद्यस्मात्सुखीनलः पुत्रः ३८ तस्मात्प
परिप्लवः तस्य सुनयः तस्यात्मजो मेधावीत्यर्थः ३९ तस्मात्सुदासः ततः शतानीक इत्यर्थः ४० ४१ ४२

भा० न० १३ १४ सदुष्यंतः स्ववंशं पौरवंशं १५ १६ १७ प्रथमस्य सहस्रजितस्यात्मजः १८ १९ सोहंजेर्महि
 ७०
 गो२
 धृतस्य दुर्मदसस्मात्प्रचेताः प्राचेतसः सुताः श्लेष्माधिपतयोऽभूवन्नुदीचीदिशमाश्रिताः १३
 तुर्वसोश्च सुतो वक्रिर्वक्त्रेर्भाणमानुमान् त्रिभानोस्तस्य तस्यापि करंधमउदारधीः १४ म
 रुतस्तस्य पुत्रः पुत्रं पारवमन्वभूत् दुष्यंतस्य पुत्रं भेजे स्ववंशं राज्यकामुकः १५ ययाने
 र्ज्यस्य पुत्रस्य यदो वंशं नरर्षभ वरुणायामि महापुण्यं सर्वपापहरं नृणां १६ यदो वंशं नरः
 श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते यत्रावतीर्णं भगवान् परमात्मानं राक्षसैः १७ यदोऽसहस्रजि
 त्कोष्ठानलोरिपुरिति श्रुताः चत्वारः सुनवस्तत्र शतजित्प्रथमात्मजः १८ महादयो वि
 ण्महयो हैहयश्चेति तत्सुताः १९ धर्मस्तु हैहयसुतो नेत्रः कुंतेः पिता ततः सोहंजिरभव
 त्कुंतेर्महिषान्भद्रसेनकः २० दुर्मदो भद्रसेनस्य धनकः कृतवीर्यसूः कृताग्निः कृत
 वर्मा च कृतोजा धनकात्मजाः २१ अर्जुनः कृतवीर्यस्य सप्तद्वीपेश्वरो भवत् दत्तात्रेयाश्च
 रंशात्प्राप्तयोगमहागुणः २२
 भानो भद्रसेनकः २० तस्य दुर्मदो धनकश्चेति द्वौ पुत्रौ कृतवीर्यसूः कृतवीर्यस्य जनकः कृतवीर्यो दयश्च

त्वारो धनकस्यात्मजा इत्यर्थः २१ २२

चत्वारः उशीनरात्मजाः संधिरर्षः २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५

उशीनरासितिदुश्महामनसआत्मजौ शिविवर्तलः शमिर्दक्षश्चत्वारोशीनरात्मजाः २ वृषदर्भः सुवीर
श्चमद्रकैकयआत्मजाः शिवेश्चत्वारएवासंस्तितिदोश्चउशद्रथः ततोहेमोचसुतपावलिः सुतपसे
भवत् ३ अंगवंगकलिगाद्याः समुपुंडोद्रसंजिताः जज्ञिरेदीर्घतमसोवलेः क्षेत्रेमाहृदितः ४
चक्रुः स्वनाम्नाविषयान्पडिमान्प्राच्यकांश्चते ५ खनपानोऽंगजोजज्ञेतस्माद्विरथस्ततः सुतो
धर्मरथोयस्यजज्ञेचित्ररथोऽग्रजः रोमपाददतिरेवातस्तस्मैदशरथसखा शांतोसुकन्याप्रायश्च
दृश्यश्चंगउवाहतां ६ देवेवर्षतियंगमाश्चानिन्युहरिणिसुते नाद्यसंगितवादित्रैर्विभ्रमालिंगना
हृत्तैः ७ सत्तुराजोऽपत्यस्यनिषेष्टिमरुत्वतः प्रजामदादृशरथोयैर्नलेभेऽग्रजः प्रजाः ८ चतु
रंगोरोमपादात्पृथुतादस्तुतस्तुतः बृहद्रथोबृहत्कर्माबृहद्भानुश्चतस्तुताः ९ आद्याबृहन्म
नास्तस्माज्जयद्रथउदाहतः विजयस्तस्यसंभूत्यांततोधतिरजायत १० ततोधतव्रतस्तस्यसक्त
र्माधिरथस्ततः योसौगंगातदेक्रीडन्मंजुसांतर्गतं शिशुं कुंत्यापविष्टकानीनमनपत्यो करोत्सुतं ॥
वृषसेनः सुतस्तस्यकर्णस्यजगतिपते ११ दुहोश्चेतनयोवभ्रुः सेतुस्तस्यात्मजस्ततः आरथस्त
स्यगाधारस्तस्यधर्मस्ततोधतः १२

भा० न०
७९

पृथुकीर्तिः पृथुश्रवाः इत्यादयः षट्प्रधानानि श्रेष्ठाः येषां तेषां मध्ये ३० पंच आत्मजा आसं तान् पृथुता नेवाह पुरु-
जिदिति ३१ भार्याभयादेवेक भार्यस्वबंधाय ते ज्यौ मघस्या पुत्रस्य तद्वयमेव पुत्रप्रदमभवदिति दर्शयन्ता-
ह ज्यौ मघस्त्विति ३२ ३३ यदि मे सपत्नी स्यात् तर्हि स्नुषेयं जुज्येतापि न त्वेन दस्तीत्याह असपत्नी चेति ३४

तेषां तु षट्प्रधानानां पृथुश्रवस आत्मजजः धर्मो नामोशनास्तस्य हयमेधशतस्य याद ३० तत्सु-
तो रुचकस्तस्य पंचासनात्मजाः पृथु पुरुजिद्रुक्तरुक्नेषु पृथु ज्यौ मघ संजिताः ३१ ज्यौ मघ
स्तप्रजोपन्या भार्या शौचापतिर्भयात् नाविंदच्छत्रुभवनान्द्रो ज्यौ कन्या महारणीत् ३२ रथ
स्यातां निरीह्या ह शौचापतिममर्षिता केयं कुहकमस्यानं रथमारोपितेति वै ३३ स्नुषा त
वेत्यभिहिते सार्याती पतिमव्रवीत् अहं वंध्याः सपत्नी च स्नुषा मे युज्यते कथं ३४ जन
विषयति यं राज्ञि तस्येयमुपयुज्यते अन्वमोदततद्विश्वे देवाः पितर एव च ३५ शौचाग
र्भमधात्काले कुमारं सुषुभं शुभं सविदर्भ इति प्रोक्त उपये मे स्नुषां सती ३६

अतिभयवाक्यं कृत्वा ह जनविषयतीति भार्याभयं कंयमानः स्विन्नसंवागस्य राज्ञः प्राणसंकटमालोक्या-
नुकंपितास्तनपूर्ववदुक्तकालमाराधाधिता विश्वदेवाः पितरश्च न तथा स्विन्नानुमोदतः ॥ ३५ ततश्च देव-
ताप्रसादेन जनविषयतीति प्रतिवचनमुद्धृते गुणेन च निवृत्तरजस्कापि शौचागर्भमधात् तस्य च महि-

मापराण्यदिभिरुक्तः यदुक्तं भार्यावश्यास्तु यैकं
स्नुषा विषयत्यथवा मृताः तेषां तु ज्यौ मघश्रेष्ठः शौचा
पतिरभ्यन्तपः ३६

७९

२३ अनष्टमविनाशं विनयेन तथा विधं स्मरणं यस्य सः अक्षयं षडिंद्रियविषयं बुभुजे २४ २५ और्वस्य तेजसा
सगरेण सह तद्व्यर्थः २६ तेषां तालजंघपुत्राणां ज्येष्ठः तस्य मधोपुत्रं शतं वस्मि ज्येष्ठो यस्मिन् यतो मधोर्वसे

न नूनं कार्त्तवीर्यस्य गतिं यास्यंति पार्थिवाः यज्ञदानतपोयोगैः श्रुतवीर्यजयादिभिः २३ पंचाशी
ति सहस्राणि ह्यव्याहतः चलः समाः अनष्टवित्तस्मरणो बुभुजे अक्षयं षड्भु २४ तस्य पुत्रसहस्रेषु
पंचैवोर्वरिता मृधे जयध्वजः शूरसेनो वृषभो मधुरुज्जितः २५ जयध्वजा तालजंघस्तस्य पुत्र
शतं त्वभूत् तत्र तालजंघा रावमौर्वतेजो यस्य सह तं २६ तेषां ज्येष्ठो वीतिहोत्रो वस्मिः पुत्रो म
धोः स्मृतः तस्य पुत्रशतं त्वासीद् वस्मि ज्येष्ठं यतः कुलं माधवारस्मयो राजनृणां देवाश्च तिसंज्ञिताः
२७ यदुपुत्रस्य च कोष्ठेः पुत्रो वज्रिनवांस्ततः स्वाहिस्ततो रुशे कुर्वेत् तस्य चित्रं रथस्ततः शशविंद
महायोगी महाभोजो महानभरत् चतुर्दशमहारत्नश्चक्रवर्त्य पराजितः २८ तस्य पत्नी सहस्राणां
दशानां सुमहायशाः दशलक्षसहस्राणि पुत्राणां तस्य जीजनत् २९

यदोश्च हेतोः इदं कुलं २७ चतुर्दशमहारत्नानि तत्तज्जातिश्रेष्ठानि यस्य सः तानि च मार्कण्डेयपुराणे वर्णितानि राजवा
जिरथस्त्रीषु निधिमात्यां वरदमाः शक्तिपाशमणिष्वत्र विमानानि चतुर्दशेति २८ दशानां पत्नी सहस्राणां भा
व्यापुत्रस्य प्रत्येकं लक्षं लक्षं मित्येवं तामुपुत्राणां दशलक्षसहस्राणां दशलक्षसहस्राणि जनयामास २९

भा० न०

७२

निस ७

६७ ८ ततस्तदुपदेशेनयेपंचष्ट्यादिसंख्याः पुरुषाः ते अमृतत्वं मोक्षं प्राप्ताः ९ १० तस्य युधाजितं सिनि र

भजमानस्य निम्नो विः किं किं रोधुष्टिरेव च एकस्यामात्मजाः पत्न्या मन्यस्यां च त्रयः सुताः श
तजिच्च सदसजिदयुताजिदिति प्रभो ६ वभुर्देवा वृधसुतसयोः शोकं पतं त्यम् ७ यथै
व शृणु मोदरात्संपश्यामस्तथा तिकात् वभुः श्रौष्टो मनुष्याणां देवैर्देवा वृधः समः ८ पु
रुषाः पंचषष्टिश्च षट्सहस्राणि च एव येऽमृतत्वमनुप्राप्ता वभोर्देवा वृधादपि ९
महाभोजोऽपि धर्मात्मा भोजाश्रासस्तदन्वये १० वृशैः सुमित्रः पुत्रोऽभू युधाजिच्च परं
तपे सिनिस्तस्या नमित्रश्च निम्नोऽभू दनमित्रतः ११ सत्राजितः प्रसेनश्च निम्नस्याथास
तुः सुतो अनमित्रसुतो योन्यः सि स्याथ सत्यकः १२ युयुधानः सात्यकिर्वैजयस्तस्य
कुलिस्ततः युगंधरो नमित्रस्य वसिः पुत्रोऽपरस्ततः स्वफल्कश्चित्ररथश्च वगां दिन्यातु
श्वफल्कतः अक्रूरप्रमुखश्चासन् पुत्राद्वा दशविश्रुताः १३

नमित्रश्च ११ १२ सात्यकिः सत्यकस्य पुत्रो युयुधानः तस्य जयस्तस्य कुलिस्ततः कुरो यगंधरः अनमि
त्रस्यैवापरो वृद्धिर्नाम पुत्रः अक्रूरप्रमुखो येषामित्यनङ्गुणसंविज्ञानो वदुर्व्रीहिः १३ ५५ ॥ ५५

७२

इति नवमे त्रयोदशः ॥ २३ ॥ चतुर्विंशो विदर्भस्य पुत्रत्रयः समुद्रवाः वंशानानामुखाः प्रोक्ता रामकल्पो
द्रवावधि १ वैद्यादयः दमघोषादयः २ ३ ततो दशरथात्सकुनिः पुराणंतरा देवमादिविशेषो दृश्यः

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे यदु वंशकथनत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ श्रीमुकु
वाच ॥ तस्यां विदर्भो जनयत्पुत्रो नाम्नाकुशक्रथौ तृतीयं रोमपादं च विदर्भकुलनंद
नं ॥ १ ॥ रोमपादसुतो बभूवर्भौ कृतिरजायत उसिकस्तत्सुतस्तस्माच्चै दिश्वैद्यादयो नृपाः
२ क्रथस्य कृतिः पुत्रोऽभूदृष्टिस्तस्याथ निर्वृतिः ततो दशहोनामाभूतस्य यौमः सुत
स्ततः जीमुतो विकृतिस्तस्य यस्य भीमरथः सुतः ३ ततो नवरथः पुत्रो जातो दशरथस्ततः क
रंभिः शकुनेः पुत्रो देवरातस्तदात्मजः देवहोत्रस्ततस्तस्य मधुः कुरुवशादनुः ४ पुरुहोत्र
स्ततोः पुत्रस्तस्यायुः सात्वतस्ततः भजमानो भजिर्दिव्यो र्दमिर्देवारुधोऽंधकः सात्वतस्य
सुताः सप्त महाभोजश्च मारिष ५

ततः कुरुवशादनुः ४ ततोः पुत्रः पुरुहोत्रः महानोजश्चेत्येवं सप्त मारिष हे श्रार्थ ५ एमरा मरा

भा० न०
७३

ओग्रसेनयः उग्रसेनस्य सुताः २० वसुदेवस्य ये अनुजाः देवभागादयस्तेषां स्त्रियो भार्याः ग्रंधकस्य सुतानां
चतुर्णां प्रथमस्य ककरस्य वंश उक्तः २१ द्वितीयस्य भजमानस्य वंशमाह शूरो विदूरथादिति भजमानाच्च विदूर
थः पुत्रोऽभवत् विदूरथाच्च शूर इति पराशरादिवचनात् यद्वा पृथुर्विदूरथाद्यं चेति सर्वोक्तात् चित्ररथात्

कंसः सुनामान्यगोधः कंकः संकुः सुदुस्तथा राष्ट्रपालो यस्तुष्टिश्चतुष्टिमानो उग्रसेनयः
२० कंसा कंसवती कंका शूरभूराष्ट्रपालिका उग्रसेनदुहितरौ वसुदेवानुजस्त्रियः २१ शू
रो विदूरथादासीद्भजमानः सुतस्ततः शितिस्तस्मात्स्वयं भोजो हृदिकस्तत्सुतो मतः २२
देववाहुः शतधनुः कृतवर्म इति तत्सुताः २३ देवमीढस्य शूरस्य मारिषानामपत्यं
भूत् तस्यां संजनयामास दशपुत्रान् कल्मषान् वसुदेवं देवभागं देवश्रवसमानकं
शृंजयं श्यामकं कंकं कंशमीकं वत्सकं वृकं २४

प्रजात् विदूरथात् २२ २३ देवमीढस्य यः शूरो नाम पुत्रस्तस्य देवमीढो हृदिकस्यैव सुतः यथाह परा
शरः तस्यापि कृतवर्म शतधनुर्देवमीढपाद्याः पुत्रावभूवुः देवमीढस्य शूरः शूरस्यापि मारिषाना
नामापत्यं भवत् तस्यां चासौ दशपुत्रान् जनयत् वसुदेवं पूर्वो निति २४ ॥ ५५ ॥ ५५

अतो कुरातिरिक्तान् द्वादश दर्शयति १४ पृथुरेकविदूराद्या अन्ये च वहवः विष्टुधामाद्या रतिपा
वे आद्यशब्देन विदूराद्या युक्तः ततश्च शूरो विदूराद्यां दासीदिति वक्ष्यमाणानिर्देशोपपत्तिः १५ कुरा

प्रतिवाङ्मय २ आसंगः सारमेयश्च मृदुरे मृदुविर्गिरिः धर्मवृद्धः सुकर्मा चक्षत्रोपेक्षोरिमर्दनः शत्रुघ्नो गंध
मादश्च द्वादशः १४ तेषां स्वसामां वाखा वक्रसुतावपि देववानुपदेवश्च तथा चित्ररथा
त्मजाः पृथुविदूराद्याश्च वहवीर्यसिन्दवाः १५ कुरा भजमानश्च शुचिः केवलवर्हिषः कु
कुरस्य सुतो वद्विर्विलोमातनयस्ततः १६ कपोतरोमातस्यानुः सरवायस्य चतुर्वरुः श्रंधकादुदु
भिस्तस्य दरिद्योतः पुनर्वसुः १७ तस्यादुकश्चादुकीचकन्या चैवादुकात्मजौ देवकश्चा
ग्रसेनश्च चत्वारो देवकात्मजा देववानुपदेवश्च सुदेवो देववर्द्धनः १८ तेषां स्वसारः सप्त
सन्धतदेवा दयो नृप शान्तिदेवोपदेवा च श्रीदेवा देवरक्षिता सहदेवा देवकीचवसुदेव उवा
हताः १९

दयश्चत्वारोऽधकसुता इति ज्ञेयं यथा च श्रीपराशरः कुरा भजमानश्च कंवलवर्हिषाख्यास्तथाधकस्य
पुत्रा इति १६ अनोरंधकः श्रंधकादुदुभिरित्यपि तद्वचनादेव ज्ञेयं १७ १८ धृतदेवा आदिर्यासां शान्तिदेवा

७४ ३१ ३२ ३३ ३४ आर्वेयोविंदो नुविंदो ३५ ३६ सदेवंवसुदेवस्यभगिनीतांपतीन् पुत्रांश्चोक्तातद्वा

इतितस्यासत्राधायगर्भं सूर्योदिवंगतः सद्यः कुमारः संजज्ञे द्वितीय इव भास्करः ३१ तं
सात्यजन्नदीतोये कच्छा लोकास्य विभ्यती प्रपितामहस्तामुवाह पांडुर्वै सत्यविक्रमः
३२ श्रुतदेवांतु कारुशो वृद्धशर्मो समग्रहीत् यस्यामभूदंतवक्रेऽरिषिपत्रोदितेः सु
तः ३३ कैकेयो धृष्टकेतुश्च श्रुतकीर्तिमविंदत संतर्हनादयस्तस्याः पंचासन्नकैक
याः सुताः ३४ राजाधिदेव्यामावंत्यौ जयसेनो जनिष्ठह ३५ दमघोषश्चेदि राजः श्रुतश्रव
समग्रहीत् शिशुपालः सुतस्तस्याः कथितस्तस्य संभवः ३६ देवभागस्य कंसायां वि
त्रकेतुर्वृद्धलो कंसवत्यादेव श्रवसः सुवीर इषुमांस्तथा कंकायामानकाज्जातः सत्यजि
तुरुजित्वा ३७

तृणानवातांपतीः पुत्रांश्चाह देवभागस्येति नवभिः श्लोकांश्चैः ३७ रामरामरामरामरामरामराम

आनकाशनेदुःहरेः प्रादुर्भावस्थानं २५ २६ २७ पृथायाः कन्यावस्थानं कर्णेत्यतिप्रकारमाह कुंतेरिति
पंचभिः कदाचिद्गुरुमागतं दुर्वीससं पृथापरिचर्यादिना तोषयामास ततश्च सा तस्माद्देवाकाने हेतुविद्या

देवदुंदुभयोनेदुःहरेः प्रादुर्भावस्थानं वसुदेवं हरेः स्थानं वदंत्या न कदुंदुभिः २५ पृथा च शु
तदेवा च श्रुतकीर्तिः श्रुतश्रवाः राजाधिदेवी चैतेषां भगिन्यः पंचकन्यकाः २६ कुंतेः सख्यः
पिताशरो ह्यपुत्रस्य पृथामदात् २७ शापदुर्वीससो विद्यादेवकुंतिं प्रजोषितां तस्या वीर्यपरा
सार्थमाजुहव रविं शुचिः २८ तदैवोपागतं देवं वीर्यविस्मितमानसा प्रत्ययार्थं प्रयुक्ता
मेयाहिदेवत्तमस्वमे २९ अमोघं दर्शनं देवि आध्यास्येत्त्वयि चात्मजं योनिर्यथानदु
ष्यत कर्त्ता हंतैस्तु मध्यमे ३०

मवाप तदाह प्रापेति २८ देवमुपागतं वीर्यसा प्राह प्रत्ययार्थं परिक्षार्थं मे मया विद्या प्रयुक्ता
न त्वया किंचित्कार्यमित्यभिसंधिना अत इजोयाहि २९ इत्येवमुक्तेरविरुद्धा च अमोघं देवदर्शनमिति क
न्याहमिति चेत्तत्राह यथा योनिर्नदुष्येत तथा हं क
र्त्ता करिष्यामि ३० ॥ ५५ ॥

भा० न०
७५

४६ ४७ ४८ अष्टमस्तु स्वयमेवासीत् न तु कर्मिणा हेतुना ताभ्यां जनितो वा यतो सो हरिः ४९ तदेवोपा
दयति यदेति त्रिभिः ५० ईशस्य मायानियंतुः परस्य असेगस्य द्रष्टुः साक्षिणः आत्मनः सर्वगतस्य

देवराक्षितपालधानवचात्रगादादयः ४६ वसुदेवः सुतानष्टावाहधे सहदेवया पु
रुविश्रुतमुखं श्रुत्वा साक्षाद्भवेत्सुनिव ४७ वसुदेवस्तु देवक्या मष्टौ पुत्रा मजीजनत्
कीर्तिमंतं सुषेणं च भद्रं सैनमुदारधीः ४८ अजुसंमर्दनं भद्रं संकर्षणमहीश्वरं ४९ अ
ष्टमस्तु तयोरासीत् स्वयमेव हरिः किल सुभद्रा च महाभागा तव राजन पिता मही ॥
४९ यदा यदा हि धर्मस्य चयो वृद्धिश्च पापनः तदा नु भगवानीश आ
त्मानं सज्जते हरिः ५० न ह्यस्य जननो हेतुः कर्मणो वा महीपते आत्ममा
या विनेशस्य परस्य द्रष्टुः सात्मनः ५१

न ह्येवं भूतस्य माया विनोदं विना जननः कर्मणो वा हेतुः संभवतीत्यर्थः ४९ ॥ रामराम

वसुदेवस्यपत्नीः पुत्रांश्चाह पौरवीत्येकादशभिः ३९ ४० ४० कौशल्याभद्रा ४२ ४३ ३३ ४४ ४५

शृङ्गयोगाष्टपाल्याचरुषदुर्मर्षणदिकान् हरिकेशहिरण्याक्षौशूरभूम्यातुश्यामकः मि
श्रकेश्यामपरसिंकादीन्चत्सकस्तथा तत्तुष्टुसाल्वादीन्नुदुर्वाह्यां वृकश्चादधे सुमि
त्रार्जुनपालादीन्समीकातुसुदामिनी कंकश्रकर्णिकायां वैश्रतधामजयावपि ३९ पौरवीरे
हिणीभद्रामदिगारेचनारत्ना देवकीप्रमुखाश्चासनपत्न्यश्चानकदुंदुभेः ३९ वलंगदंसारणां
चदुर्मदंविपुलं ध्रुवं वसुदेवस्तुरेहिरण्याक्षतादीनुदपादयत् ४० शुभद्रोभद्रवाकुश्वदुर्मदो
भद्रएवच पौरव्यास्तनयाद्येतेभक्ताद्याद्वादशाभवन् ४१ नंदोपनंदकतकशूरश्यामदिगात्म
जाः कौशल्याकेशिनंत्वेकमस्तत्कुलनंदनं ४२ रोचनायामतोजाताहस्तहैमांगदादयः
इलायामुरुवल्कादीन्यदुमुख्यानजीजनत् ४३ विष्टेष्टाष्टदेवायामेकश्चानकदुंदु
भेः शान्तिदेवात्मजाराजन्प्रश्रमः प्रश्रुतादयः ४४ राजानः कल्पवर्षाद्या उपदेवासु
तादश वसुहंससुवंशाद्याः श्रीदेवायास्तुष्टुसुताः ४५ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥

रामरामरामरामरामगोविंदगोपालहरेभुरारे ४५

भा० न०
७६

यस्मिन्सत्तां कर्णपीयूषेयशो रूपेतीर्थवरे श्रोतमेवांजलिः पानसाधनं यस्य सः पुरुषः सकृदप्युपसृश्य
आचमनमात्रं कृत्वा तसौ दय्या कष्टचित्तः कर्मवासनां धुनुते ५५ तदेवाह द्वाभ्यां भोजादिभिः श्लाघ
नीयमीहितं यस्य सर्वैरंगैरमया मूर्त्या च ५६ तत्र प्रदर्शनांथैरवशोभा माह यस्याननं दृशिभिर्नेत्रैः

यस्मिन्सत्कर्णपीयूषेयशस्तीर्थवरे सकृत् श्रोतांजलिरुपसृश्य धुनुते कर्मवासनां ५५ भोज
वस्यं धकमधुश्रसेनदशार्दकैः श्लाघनीये हि नः शश्वत्कुरु संजय पांडुभिः स्निग्धस्मिते
क्षितोदारैर्वीकैर्विक्रमलीलया नृलोकं रमयामास मूर्त्या सर्वांगरम्यया ५६ यस्याननं
मकरकुंडलचारु कर्णभ्राजत्कपोलसुभगं सविलासहासं नित्योत्सवं न तत्तदुद्दृशिभिः
पिवंत्यो नाप्योनराश्च मुदिताः कुपिता निमेषा ५७

पिवंत्यो नाप्योनराश्च न तत्तदुः न तद्वाः निमेषो नोऽप्यमात्रव्यवधानमप्यसहमानास्तकर्तुर्निमेषः
कुपिताश्च भवतुः कथं भूतमाननं मकरकुंडलाभ्यां चारु कर्णभ्राजंतौ कपोलौ च तैः सुभगं सविला
सोहासो यस्मिन् नित्यमुत्सवो यस्मिन् ५७

७६

मकेच यस्यमायाचेष्टितं पुंसो जीवस्यानुग्रहः तस्य सर्वजीवानुग्राहकस्य कुतः कर्मादिपारतंत्र्येण जन्मा
दिसंभवः अनुग्रहमेवाह हियस्मात्तदेव स्थित्यादयदृष्यते प्रलये लीनोपाधे जीवस्य धर्माद्यसंभवात् उ
पाधिसृष्ट्यादिना धर्मादिसंपादनेनानुग्रहः तथात्मलाभाय स्वरूपप्राप्तये चेष्ट्यते तत्र हेतुस्तेनैव श्रूय

यन्मायाचेष्टितं पुंसः स्थित्युत्पत्त्यप्यायहि अनुग्रहस्तन्निवृत्तेरात्मलाभाय चेष्ट्यते ५२
अद्वौहिणीनां पतिभिरसुरैर्नृपलांछनैः भुवश्चाक्रम्यमाणाय अभाराय कृतोद्यमः कर्माण
परिमेयाणि मनसापि सुरेश्वरैः सह संकर्षणं चक्रे भगवानमधुसूदनः ५३ कलौ जनिष्य
माणानां दुःखशोकतमो नुदम् अनुग्रहाय भक्तानां स पुण्यं व्यतनोद्यशः ५४

यमाणेन तस्य स्थित्यादेर्निवृत्तेः ५२ तस्य चेष्टितं भूमेरप्यनुग्रह इत्याह अद्वौहिणीनामिति द्वाभ्यां अ
भाराय भारपरिहाराय सुरेश्वरैरपि मनसाप्यपरिमेयाणि अवितर्क्याणि संकर्षणसहितश्चक्रे ५३ संक
ल्पमात्रेण भूभारहरणसमर्थस्यापि कर्मकरणं यशोविस्तारद्वारा भक्त्यनुग्रहार्थमित्याह कलाविति द्वा
भ्याम् दुःखशोकतमं सिनुदतीति तथा तद्यशो व्यतनोत् ५४ ॥

भा० न०
७७

श्रीकृष्णचरितं समासेन वर्णयति जात इति द्वाभ्यां जातो निजरूपेण पश्चात्पुरुषो मया कारः सन् व्रजं
गतः व्रजवासिना मेधिता श्रुत्येन तेषु दारेषु सुतानां शतान्युत्पाद्य आत्मनि गममात्मानुगतं स्वकी
यं वेदमार्गं ५८ अंतःसमुत्थेन कलिनानिमित्तेन उरुभरं क्षपयन् दृष्ट्वैव भूपचमू विधूय विजयेज

जातो गतः पितृगेहा द्वजमेधितार्थो हत्वारिपून्सुतशतानि कृतो रुदारः उत्पाद्यतेषु
रुफः कृतुभिः समीजे आत्मानमात्मनि गमं प्रथयन् जनेषु ५८ पृथ्व्याः सवैगुरुभरं क्षपयन्
कुरूणामंतः समुत्थ कलिनानि युधिभूपचमूः दृष्ट्वा विधूय विजयेज यमुद्विद्योष्य प्रोच्योच्च
वायच परं समगात् स्वधाम ५९ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे यदुवंशानुकीर्तनं ना
म चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ शुभमस्तु ॥ ॥ ० ॥

यं अर्जुने जितमित्येव मुहोषं कृत्वा परंतत्त्वमुद्धवा योपदिश्य स्वधाम सम्यक्कृते नैव स्वरूपेण जगामेति ॥
५९ नवमिर्लक्ष्यैर्लक्ष्यं नवभक्तिषु लक्षितं ब्रह्मतत्परमं वंदे परमानंदविग्रहं ॥ इति श्री श्रीधर स्वामि विर
चिता यां भावार्थे दीपिकायां नवमस्कंधसंवाधिन्यां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

रं० ध

२

२॥१॥

न व न रं ध